

**İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK
BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA
MERHAMET DEĞERİ**

Fatih GÖR

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Macid YILMAZ**

2013

Her hakkı saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Fatih GÖR

**İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM
PROGRAMINDA MERHAMET DEĞERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Macid YILMAZ**

ERZURUM - 2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

15 / 07 / 2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İLKÖRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA MERHAMET DEĞERİ" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
 Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

İmza
18 / 07 / 2013
Fatih GÖR

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Macid YILMAZ danışmanlığında, Fatih GÖR tarafından hazırlanan bu çalışma 15 / 07 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bölümü'nde Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Macid YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. İsmail ARICI

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 15 / 07/ 2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM
PROGRAMINDA MERHAMET DEĞERİ****Fatih GÖR****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Macid YILMAZ****2013, 137 sayfa****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Macid YILMAZ****Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ****Yrd. Doç. Dr. İsmail ARICI**

Bu çalışmanın amacı; merhamet değerinin, ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında nasıl yer aldığını ve öğretim süreçlerine nasıl aktarıldığını öğretmen kılavuz kitaplarını temele alarak incelemektir. Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Kavramsal Çerçeve, Değerler Eğitimi, İlköğretim Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Merhamet Değeri, Sonuç ve Öneriler. Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, amacı ve yöntemi ortaya konulmuştur. Kavramsal çerçeve bölümünde, merhamet değeri literatürde taranmış merhamet ile ilgili olarak kavram analizi yapılmıştır. Değerler eğitimi bölümünde, değer eğitiminde kullanılan yaklaşımlar açıklanmış, değerler eğitimi yaklaşımları kendi aralarında mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca değerler eğitimi yaklaşımları ile yapılandırmacı öğrenme kuramı karşılaştırılmış ve yaklaşımlar, yapılandırmacı öğrenme kuramına göre değerlendirilmiştir. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programı ve ders kitaplarında merhamet değeri bölümünde, ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programı ve ders kitaplarındaki merhamet değerinin öğretimi ile ilgili etkinlikler, yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programı ve ders kitaplarında merhamet değerinin öğretimi değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise yaptığımız çalışmada ulaştığımız sonuçlar ile bu sonuçlar çerçevesinde önerilerimiz sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Merhamet, İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi, Değer, Değerler eğitimi.

ABSTRACT**MASTER THESIS****VALUE OF COMPASSION EDUCATION COURSES IN PRIMARY CULTURE
OF RELIGION AND ETHICS****Fatih GÖR****Advisor: Assist Prof. Dr. Macid YILMAZ****2013, 137 pages****Jury: Assist Prof. Dr. Macid YILMAZ
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ
Assist Prof. Dr. İsmail ARICI**

The purpose of this study is to put forth the compassion value in how to get it involved in primary religious culture and moral knowledge education programs and how to get it transferred into teaching processes in terms of the teacher's guide books. Our research consists of four parts, which are introduction, education of values, and the value of compassion in primary religious culture and moral knowledge course, conclusion and recommendations. In the introduction, it has been put forth the theoretical framework of the compassion value, the importance of research, the aim of research and the method of research. The conceptual analysis of the compassion value has been made with the compassion today known in literature. In values education department, approaches used in value education have been explained and these approaches have been examined in a comparative way. Also approaches to values education have been compared with constructivist learning theory, and approaches have been evaluated according to the constructivist learning theory. In the part of compassion value in the primary religious culture and moral knowledge class, activities concerning with teaching of the compassion value in course books and primary religious culture and moral knowledge teaching program have been evaluated within the framework of the approaches. Also in this part, primary religious culture and moral knowledge teaching program and the compassion value in course books have been evaluated within the framework of the concept. In the last section, results achieved in our work and our proposals have been presented within the framework of these results.

Keywords: Compassion, Primary Religious Culture and Moral Knowledge, Value, Values Education

ÖNSÖZ

Merhamet tüm varlıklar için önemli bir değer olmakla beraber günümüzde farklılaşan değer algıları ve toplum yaşamındaki bireyselleşme bu değerın azalmasına hatta yok olmasına sebep olmaktadır. Toplumun büyük bir kesiminde özellikle genç nesillerde görülen merhamet değerinden yoksun tavırlar ve davranışlar bu değerın tekrar ele alınmasını ve topluma kazandırılmasını zorunlu hale getirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla vurgulanan ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaşamında en nadide örnekleri sunulan merhamet değeri tüm varlıklar için vazgeçilmez bir değerdir.

Değerlerin yeniden algılandığı ve üzerinde düşünöldüğü günümüzde merhamet gibi birçok değerin genç nesillere kazandırılması ihtiyacı değer eğitimi zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de değerlerin okullarda kazandırılması için Milli Eğitim Bakanlığı okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dâhil birçok dersin öğretim programı içerisinde değerlere yer vermiştir. Bu çalışma bu değerlerden merhamet değeriinin öğretimi ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine yansımaları konu edilmiştir.

Çalışmanın her aşamasında destek ve tavsiyelerini esirgemeyen, çalışmanın bu haliyle şekillenmesinde önemli katkıları bulunan danışmanım ve hocam Yrd. Doç. Dr. Macid YILMAZ'a teşekkür ediyorum.

Ayrıca çalışma süresince değerli görüşlerini, tecrübelerini ve tavsiyelerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ, Prof. Dr. Abbas ÇELİK, Yrd. Doç. Dr. Eyüp ŞİMŞEK ve Yrd. Doç. Dr. İsmail ARICI hocalarıma ayrıca arkadaşlarım Arş. Gör. Ahmet ÇAKMAK ve Arş. Gör. M. Fatih AY'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bu alanda çalışmamıza bizleri yönlendiren ve görüşleriyle daima bizi destekleyen değerli büyüğüm ve hocam Ahmet Remzi GENEL ve Prof. Dr. M. Emin AY hocama ve üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Ayrıca hayatım boyunca maddi ve manevi her alanda benden desteğini esirgemeyen ve bana merhamet değerini hissettiren yakın zamanda ahirete uğurladığım anneme Allah'tan rahmet diliyor ve şükranlarımı sunarak bu çalışmamı anneciğime ithaf ediyorum.

Son olarak çalışmam boyunca benden desteklerini esirgemeyen, hep yanımda olan değerli eşim Hatice hanıma ve kızım Fatma Zehra'ya çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
TABLolar DİZİNİ.....	VII
KISATMALAR DİZİNİ.....	VIII

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	7
3. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	10
4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	10
5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. MERHAMET.....	13
1.2. MERHAMETİN KAYNAĞI.....	18
1.3. MERHAMETLE İLİŞKİLİ BAZI DEĞERLER.....	20
1.3.1. Merhamet ve Acıma.....	20
1.3.2. Merhamet ve Adalet.....	23
1.3.3. Merhamet ve Empati.....	26
1.3.4. Merhamet ve Sempati.....	28
1.3.5. Merhamet ve Şefkat.....	30
1.4. KUR'AN-I KERİM'DE MERHAMET.....	32
1.5. HADİSLERDE MERHAMET.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞER

2.1. DEĞER	43
2.1.1. Değerlerin Sınıflandırılması	48
2.2. DEĞER EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ.....	52
2.2.1. Değer Eğitimi	52
2.2.2. Değer Öğretimi	55
2.3. DEĞER EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI.....	56
2.3.1. Değerlerin Doğrudan Öğretimi (Değer Aktarımı, Telkin Yaklaşımı).....	57
2.3.2. Değer Belirginleştirme (Değer Açıklama Yaklaşımı).....	61
2.3.3. Değer Analizi (Çözümleme).....	65
2.3.4. Ahlakî Gelişim Yaklaşımı	68
2.3.5. Karakter Eğitimi Programları	72
2.3.5.1. Karakter	72
2.3.5.2. Karakter Eğitimi.....	73
2.4. YAPILANDIRMACI YAKLAŞIMA GÖRE DEĞER EĞİTİMİ	75
2.4.1. Yapılandırmacı Yaklaşım.....	75
2.4.2. Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Yapılandırmacılık Açısından	
Değerlendirilmesi.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTAPLARINDA MERHAMET DEĞERİ

3.1. İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA DEĞER ÖĞRETİMİ VE MERHAMET DEĞERİ	84
3.1.1. Programın Genel Yaklaşımında Değer Öğretimi ve Merhamet Değeri	85
3.1.2. Öğrenme Alanlarında Değer Eğitimi ve Merhamet Değeri	94
3.1.2.1. İnanç	95
3.1.2.2. İbadet	96
3.1.2.3. Hz. Muhammed (s.a.v.)	97
3.1.2.4. Kur'an ve Yorumu	98
3.1.2.5. Ahlak.....	99

3.1.2.6. Din ve Kùltür	100
3.1.3. Kazanımlar, Etkinlik Örnekleri ve Açıklamalarda Merhamet Değeri ve Öğretimi	102
3.2. İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMEN KILAVUZ KİTAPLARI VE DERS KİTAPLARINDA MERHAMET DEĞERİ VE ÖĞRETİM PROGRAMI İLE UYUMLULUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ	107
3.2.1. Altıncı Sınıf “Son Peygamber Hz. Muhammed” Ünitesi.....	108
3.2.2. Yedinci Sınıf “Melek ve Ahiret İnancı” Ünitesi	109
3.2.3. Yedinci Sınıf “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed” Ünitesi	113
3.2.4. Sekizinci Sınıf “Hz. Muhammed’ in Hayatından Örnek Davranışlar” Ünitesi.....	117
3.2.5. Sekizinci Sınıf “Kur’an’da Akıl ve Bilgi” Ünitesi	122
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	124
KAYNAKÇA	127
ÖZGEÇMİŞ.....	137

TABLolar DİZİNİ

Tablo 3.1. Merhamet Değerinin Verilmesi Öngörülen Ünitelerin Sınıflara Göre Dağılımı.....	107
Tablo 3.2. Altıncı Sınıf “Son Peygamber Hz. Muhammed” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu	108
Tablo 3.3. Yedinci Sınıf “Melek ve Ahiret İnancı” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu.....	110
Tablo 3.4. Yedinci Sınıf “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu	113
Tablo 3.5. Sekizinci Sınıf “Hz. Muhammed(s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu	117
Tablo 3.6. Sekizinci Sınıf “Hz. Muhammed(s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumunun devamı.....	118

KISATMALAR DİZİNİ

MEB	Mili Eğitim Bakanlığı
DİA :	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB :	Diyanet İşleri Başkanlığı
TDK :	Türk Dil Kurumu
Ed. :	Editör
Çev. :	Çeviren
vd. :	Ve diğerleri
C. :	Cilt
s.a.v. :	Sallallahu aleyhi ve sellem
s. :	Sayfa
Yay. :	Yayımları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Eğitim kavramının kapsamı çok geniştir. Bu bağlamda bir kavramın kapsamı ne kadar genişse, o kavramın tanımlanması da o kadar güç olduğu bilinmektedir.¹ Bu sebeple eğitimin çok farklı tanımları yapılmıştır. Bunun sebebi de her düşünür ve eğitimcinin, inandığı felsefe doğrultusunda eğitimi tanımlamalarıdır.²

Eğitim felsefesi akımlarının eğitim anlayışları bizlere eğitimin amacı konusunda fikir verecektir. Felsefi akımlardan idealizm, eğitimi insanın bilinçli ve özgür bir şekilde Allah'a ulaşmak için sürdürdüğü çaba olarak görürken,³ Realizm ise yeni kuşağa kültürel mirası aktararak onları topluma hazırlama süreci olarak görmektedir.⁴ Daimicilik ve esasicilik akımları ise eğitimi, insanın toplumsallaşması ile beraber topluma uyum sağlaması süreci olarak görmektedirler.⁵ Eğitim ilerlemecilikte toplumu değiştirmek iken, yeniden kurmacılıkta da toplumu yeniden şekillendiren bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Bu felsefe akımlarının eğitim anlayışlarının birbirinden farklı olmasının en temel nedeni insana ve kâinata bakışlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Temelde bu farklılıklar, hakikat olarak kabul ettiğimiz değerlere dayanmaktadır.

Toplumda meydana gelen olaylar, terörizm, suç oranlarının artması daha fazla cezaevinin açılması, çocuk bakım yuvaları ve yaşlı bakım evlerine ihtiyaç duyulması gibi olaylar, eğitim sistemimizin hedeflediği insan tipini yetiştiremediğini göstermektedir. MEB'in hedeflediği insan tipinin tam olarak yetiştirilmesinde karşımıza çıkan sorunların başında da ahlaki ve dini değerlerin kaybolması veya ahlaki ve dini değerlerin yerlerine maddi değerlerin ikame edilmesinin geldiği ileri sürülebilir. Yüzyıllar boyu süren çatışma, savaş, ırkçılık, ayrımcılık gibi sorunlar sonucunda, insanın insanî yönünün ihmal edildiği, eğitime ihtiyacı olduğu ve Hobbes'un da

¹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi, Ankara 2010, s. 3.

² Mehmet Arslan, "Eğitimle İlgili Temel Kavramlar", (Ed. Mehmet Arslan), *Eğitim Bilimine Giriş*, (ss. 12-23), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009, s. 13.

³ Arslan, s. 14.

⁴ Arslan, s. 14.

⁵ Veysel Sönmez, "Eğitimin Felsefi Temelleri", (Ed. Veysel Sönmez), *Eğitim Bilimine Giriş*, (ss. 67-81), Anı Yayınları, Ankara 2006, s. 71-72.

⁶ Sönmez, s. 74-78.

belirttiği gibi “olmamış bir varlık”⁷ olarak, eğitim ile bazı değerlerin kendisine kazandırılması gerektiği görülmüştür.

Toplum olarak bize özgü, toplumsal yapımıza uyumlu ve ihtiyaçlarımıza cevap veren bir eğitim felsefesine ihtiyacımız kaçınılmazdır. Bu sebeple eğitim felsefemizi ve eğitim anlayışımızı değişen dünya düzenini de göz önüne alarak yeniden yorumlama ihtiyacı ile karşı karşıyayız.⁸ Bu sebeple toplumun ihtiyaçlarına cevap veren, temel değerlerimizle donatılmış bireyler yetiştiren bir eğitim sistemine ihtiyaç duyulmaktadır.

Değer, insanlar tarafından üretilir ve insan nesne ilişkisinden doğar. Toplumsallaşmayan, iletişim ve etkileşimde bulunmayan insan değer üretemez. Değer; arzu edilen, ihtiyaç duyulan, ilgi duyulan şeydir.

Değerler insanın duyu, düşünce ve davranış boyutuyla yakından ilgilidir. Sosyal bilimcilerin birçoğu değerlerin insan davranışlarını açıklamada temel bir öneme sahip olduğunu ifade etmektedir.⁹ Değere ilişkin tanımlara yer vermemiz gerekirse, değerler ilgili sadece bir tek kabul edilen tanıma ulaşmak yerine bazı tanımlara yer vermenin daha işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Değer, somut ya da soyut kavramların önemini belirtmeye yarayan soyut ölçü birimidir; canlı ve cansız varlıkların, olayların, olguların durumunu, önemini anlatan bir kelimedir.¹⁰ Hacıkadiroğlu değeri, en geniş anlamıyla eleştirilen niteliklerin genel adı olarak tanımlarken,¹¹ Erdem, belirli bir durumu diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlamaktadır.¹² Başaran, değeri; bir nesne işlem, fikir veya eylemin değerlendirilmesinde araç olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹³

⁷ Bedia Akarsu, “Değişen Dünyada Bilim ve Değerler”, (Ed. Şahabettin Yalçın), *Bilgi ve Değer*, Vadi Yayınları, (ss. 15-30), Ankara 2002, s. 18.

⁸ Aplanslan Açıkgenç, “Küreselleşme Karşısında Yeni Bir Eğitim Felsefesine Doğru”, (Ed. Halil Rahman Acar), *Uluslar Arası Eğitim Felsefesi Kongresi*, (ss. 81-99) Ankara 2009, s. 99.

⁹ M. Ersin Kuşdil & Çiğdem Kağıtcıbaşı, “Türk öğretmenlerinin Değerle Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 2000, 59-76, s. 63.

¹⁰ Özcan Köknel, *Çalışan Değerlerimiz*, Altın Kitapları, İstanbul 2007, s. 17.

¹¹ Vehbi Hacıkadiroğlu, “Değerlerin Temellendirilmesi”, (Ed. Şahabettin Yalçın), *Bilgi ve Değer*, Vadi Yayınları, Ankara 2002, (ss. 35- 43), s. 35.

¹² Ali Rıza Erdem, “Üniversite Kültürümüzde Önemli Bir Unsur: Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 2003, 55-72, s. 61.

¹³ İ. Ethem Başaran, *Yönetimde İnsan İlişkileri*, Gül Yayınevi, Ankara 1992, s. 16.

Değer, bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlar olarak da ifade edilmiştir.¹⁴ Bir şeyin değeri kendisi ile aynı cinsten olanlar arasındaki yerinden dolayı onun insanla olan özel ilgisi, insan için taşıdığı özel mana değer olarak ifade edilir.¹⁵ Değeri bir şeyin önemini belirlemeye yarayan, olanla olması gereken ayrımını içeren ölçü olarak da ifade edebiliriz.¹⁶

Değer, insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran olanakları başka bir deyişle insana özgü bütün etkinlikleri, amaçlarına uygun tarzda gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine yardımcı olmaktır. Aristoteles'in deyişiyle, kişilere "insanın işini" yapabilecek, insana özgü diğer bütün etkinlikleri amaçlarına uygun gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine yardımcı olmaktır; başka bir ifadeyle kişilerin doğru bilmelerine, doğru düşünmelerine, doğru değerlendirmelerine, doğru eylem içinde olduklarını görebilmelerine yardımcı olmaktır.¹⁷

Değer; bir sosyal yapının varlık, birlik, işleyiş ve devamının sebebi olarak kabul edilen, tasvip ve teşvik gören, korunmaya çalışılan inanışlara denilir. Bir toplumdaki değerler, bazen iman, bazen kanaat, bazen bilgi şeklinde ortaya çıkar. Kaynağı ortaya çıkış şekli ve yaptırım gücü ne olursa olsun değerler, kavramlara yüklenen manalardır. Değerlerden her biri o sosyal yapının tarihi birikiminin sonucu olarak meydana gelir. Değerler, o sosyal yapıyı oluşturan üyelerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenirler.¹⁸

Değer, bireyin herhangi bir kişi, varlık, olay, durum vb. karşısında ortaya koyduğu duyarlılıklardır. İnsani, ahlaki, kültürel, ruhsal, toplumsal ve evrensel boyutlarda oluşabilen bu duyarlılıkların özümsemesi ve benimsenmesi süreci, değerler eğitiminin esasını teşkil eder. Sevgi, saygı, cesaret, merhamet, nezaket, adalet, sabır, hoşgörü vb. değerler genel kabul görmüş toplumsal değerlerdir. Sayılan bu değerlerin merkezinde hep insan vardır.¹⁹

¹⁴ Oktay Akbaş, 2008, "Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 2008, 9-27, s. 14.

¹⁵ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, İstanbul 2003, s. 16.

¹⁶ Mehmet Zeki Aydın ve Şebnem Akyol Güler, *Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar*, Nobel Yayın, Ankara 2013, s. 1.

¹⁷ Kuçuradi, s. 21.

¹⁸ Sadık K. Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.16

¹⁹ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi Eğitimde Yeni Ufuklar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 17.

Topçu toplumsal istek ve duygularımızın ifadesine değer denildiğini belirtirken,²⁰ bu değer hükümlerinin kaynağının din olduğunu ifade etmektedir.²¹ Ayrıca değerlerin medeniyetin gelişimiyle arttığını da vurgulamaktadır.²² Ayrıca Topcu'ya göre insanın ahlaki yapısında adalet, merhamet, ödev gibi ilkeler vardır. O'na göre bunlar zorunlu değillerdir, ancak evrenseldirler, ahlak denemesinin eserleridirler, nesiller tarafından yaşanmışlardır.²³

Değerlerin sosyal bilimlerde araştırma konusu olması çok gecikmiştir. Bunun sebeplerinden biri olarak da pozitivist anlayış gösterilmektedir.²⁴ Bu sebeptendir ki değer kavramının yeterince açıklığa kavuşturulduğu söylenemediği gibi ayrıca değer kavramının soyut, değişken ve farklı değişkenlerle ilgili olması gösterilmektedir.²⁵ Buna ilaveten her bilim dalının, değer kavramını kullanması ve değer kavramının siyaset, eğitim, aile, din gibi birçok şey ile ilişkilendirilmesi²⁶ de değer kavramının yeterince açıklanamamasının nedenleri olarak sayılabilmektedir.

Bireyler, değerler sayesinde hayatlarını anlamlandırır. Değerler, bireylere nasıl davranacağı, nasıl düşüneceği, bireylerin karşılaştıkları olaylar ve olgular karşısında nasıl tepkilerde bulunacağı konusunda bireylere rehberlik eder. Bu açıdan bakıldığında değerlerin insanın hayat görüşünü oluşturduğu söylenebilir.

Değerleri insanın ilgisi ile açıklamak da mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki insan ilgi duyduğu şeye karşı sevme-nefret etme, hoşlanma-hoşlanmama, ihtiyaç duyma, tercih etme gibi bazı psikolojik tutumlar sergiler, bu tutumlar olumlu ya da olumsuz birey tarafından verilen bir değeri ifade eder. Her toplum, gelecek nesilleri yetiştireceği eğitim sistemini kurarken, topluma mal olmuş referans değerlerini temele alır.²⁷

²⁰ Nurettin Topçu, *Ahlak*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 85.

²¹ Topçu, s. 85.

²² Topçu, s. 85.

²³ Topçu, s. 85.

²⁴ Seyfullah Bazarkulov, *Değer Öğretimi ve Dinden Öğrenme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 20.

²⁵ Bazarkulov, s. 20.

²⁶ Muhammed Şevki Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi Yeni Paradigma İhtiyacı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011, s. 115.

²⁷ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9 (21), 2011, 29-55, s. 30.

Özellikle değerler, eğitimde uzak hedeflerin konulmasında etkili olmakla beraber, değerlerin kendileri de eğitime konu edinirler.²⁸

Günümüzde bireyin aile, medya, akran grupları, internet gibi sebeplerden dolayı istenen değerleri kazanamadığı düşünülebilir. Bu bağlamda günümüz insanının sorunu, sahip olduğu değerleri yeni şartlarda yitirme değil, değerlere sahip olamama durumudur.²⁹

Değer eğitimi her eğitim alanı gibi uzmanlık gerektirir. Ancak ahlaki değerlerin teorik bir alanı olmaması bilakis pratik bir alana sahip olması³⁰ ve değer kavramının bilimin konusu gibi “var olanı” değil, “olması gerekeni” ifade etmesi³¹ sebebi ile değerlerin öğretimi de farklı tekniklerle kullanılmalıdır.

Değer eğitiminin sadece bir dersin meselesi olarak algılanması büyük bir eksiklik ve yanlışlıktır.³² Değer eğitimi, eğitim sisteminin ruhunu oluşturduğundan dolayı, bütün sistemin görevi olarak ele alınmalıdır.³³ Değerlerin herhangi bir derste değil bütün derslerin içerisinde verilmesinin daha uygun olacağı beklenmektedir. Değer eğitimi yaklaşımları arasında son zamanlarda öne çıkarılan karakter eğitimi yaklaşımı değer eğitiminin sadece derslerde değil toplumun her kademesinde verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Türkiye’de değerler eğitimi ile ilgili kazanımlar 2004 yılına kadar öğretim programlarına doğrudan yansıtılmamıştır. 2004 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilköğretim ders programlarında yapılan değişikliklerle Sosyal Bilgiler, Fen ve Teknoloji, Hayat Bilgisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi vb. derslerde değer eğitimi ile ilgili kazanımlara doğrudan yer verilmeye başlanmıştır. Yapılan son yasal düzenlemelerle birlikte ilkokul 1. sınıftan itibaren okullarda, ahlak eğitimi, değer eğitimi ve karakter eğitimi de verilecektir. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye

²⁸ Kaymakcan ve Meydan, s. 30.

²⁹ Aydın, s. 117.

³⁰ Yasin Ceylan, “Yirmi birinci Yüzyılda Eğitim Nasıl Olmalıdır?”, (Ed. Halil Rahman Acar), *Uluslar Arası Eğitim Felsefesi Kongresi*, Ankara 2009, (ss.106-118), s. 118.

³¹ Süleyman Hayri Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, (Ed. Recep Kaymakçan, Seyfi Kenan, Hayati Hökelekli, Şeyma Arslan ve Mahmut Zengi), *Değerler ve Eğitimi*, DEM Yay., İstanbul 2007, (ss. 55-70), s. 60.

³² Aydın, s. 117.

³³ Aydın, s. 118.

kurulunun yayınlamış olduğu hayat bilgisi³⁴, sosyal bilgiler dersleri öğretim programlarında³⁵ ilgili kazanımlarda değerlere yer verilmiştir.

Değer eğitiminin verilmesi konusunda din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri, gerek konuları gerekse de amaçları bakımından önemli imkânlar sunmaktadır.³⁶ İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında doğrudan değerlerin ifade edildiği üniteler bulunmaktadır. 4. sınıflarda “Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik” ünitesi, 5. sınıflarda “Vatanımızı ve Milletimizi Seviyoruz” ünitesi, 6. sınıflarda “İslam’ın Sakınılmasını İsteddiği Bazı Davranışlar” ünitesi, 7. sınıflarda “Din ve Güzel Ahlak” ünitesi, 8. sınıflarda “Hz. Muhammed’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitesi değerler eğitimi ile doğrudan alakalıdır.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı’nda öğrenciler tarafından içselleştirilmesi istenilen toplam 61 değer sıralanmıştır. Bu değerlerden birisi de “merhamet” değeridir.

Merhamet, başkalarının durumu karşısında duyulan şefkat hissi, acıma ve gönül yufkalığıdır.³⁷ Merhamet, başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna acıma ve şefkat gösterme, onunla birlikte ıstırap çekmedir. Layık olmadıklarını sandığımız bir kötülükten ıstırap çektiğini gördüğümüz kimselere karşı duyduğumuz şefkat, iyi niyetle karşılık bir üzüntüdür.³⁸ Dert ve sıkıntı içinde olan kimsenin derdiyle dertlenme, üzüntüsüyle üzülmeye ve ona yardımcı olmaya çalışmadır.

Merhamet, bizi iyilik yapmaya, başkalarının durumuna ilgi göstermeye ve yardım yapmaya yönelten bir duygudur.³⁹ Merhamet yaratıklardan hiçbirisine zülüm ve haksızlığı reva görmeyip, içlerinde zararlı olmayan güçsüzlerin zayıf hallerine acıyıp, imdat ve yardımlarına yönelmektir. Merhametin karşıt anlamları sertlik, acımasızlık, alaycılık, kıskançlık, soğukluk, ilgisizlik, yürek katılığı ve duyarsızlıktır.

³⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim 1, 2 Ve 3. Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 16.

³⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, *Sosyal Bilgiler 4 ve 5. Sınıf Programı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 21.

³⁶ Kaymakcan ve Meydan, s. 32.

³⁷ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası, İstanbul 2001, ‘Merhamet’ maddesi, s. 901.

³⁸ Hayati Hökelekli, “Merhamet”, *Dem Dergi*, 1 (4), 2008, 78-84, s. 78.

³⁹ Hayati Hökelekli, *Ailede Okulda ve Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 70.

Asırlar boyunca çeşitli medeniyetler kurmuş, farklı inançlara sahip olsalar da bazı ortak noktalarda buluşmuş tüm insanlığın ortak bir insanî değer olarak kabul ettiği bir değerdir merhamet. Fakat günümüzde hayatımızın pek çok alanından hızla çekildiğine, silindiğine şahit olmaktayız. Merhamet değerinin yerine şiddet, öfke ve zorbalık gibi insanoğlunun ortak aklı tarafından kabul edilmeyen olumsuz değerlerin hâkim olduğunu görülmektedir.

Renk, dil, inanç, kültür, ırk ve coğrafya tanımaksızın bütün dünya halkını kasıp kavuran şiddet olgusu, bireyin bizzat kendisine uyguladığı fiziksel ve duygusal şiddetten başlayarak ikili ilişkilerimize sıçramakta, aile ve yakın çevre diyaloglarına uzanmakta, kurumların ve şehirlerin dokusuna işlemekte, nihayetinde uluslar arası ölçekte görünür hale gelmektedir.

Merhamet değerinin öğretimi sadece şiddeti önleme amacı taşımamaktadır. Bunun yanında bütün boyutlarıyla şiddete dur deme kararlılığı ancak bilinçli ve kapsamlı faaliyetlerle hayata yansıtacaktır. Bu faaliyetlerin temel çıkış noktası ise değerler eğitimi yoluyla “merhamet” değerinin eğitimi ve öğretimi olacaktır.

Bu çerçevede araştırmamızın temel problemi; merhamet değerinin ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programlarında öğretilmesi hedeflenen değerler içerisine alındığı dönemden itibaren, ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi (4-8) öğretim programında merhamet değerine nasıl yer verildiğini ve merhamet değerinin öğretim süreçlerine nasıl aktarıldığını öğretmen kılavuz kitaplarını ve ders kitaplarını temel alarak incelemektir.

2. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Değer eğitimi ile din eğitimi arasında olan ilişki 2005 ve 2006 yıllarında yaşanan program değişiklikleri ile daha da belirginleşmiştir. 2010 yılında yayınlanan ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında öğrencilerin içselleştirilmesi öngörülen değerler listelenmiştir. Merhamet de bu değerlerden biridir. İlgili alanlarda daha önceki yapılan çalışmalar incelenmiş ve şu çalışmalara ulaşılmıştır; Ahmet Çakmak'ın 2013'te Erzurum'da yaptığı İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Adalet Değerinin Öğretimi ve M. Fatih AY'ın 2013'te Erzurum'da yaptığı İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Hoşgörü Değerinin Öğretimi adlı

çalışmalar bulunmaktadır. Merhamet değerinin ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında verilmesi ile ilgili olarak doğrudan ilgili bir araştırma bulunamamıştır. Ancak merhamet kavramının kelime kökenine inen, ayet ve hadislerde merhametin önemine işaret eden çalışmalar bulunmaktadır. Bunları din eğitimi alanıyla ilgilerine göre şöyle sıralayabiliriz.

Din Eğitimi alanında merhametle ilgili bir çalışma tespit edilmiştir. Fatmanur Biberci tarafından 2010 yılında Konya’da yapılan “2-7 Yaş Arası Çocuklarda Sevgi ve Merhamet Değerinin Hadisler Işığında Öğretimi” adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmada Biberci, ilk çocukluk çağından okul öncesi döneme kadar geçen sürede çocuklara sevgi ve merhamet değerinin hadisler ışığında nasıl öğretileceği üzerinde durmaktadır. Biberci, yaşamımızdaki olayların bakış açımızı etkileyerek bize yön verdiğini ve insanın ahlaki yönünü etkileyen sebeplerden birinin de din ve onun değerleri olduğunu belirtir. İslam’ın sevgi, saygı, adalet, şefkat, merhamet, hoşgörü gibi pek çok din ve kültür tarafından evrensel kabul edilen değerlere sahip olduğunu vurgular. Bu değerlerden sevgi ve merhamet değerini ele alarak inceler. Sevginin insanlar arasında iletişimi sağlayan güçlü bir duygu ve bütün önemli duyguların temeli olduğunu vurgular. Merhametin ise sevginin bir sonucu olarak şefkat gösterme ve iyilik yapma anlamına geldiğini, seven insanın şefkatli, merhametli ve iyi niyetli olacağını belirtir. Sevgi ve merhamet değerlerinin toplumun temelini oluşturduğunu ve küçüklüğünde sevgi ve merhamet gören kişinin büyüdüğünde de aynı duyguları çevresine yansıtacağını vurgular. 2-7 yaş arası çocukların gelişim özelliklerini inceleyip, ahlaki gelişim sağlayan duygusal, sosyal ve zihinsel faktörleri ortaya kayarak bu yaş gurubuna verilecek eğitiminin planlanmasında dini referans olarak hadisler çerçevesinde Hz. Peygamberin yaşamından kesitlerle ilişkilendirilerek sevgi ve merhamet noktasında örnek olarak gösterilmiş ve sonuçta çocukların gelişimine uygun olarak verilen bir ahlak eğitiminde hedeflenen amaçların gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Bunun için günümüz şartlarına uygun görsel ve işitsel her türlü vasıttan yararlanmamız gerektiğini ve başta Peygamberimizin örnek davranışları olmak üzere, insanlığa hizmet etmiş İslam büyüklerinin, kahramanların ve bilim adamlarının hayatlarının anlatılabileceği belirtilmiştir.

Temel İslam Bilimlerinde (tefsir, hadis, kelim vs.) de merhamet bir kavram olarak ele alınmış ve bununla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunları şöyle

özetleyebiliriz: 1997 yılında Kadir Polater tarafından Bursa’da yapılan “Kur’an’da Rahmet Kavramı” adlı doktora tezinde, öncelikle rahmet kavramının kök ve türevleri incelenmiş ve aralarındaki durumlara açıklık getirilmiş; daha sonra Kur’an’da rahmet kavramını içeren ayetler tespit edilerek ayetlerdeki ifadelerin ne anlama geldiği belirtilmiş ve Rahmet kökünden türeyen Allah’ın isimlerinden Rahman ve Rahim isimlerinin rahmet kavramıyla münasebetine değinilerek Allah’ın merhametine vurgu yapılmıştır.

2006 yılında Kemalettin Merdin tarafından Çanakkale’de yapılan “Kur’an-ı Kerim’de Rahmet Unsurları” adlı yüksek lisans tezinde, rahmet kelimesinin lügat ve terim anlamına, ayrıca ilahi ve beşeri bir sıfat alarak rahmet olgusuna, Kur’an’da bahsi geçen rahmet unsurlarına (güvenlik, huzur, rızık, dünya süsü, sevgi, ilim, kardeşlik ve ilahi yardım); ayrıca Allah’ın müminlere ahirette göstereceği merhametine, günahları affetmesine, şefaate ve cennet nimetlerine değinilmiştir.

2002 yılında Bilal Ardıç tarafından Bursa’da yapılan “Hz. Peygamberin Hadislerinde Merhamet Kavramı” adlı yüksek lisans tezinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadislerinin önemine ve bizlere rehber olmasına değinilerek bunların içinden merhamet, hoşgörü, müsamaha ve şefkat ile ilgili olan hadislerin incelenmesi yapılmış ve merhamet kavramıyla ilişkilendirilerek bu konularda Hz. Peygamberin davranışlarındaki merhamet değerine dikkat çekilmiştir.

İslam Tarihi alanında Yavuz Selim Göl tarafından 2009 yılında Erzurum’da yapılan “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatında Rahmet Tezahürleri” adında yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışma üç bölümden oluşmuştur. Çalışmada öncelikle rahmetin anlamı ve insanların rahmet ihtiyacı hakkında bilgiler verilmiş ve rahmet kavramının İslam’daki yerine temas edilmiştir. Birinci bölümde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in çevresinde merhamete ihtiyacı olan insanlara karşı muameleleri işlenmiş; ikinci bölümde Hz. Peygamberin (s.a.v.) hayvanlara karşı sevgisi ele alınmış, yapılmasını istediği veya yasakladığı konulara yer verilmiştir; üçüncü bölümde ise Hz. Peygamberin (s.a.v.) ağaç, orman sevgisi ve şehir düzeni konusundaki uygulamalarının merhametle uyuşan örneklerine yer verilmiştir.

Tüm bu çalışmaların yanında merhametin değeri ile ilgili ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programına ve ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders

kitaplarına hiç değinilmemiştir. Bizim çalışmamızda merhamet değeri konusunda eksikliği giderme adına yapılmaya çalışılmıştır. Görüldüğü gibi merhamet eğitimi veya öğretimi ile ilgili çalışmalar yeterli değildir. Bu yönüyle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve ders kitaplarında merhamet değerini ele alan çalışmalar yapılmasına ihtiyaç vardır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada amaç iki aşamadan oluşmaktadır:

Birinci aşamada İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve MEB tarafından oluşturulan komisyona yazdırılan ve Talim ve Terbiye Kurulu tarafından kabul edilen “Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitapları” ve “Din kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında” merhamet değerinin nasıl yer aldığını betimleyici bir yöntemle ortaya koymaktır.

İkinci olarak ise merhamet değerinin kazandırılmasına yönelik, etkinlik, ünite, konu ve içeriğin ilgili kazanımlara hangi düzeyde hizmet ettiğini belirlemek ve değer eğitimi yaklaşımları ve yapılandırmacılık açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Merhamet, üzerinde çok konuşulan ve yazılan bir kavram olmasına rağmen kazandırılması gereken bir değer olarak neredeyse hiç ele alınmamıştır. Özellikle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde kazandırılması planlanan bir değer olarak herhangi bir çalışma bu güne kadar yapılmamıştır. Yine İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı’nda yer verilirken merhametin hangi anlam ve kapsamda yer aldığı açıklanmaya muhtaçtır.

Değer öğretiminin nasıl yapılması gerektiği konusunda ileri sürülen değer eğitimi yaklaşımlarının tespit edilmesi ve bu yaklaşımların yapılandırmacı anlayış açısından değerlendirilmesi ile halen yürürlükte olan öğretim programlarında değer öğretiminin nasıl düzenleneceği konusunda katkı sağlaması beklenmektedir.

2006 yılında uygulamaya konulan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı içerisinde merhamet değerinin ele alınışı ve bu program çerçevesinde Talim ve Terbiye Kurulu tarafından kabul edilen ders kitaplarının içeriği üzerinde değer

eğitimi yaklaşımları ve yapılandırmacı anlayışı içeren bir çalışma henüz yapılmamıştır. Merhamet değerinin ğretim programı ve ders kitaplarının değer eğitimi yaklaşımları ve yapılandırmacı anlayışı açısından değerlendirilmesi bir gerekliliktir.

Ders kitapları ve ğretim programları o alanın o zamana kadar yapmış olduğu birikimin ortaya çıkarılıp, değerlendirildiği çalışmalardır. Eleştirel bir bakışla incelenmesiyle, daha etkili olmaları sağlanmalıdır. Bu inceleme ders kitabının ve ğretim programının yazımında görev alan akademisyenlere, uzmanlara ve öğretmenlere farklı bir bakış açısı getirmesi düşünülmektedir. Daha sonraki yapılacak diğer değerle ilgili çalışmalara bir rehber olması da düşünülmektedir.

Sonuç olarak İlkretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ğretim programında yer alan bir değer olarak merhametin tanımlanması ve ğretim programında hangi düzeyde ve anlamlarda yer bulduğu ve bu yer buluşun ders kitapları içeriğine ne düzeyde yansıdığıının tespiti; değer eğitimi, ğretim programı geliştirilmesi ve ders kitaplarının yazımı gibi konulara katkı sağlaması açısından önemlidir.

5. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Araştırma, İlkretim Din kültürü ve Ahlak Bilgisi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıf) ğretim Programı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen komisyona yazdırılan ve Talim Terbiye Kurulu tarafından onaylanan İlkretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ğretmen Kılavuz Kitapları ve MEB yayınlarından basılan İlkretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları ile sınırlıdır.

Araştırmanın ilk aşamasında literatür tarama yöntemi ile merhamet değeri ve ğretim programlarına ilişkin yapılan çalışmalar, ulaşılabilen kitap, dergi, makale, sözlük, ansiklopedi, online veri tabanları ve benzeri kaynaklar incelenmiştir. Aynı yöntemle değer, değer eğitimi ve değer eğitimi yaklaşımlarına ilişkin tarama ve araştırmalar yapılmıştır.

Literatür tarama sonucunda, bir kavram olarak merhametin anlamı, boyutları ve alanı, değer, değer eğitimi ve değer eğitimi yaklaşımları tespit edilmiştir. Bu veriler, merhamet değerinin İlkretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ğretim Programı ve İlkretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına yansımısını ve merhamet

değerinin öğretime yönelik verilen yönergelerin etkililiğini değerlendirmek için kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında ise doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi; araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Eğitim ile ilgili bir araştırmada ders kitapları, öğretim programı, öğrenci ve öğretmen el kitapları, ders ve ünite planları veri kaynağı olarak kullanılabilirdiği belirtilmektedir.⁴⁰

Doküman incelemesi yöntemi ile merhamet değerinin öğretime yönelik olarak belirlenen İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı'nda yer alan kazanımların, etkinliklerin ve açıklamaların, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitapları ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına yansımaları incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda elde edilen veriler yoluyla İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde yer alan merhamet değerine ilişkin kazanımların, öğretime hangi düzeyde hizmet ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

⁴⁰ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006, s. 188.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. MERHAMET

Merhamet Türkçe sözlükte; “*bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma*” anlamına gelmektedir.⁴¹ Yine merhamet (compassion, mercy)⁴² kavramı sözlükte, “*acımak, şefkat göstermek*”, “*birini esirgemek, kötü hale düşenlere karşı duyulan üzüntü*”⁴³ gibi anlamlara gelir.

Etimolojik açıdan merhamet kelimesinin dilimize Arapçadan girmiş bir kavram olduğu görülmektedir. Arapça “r-h-m” kökünden⁴⁴ gelen merhamet kelimesi, “*bir şeye acımak, bağışlamak, cezasını affetmek, çok şefkatli olmak*” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ Ayrıca “r-h-m” fiili, aldığı harfi cerlere uygun olarak, “*Allah’tan bağışlama ve rahmet dilemek*” gibi anlamlara da gelmektedir.⁴⁶ Ayrıca rahmet kelimesi yağmur anlamında da kullanılmaktadır.⁴⁷

Rahmet, şefkat gösterip lütufta bulunma anlamında bir Kur’an terimidir.⁴⁸ Sözlükte mastar olarak “*merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak*”, isim olarak “*şefkat, merhamet*” anlamına gelmektedir.⁴⁹ Rahmet kavramının temel manasının “*acınacak durumda bulunan kimseye yufka yüreklilik ve şefkat*” olduğunu, Allah’a nispet edildiğinde merhametin ürünü olan “*lütufta bulunma*” manasına alınması gerektiğini söylenebilir.⁵⁰ Bu tanıma baktığımızda rahmet kavramının mastar ve isim olmasından kaynaklanan iki yönünden bahsedilmektedir. Bir yönü ile insana hitap ederken diğer yönüyle Allah’a nispet edildiği görülmektedir. Bu açıdan rahmet kavramına insanlara nispet edildiğinde duygusal bir anlam yüklenirken, Allah’a nispet

⁴¹ Türk Dil Kurumu, “Merhamet” maddesi, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 1023.

⁴² Abdullah Özkan, *Living English Dictionary*, Kılavuz Yayınları, İstanbul 2011, s. 182.

⁴³ Ahmet Fidan, Nevin Kardaş, Salih Önen, Sevgi Gökdemir, Hanifi Erkıran, Hasan Koç ve Namiye Başbuğ, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, c. 3, s. 1947.

⁴⁴ Rağib el- İsfehani, *Kuran’ın İstılahları Sözlüğü Müfıredat*, (Çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2006, s. 483.

⁴⁵ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 314.

⁴⁶ Muhammed b. Mükerrer İbn Menzur, *Lisanu’l-Arab*, Beyrut, c. XII, s. 230.

⁴⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Huzur Yayınevi, İstanbul 1992, c. X, s. 475.

⁴⁸ Abdulhamit Birişik, “Rahmet” maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. XXIX, s. 419.

⁴⁹ Birişik, s. 419.

⁵⁰ Birişik, s. 419.

edildiğinde O'nun fiilî sıfatı olarak kabul edildiği, dolayısıyla Allah hakkından duygusal manada değil, O'nun yarattıklarına ihsanı, af ve mağfireti olarak anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

İsfahani'de rahmet, merhamet edilen, acıyan veya şefkat duyulan kimseye ihsanda bulunmayı gerektiren şefkat, acıma ya da yufka yüreklilik anlamında kullanılır. Allah'a nispet edildiğinde ise merhametin ürünü olan “*lütüfta bulunma, ihsan*” anlamına gelir.⁵¹ Bu tanım da yukarıda belirttiğimiz durumu izah etmekte ve desteklemektedir.

İslam kaynaklarına baktığımızda ise merhamet kavramının genellikle “rahmet” kelimesi ile ifade edildiği görülmüştür. Ancak Türkçede merhamet hem Allah'a hem insanlara, rahmet ise özellikle Allah'a nispet edilerek kullanılır. Allah'ın merhametini anlamamız için öncelikle O'nun rahmetini ifade eden isimlerinin anlamlarına da bakmamız gerekir. O'nun rahmetini ifade eden isimlerin en çok kullanılanı ve en başta gelenleri ise “Rahman” ve “Rahim” isimleridir. “Rahman” ve “Rahim”, isimleri “Latif”, “Rauf”, “Vedüd”, “Veli” ve “Gafur” isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunmaktadır.⁵² Fakat biz çalışmamızda anlam bütünlüğünün bozulmaması ve konunun uzamaması için, anlamca daha yakın bir ilişkisi içinde gördüğümüz Rahman ve Rahim isimlerinin merhametle ilgisi ortaya koyarak merhametin tanımına ulaşmaya çalışacağız.

Allah'ın “Rahman” ismi dünyada ki ihsanının inanan inanmayan tüm insanları kapsadığını, “Rahim” ismi ise, ahiretteki lütuf ve ihsanının sadece inananlara ait olduğunu ifade eder. “Rahman” kelimesi sadece Allah için kullanılırken “Rahim” ise Allah'tan başkası için de kullanılabilir.⁵³ Rahim, Allah'tan başkası için kullanıldığında “*fazla merhamet sahibi olan kişi*” demektir.⁵⁴ Nitekim Allah, Kur'an'da Hz. Peygamber (s.a.v.) içinde “rahim” sıfatını kullanmıştır.⁵⁵ Burada Allah'ın güzel isimleri olarak adlandırılan rahman ve rahim arasındaki temel farka vurgu yapılmış ve özellikle rahman isminin sadece Allah'a ait olduğu vurgulanmıştır.

⁵¹ Ragıb el- İsfahani, *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat*, (Çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2007, s. 607.

⁵² Birişik, s. 416.

⁵³ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, c. 1, s. 59.

⁵⁴ İsfahani, (Çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu), s. 484.

⁵⁵ Tövbe, 9/128.

Rahman, mübalağa sığasından olduğundan rahmetin en yüksek derecesiyle muttasıf olan demektir. Rızıkları, yaşamalarına vesile olan şeyleri ve türlü faydaları ihsan hususunda rahmetini mahlûkatından esirgemeyen demek olan rahman, rahim isminden daha geniş kapsamlı bir mana ifade etmektedir.⁵⁶ Bu tanımlamada rahman isminin rahim isminden daha geniş bir alana hitap ettiğini ortaya koymaktadır.

Rahim ismi merhamet Allah'ın mesleğidir vurgusunu içerir. Allah'ın Rahim olması, rahmetinin sürekli, bitimsiz, kesintisiz olduğunu gösterir. Rahim sırf bir ismi fail değil, bir mübalağa veznidir. Bu durumda Rahman, Rahim ile birlikte zatında merhametle dolup taşan, işinde merhametle dolup taşan anlamına gelir. O özünde merhametin sonsuz kaynağı, işinde merhametin sonsuz failidir.⁵⁷

Yukarıda belirttiğimiz Allah'ın isimlerinden olan Rahman ve Rahim isimlerinin merhametin ne olduğunu anlamamıza büyük katkılar sağladı düşünülmektedir. Bunların yanında daha pek çok isimle de ilişkilendirilebilir fakat biz bunlarla ilişkilendirmenin konumuzu anlamlandırması için yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Merhamet kavramıyla ilgili yapılmış tanımları incelersek karşımıza geniş bir alan çıkmaktadır. Bu tanımlardan bazılarını şu şekilde açıklayabiliriz:

Merhamet kavramına Diyanet İslam Ansiklopedisinde bakıldığında ise; "*acımak, şefkat göstermek*" anlamında mastar, "*acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf*" anlamında isim olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca merhamet kavramının öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını ifade etmekte olduğu, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusunu da belirttiği vurgulanmaktadır.⁵⁸

Dini bir terim olarak ise merhamet; şefkat gösterme, acıma, yumuşak huylu olma anlamlarında kullanıldığı gibi ayrıca affetme, bağışlama, iyilik etme anlamlarına da gelmektedir. Allah'ın insan dâhil tüm yarattıklarını, yedirmesi, içirmesi, koruması, bağışlaması ve şefkat göstermesi onun merhametinin görünümlerindedir. Ayrıca Kur'an merhameti sıkça ele almakta ve birbirlerine karşı merhametli olmayı müminlerin

⁵⁶ Metin Yurdağür, *Allah'ın Sıfatları Esmâü'l Hüсна*, Marifet Yayınları, İstanbul 1984, s. 66-67.

⁵⁷ Mustafa İslamoğlu, *Ahlak Yazıları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 136.

⁵⁸ Mustafa Çağrı, 'Merhamet' maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. XXIX, s. 184.

başlıca nitelikleri arasında saymaktadır.⁵⁹

Kandemir'e göre merhamet; başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatin iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunma duygusudur.⁶⁰ Bu tanımda merhametin iyilik boyutunun öne çıktığı bir duygu olduğu vurgulanmaktadır.

Ece'de İslam'ın temel kaynakları açısından merhametin, insanları başka insanlara iyilik etmeye ve onlara acımaya yönelten bir duygu olduğunu belirtmiştir. O yaratılmışların hepsine sevgi ve şefkatle yaklaşma, onlara iyilikte bulunma, onları koruma ve kurtarma, onlara zor durumlarında yardım etme, bağışta bulunma, gerektiği zaman affetme gibi bütün güzel davranışların merhamet anlayışından, merhamet duygusundan kaynaklandığını belirtmektedir. O merhamet duygusunun şefkat ve acıma ile başladığını, yardım ve nimet vermekle sonuçlandığını belirtir.⁶¹ Ona göre bu sebepten dolayı rahmette, hem acıma duygusu hem de iyilik etme şuuru vardır.⁶² Ece'nin bu tanımına göre merhametin şuurlu olarak yapıldığında bir anlam ifade ettiği özellikle belirtilmektedir.

Merhamet, birinden diğerine, duygusal düzeyden etik düzeye, hissedilen şeyden istenen şeye, olunan şeyden olunması gereken şeye geçmeyi sağlayan bir duygudur.⁶³ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere insanı bir kademe daha ileri seviyeye götürme unsuru olarak görülen merhametin yine bir duygu olduğu belirtilmektedir.

Comte ise merhametin ruhu oluşturan şey olduğunu belirtir. Ona göre ruh ıstıraptan doğar ve bu ıstırap kendine yönelik olduğunda cesaret, ötekine yönelik olduğunda ise merhamet ortaya çıkar.⁶⁴ Yine Comte merhametin bir duygu ve erdem olduğunu belirtir.⁶⁵ Comte'nin tanımlamalarında da öne çıkan unsur merhametin insanın ruhunu oluşturan bir duygu ve erdem oluşudur.

⁵⁹ Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, "Merhamet" maddesi, *Dini Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 231.

⁶⁰ M. Yaşar Kandemir, *Örnekleyle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2003, s. 159-160.

⁶¹ Hüseyin Kerim Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 396.

⁶² Ece, s. 395.

⁶³ Hökelekli, "Merhamet", s. 80.

⁶⁴ André Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.147.

⁶⁵ Comte-Sponville, s. 148.

Rousseau, merhametin bir erdem olmadan önce insanda var olan çok güçlü doğal bir duygu olduğunu belirtir.⁶⁶ Rousseau'nun bu tanımında da merhametin önce bir duygu daha sonra ise bir erdem olduğu anlaşılmaktadır.

Schopenhaur ise merhameti, ahlaklılığın en yetkin gücü ve ahlaklılık değerinin kökeni olarak görür. Ona göre merhamet, en büyük kötülük olan acımasızlığın ve tüm kötülüklerin ilkesi olan bencilliğin karşıtıdır.⁶⁷ Ayrıca Schopenhaur'a göre insanlık, bir erdem olarak, neredeyse merhametin eşanımlıdır. Ona göre merhametten yoksun olmak, insan dışı olmaktır.⁶⁸ Bu yaklaşımda ise merhametin ahlaklılığın kökeni olduğu belirtilirken yine merhametin insanlık tanımıyla eşdeğer bir erdem olduğu görülmektedir.

Topçu'ya göre merhamet, başkasının iyiliğini istemek ve onun yardımına koşturmasıdır. Ona göre canlı varlığın acı çekmesi, yüksek değerine inandığımız insanın, düşünen ve seven varlığın bizim sahip olduğumuz haklarla hürriyetlerden mahrum oluşu, bizde merhamet duygusunu yaratır.⁶⁹ Topçu merhametin başta adalet duygusu olmak üzere pek çok duygunun kaynağı olduğunu, bununla beraber bu duyguların ötesine geçtiğini belirtir. Ona göre merhamet, ruhumuzda doğan içsel bir harekettir.⁷⁰ Topçu'nun tanımında da insandaki ahlaki davranışların gerçekleşmesini temelinde merhamet duygusunun bulunduğu aynı zamanda diğer duygulara kaynaklık eden bir duygu olduğu belirtilmektedir.

Tarhan'a göre ise merhamet, beynin mutluluk hormonu salgılaması yönüyle insanın lehine olan bir duygu olduğu, aynı zamanda merhametin, mutluluğu düzenleyen beyin alanlarını aktif hale geçmesini kolaylaştırdığı⁷¹ belirtilmiştir. Tarhan'ın burada merhameti öncelikle başlı başına bir duygu, daha sonra ise insanın mutluluğuna katkı sağlayan bir duygu olduğunu belirtmiş ve merhametin nörobiyolojisine yani beyinle ilgili durumuna dikkat çekmiş ve diğer tanımlardan bu yönüyle ayrılmış bulunmaktadır.

Polater'e göre ise merhamet, insanî değerlerin başında gelen bir duygudur. Bir insanın varlığı, bu duyguya sahip olması ile anlam kazanır. Aksi takdirde o mahlûkat

⁶⁶ Comte-Sponville, s. 142.

⁶⁷ Arthur Schopenhauer, *Merhamet*, (Çev. Zekai Kocatürk), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 53.

⁶⁸ Comte-Sponville, s. 141-142.

⁶⁹ Topçu, s. 95.

⁷⁰ Topçu, s. 97.

⁷¹ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 96.

içinde en tehlikeli bir varlık olur. Nitekim tarihten günümüze kadar insanlığın çektiği tüm acıların, katlandığı zulümlerin temelinde bu duygunun körleşmesi yatmaktadır.⁷² Burada da merhametin insanın varlığına anlam katan bir duygu olduğu ve günümüzdeki acı ve sıkıntıların bu duygunun körelmesinden kaynaklandığı belirtilerek merhamet değerine dikkat çekilmek istenmiştir.

Bütün bu tanımların ortak özelliklerine baktığımızda acıma, yufka yüreklilik, ilgi, şefkat ve elem duyma gibi kavramlarla insanın psikolojik yönüne vurgu yapan merhamet, insanlar arasında duygu birliğinin, dayanışma ve paylaşmanın en önemli unsuru olarak kabul edilmektedir.⁷³

Sonuç olarak yapılan tanımların genelinde merhametin bir duygu, bir erdem hatta insanlıkla aynı anlamda bir değer olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın içinde olan ve insanı insan yapan bir değer olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tüm bu tanımlardan hareketle bir tanım oluşturmaya çalışırsak bu tanımların ortak özelliklerinin bir araya geldiği şu tanıma yapabiliriz;

Merhamet, başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna acıma ve şefkat gösterme, onunla birlikte ıstırap çekmek ve tüm yaratılmışlara sevgi ile yaklaşmak, onları kötülüklerden korumak ve kurtarmak, zor durumlarında yardım etmek, bağışta bulunmak, affetmektir.

1.2. MERHAMETİN KAYNAĞI

Merhametin kaynağı nedir ve bu niçin önemlidir? Merhamet acaba sadece insanı bir duygu mudur? Ya da insan dışı varlıklarda merhamet duygusuna rastlanır mı? Peki, bunları nasıl yorumlamak gerekir? Merhamet değerini en iyi şekilde anlamak ve anlamlandırmak için onun kaynağı hakkındaki bilgileri değerlendirmekte fayda vardır. Çünkü merhamet kavramının anlaşılmasını belirleyen önemli bir unsur da onun kaynağı ile ilgili görüşlerdir.

Kur'an'da ki bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *“Yine sizin içinizden kendileri ile huzur bulasınız diye kendi türünüzden sizin için eşler yaratması, aranızda sevgi ve*

⁷² Kadir Polater, *Kur'an'da Rahmet Kavramı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997, s. 171.

⁷³ Çağrı, s. 184.

merhameti yerleřtirmesi de O'nun delillerindendir. řüphesiz bunda dűřünecek bir topluluk için alınacak dersler vardır."⁷⁴ Bu ayette Allah insanın içine bazı duygular yerleřtirdiđinden bahsedilirken bunlardan birinin de merhamet olduđu vurgulanmakta ve bu deđerin Allah'ın delillerinden olduđuna iřaret edilmektedir. Bu ayete dayanarak merhametin kaynađının Allah olduđunu ileri sűrebiliriz.

Hadislere baktığımızda ise Peygamberimiz (s.a.v.) merhamet ve şefkat duygusunun ilahi kaynağına şöyle işaret etmektedir: "*Allah merhametini yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhamet eder. Hatta yavrulu hayvan bir tarafını incitir endişesiyle ayağını yavrusundan sakınır.*"⁷⁵ Hadisten anlaşılacağı üzere merhametin aslında Allah'ın katında bir değer olduğu fakat onun bir parçasının yeryüzündeki yaratılmışlara verildiği ve bu sebeple insanların merhamet duyabildiği açıkça ifade edilmiştir. Burada da merhametin kaynağının Allah olduğu anlaşılmaktadır.

"*şüphesiz merhamet duygusu Rahman'dan bir cűzdür.*"⁷⁶ şeklinde ki başka bir rivayette de yine merhametin ilahi kökenli bir değer olduğu belirtilmiş ve İnsandaki merhametin, Allah'ın rahmet ve merhametinin bir tecellisi, bir yansıması olduğu belirtilmek istenmiştir. Bunun gibi pek çok hadisin ışığında merhametin kaynağının yaratıcı yani Allah olduğu kabul edilmiştir.⁷⁷

Yine başka bir hadiste Peygamberimiz (s.a.v.); "*Merhamet ancak kalbi katılaşmış inançsız bedbahtların kalbinden kaldırılmıştır.*"⁷⁸ buyurarak, merhamet duygusunun kalplere yaratıcı tarafından yerleştirildiğine ancak bazı sebeplerden dolayı insanın o değerini kaybedebildiğine işaret edilmektedir. Bu rivayet de merhametin kaynağı konusunda Allah'a işaret etmektedir.

Topçu değer hükümlerinin kaynağının din olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan merhametin kaynağının da din olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda O; "*Ahlakta adalet, merhamet, ödev gibi ilkeler vardır. Bunlar zorunlu değer, ancak*

⁷⁴ Rum, 30/21.

⁷⁵ Buhari, "*Edeb*" 19.

⁷⁶ Buhari, "*Cenaiız*" 32.

⁷⁷ Havva Sula, "Merhamet İstenileni Değer İhtiyaç Duyulanı Vermektir", (Ed. Mehmet Görmez), *Hız. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011, (ss. 121-129), s. 121.

⁷⁸ Hakim, *Müstedrek*, "Tevbe ve İnabe" 25.

evrenselidirler.”⁷⁹ demekte ve merhamet değerinin aynı zamanda evrensel olduğuna işaret etmektedir.

Diğer taraftan merhamet değerinin bir duygu hatta önemli bir erdem olduğu fikri benimsenmiştir. Pascal, merhametin insanın içinde olan bir duygu olmasının yanında, ilahi düzene ait olduğunu da belirtmektedir.⁸⁰ İlahi düzene ait olması merhamet değerinin kaynağının yaratıcı olduğunu ifade etmektedir.

Merhametin kaynağı hakkında merhamet değerini felsefi açıdan bir erdem olarak ele alan Comte ise şöyle der; “*İnsanlık, bir erdem olarak, neredeyse merhametin eş anlamlısıdır. Tamamen merhametten yoksun olmak, insan dışı olmaktır.*”⁸¹ Buradan da merhametin aslından bir erdem olarak kabul edildiği ama insanlıkla eş değer bir erdem olduğu vurgusu yapılarak, merhametten yoksun olmanın kişiyi insanlığından yoksun hale getireceği ifade edilmiştir.

İslamoğlu da merhametin sonsuz kaynağı ve faili olarak Allah’a işaret etmektedir.⁸² Ayrıca merhametin tüm varlığı kuşatan evrensel bir değer olduğu ve kaynağının da Allah olduğu değişik çalışmalarda da belirtilmektedir.⁸³ Çınar’da merhameti iffet faziletinin içine giren erdemlerden biri olarak değerlendirir.⁸⁴ Onun bu tanımlamasından merhameti tıpkı Comte gibi bir erdem olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak tüm bu açıklamalar doğrultusunda merhametin ilahi kökene dayandığı yani yaratan tarafından içimize yerleştirilen bir duygu olduğunu ve kaynağının Allah olduğunu belirtebiliriz.

1.3. MERHAMETLE İLİŞKİLİ BAZI DEĞERLER

1.3.1. Merhamet ve Acıma

Acıma sözlükte başka bir kimsenin veya canlının mutsuzluğuna karşı duyulan üzüntü, merhamet anlamına gelmektedir.⁸⁵ Acımak başkasının iyiliğini istemektir. Canlı

⁷⁹ Topçu, s. 85.

⁸⁰ Topçu, s. 95.

⁸¹ Comte-Sponville, s. 141-142.

⁸² İslamoğlu, s. 136.

⁸³ Hökelekli, “Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet ve Eğitimi”, s. 14.

⁸⁴ Aliye Çınar, *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*, Emin Yayınları, Bursa 2013, s. 165.

⁸⁵ Doğan, s. 6.

varlığın acı çekmesi, yüksek değerine inandığımız insanın, düşünen ve seven varlığın bizim sahip olduğumuz haklarla hürriyetlerden mahrum oluşu, bizde merhamet duygusunu yaratıyor. Başkalarının bizimle aynı haklara sahip olmayışından acı duyuyoruz. Onları bu halden kurtarmak istiyoruz.⁸⁶ İşte bu durumda acımayı bizi merhamete yönelten temel duygu olarak düşünebiliriz.

Schopenhauer göre ancak başkalarının çektiği, yaşadığı acıları fark eden kişi iyiliğe, merhamete ve cömertliğe başvurabilir ve iyi diye tabir ettiğimiz bu duyguların aslında acımadan doğduğunu belirtir.⁸⁷ Ona göre merhamet duygusu başta olmak üzere iyi diye tabir ettiğimiz bu duyguların ortaya çıkışında insanın sahip olduğu acıma duygusu önemli bir rol oynar. Bunun da aslında karşımızdaki insanı fark etmekten geçtiğini belirtmektedir.

Acıma duygusu empatik bir yaklaşımdır. Çünkü kişi acıdığı insanın halini duyar onun ıstırabını yaşar. Ondaki fena halden kendi sorumlu tutar. Şüphesiz bu, onun ruhindaki gerçek yükselişin sebebi olmaktadır.⁸⁸ Merhamet, bir çeşit acıma olmakla beraber kendisine acıdığımız varlığı da küçültmez, acıyan ruhu yükseltir ve değerlendirir, insanı insanlaştırır. Merhametsiz insana, içsel yapısı tam olmayan, eksik bir varlık gözüyle bakıyoruz.⁸⁹ Acımak dini ve insani değer ekseninde düşünüldüğünde insanın engin yükselişini ifade etmektedir.

Spinoza'ya göre acıma, bir üzüntüdür hem de başkasının üzüntüsünden doğan bir üzüntü. Oysa iyi olan sevinçtir, adil olan akıldır. Sevgi ve cömertlik bizi başkalarına acımaya değil, yardım etmeye yöneltmelidir ve bunu için yeterlidir. En azından bilge kişilerde bu böyledir. Ama O tüm bunlarla beraber acımanın tıpkı utanç ve pişmanlık gibi, bir erdem olmaksızın da, iyi olduğunu kabul etmektedir.⁹⁰ Alain ise “acıma” için bunun insanın yaşamını karartan ve ona üzüntü veren bir iyilik olarak betimleyip aynı zamanda bunun insanın başına gelen felaketlerden biri olduğunu belirtir. Ayrıca bunun sadece üzüntü ve cefa olduğunu, bundan öteye gidemeyecek olduğunu ama yine de “hiç yoktan iyi” olduğunu söylemektedir.⁹¹ Burada da acımanın insana verdiği üzüntüden

⁸⁶ Topçu, s. 95.

⁸⁷ Schopenhauer, s. 53.

⁸⁸ Topçu, s. 95.

⁸⁹ Topçu, s. 97.

⁹⁰ Comte-Sponville, s. 135-136.

⁹¹ Comte-Sponville, s. 137.

dolayı kötü kabul edilmesine vurgu yapılmış fakat aynı zamanda bir erdem olmasa da yine de iyi olduğu kabul edilmiştir.

Aristoteles acımayı yorumlarken onun yansıtıcı bir bencillikten başka bir şey olmadığını söyler. Ayrıca bu duygunun çıkış noktasını şöyle yorumlar; başkalarının maruz kaldıkları duruma acıma duymamıza yol açan şey, kendimiz için duyduğumuz endişedir, yani aynı felaketin bizim başımıza geleceğini görebilmemizdir.⁹² Ona göre acıma bir bencillik olarak görülür fakat burada eksik olan şey dini algılayış biçimidir. Dini bir istek olan bazı duygular Batı’da dinin dışlandığı ve yerine aklın ön plana alınıp kendi değerlerinin oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemde eski inancı yıkıp yerine yenisini inşa etme arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple iyi bile olsa dini değerler ve telkinler karalanmış ve kötü olarak ima edilmiştir. Bazı felsefecilerin acıma ya da merhamet hakkındaki olumsuz düşüncelerinin arkasında bunun olduğu düşünülebilir.

Hannah Arendt’e göre, acıma ve merhamet arasındaki ilişki şöyle izah edilebilir: O’na göre, acımanın tersine merhamet ancak tekeli kavrayabilir, geneli bilemez, tek bir insanın ıstırap çekmesinden daha öteye gidemez. Acıma soyuttur, merhamet ise somut, tekil ve gönüllüdür.⁹³ Burada acıma ve merhamet arasındaki davranışa yansımaları arasındaki fark ön plana alınmıştır. Acıma sadece bir his iken onu harekete geçiren ve yardım etmeye yönelten duygu merhamettir.

Comte ayrıca kendince dikkat çeken şu varsayıma ulaşmıştır. Ona göre acıma yukarıdan aşağıya hissedilen bir duygu iken merhamet yatay bir duygudur: ancak eşitler arasında anlam taşır, daha doğrusu, ıstırap çekenle, onun yanında ve bundan böyle aynı düzlemde, onun ıstırabını paylaşan arasında bu eşitliği gerçekleştirir. Bu anlamda bir küçümseme payı olmadan acıma olamaz; saygı olmadan da merhamet olamaz.⁹⁴ Bu düşünceleri Allah’ın merhameti açısından düşününce yerli yerine oturtmak zordur. Allah’ın bize olan merhameti bizle aynı sevide olduğundan değildir. Comte’nin bu iddiası bizim için bu ölçüde kabul edilemez. Fakat bu duyguyu insanlar arasında yorumlarsak bir anlam kazanabilir kanaatindeyiz.

⁹² Aristoteles, Rhetorique, II, 8, 1385 akt. Comte-Sponville, s. 144

⁹³ Comte-Sponville, s. 145.

⁹⁴ Comte-Sponville, s. 146.

1.3.2. Merhamet ve Adalet

Adalet Türkçe sözlükte yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, bu işi uygulayan, yerine getiren devlet kuruluşları, Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁹⁵

Cevizci, felsefe sözlüğünde adaleti bir değer olarak şöyle tanımlamıştır; “*İnsan davranışlarını ahlaki açıdan inceleyen ve eleştiren düşünce, hakka ve doğruluğa saygıyı temele alan ahlak ilkesi ve doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, uygun ve doğru muamele biçimi.*”⁹⁶

Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde ise adalet yine çok yönlü bir tanımlamaya tabi tutulmuştur: “*Ferdi ve içtimai yapıda, dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlaki ilke, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak, verilen ile hak edilen arasındaki denge.*”⁹⁷

Tarhan ise adalet duygusu; değer boyutu olan temel duygulardan biridir ve değer yönüyle bütün hisleri etkiler. Adalet, iyilik yapan kimseye iyilik yapmak, ama kötülük edene haksızlık etmemek demektir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek adalet değildir. Aslından adalet, her şeyde korunması gereken ölçüdür.⁹⁸ Bu tanımında adaletin değer yönüne ve etkisine dikkat çekilmiş ve aslında korunması gereken bir ölçü olduğu vurgulanmıştır.

Çınar’a göre ise adalet, bütün aşırılıkların ortası ve genel olarak rezîlet denilen aşırılıklardan kurtulmayı sağlayan bir erdemdir.⁹⁹ Burada adaletin daha çok orta yolda olmak olarak adlandırıldığını söyleyebiliriz.

Rahmet ve merhamet, başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunma duygusudur. Bu duygu aynı zamanda adalet duygusunun da kaynaklarından birini oluşturur. Şöyle ki, adalet, birine layık olduğu bir hakkı; merhamet ise daha fazlasını vermektir. Suçluya hak ettiği cezayı vermek adalet; onu zavallı telakki ederek affetmekse merhamettir. Bu sebeple rahmet ve merhamet

⁹⁵ Türk Dil Kurumu, “Adalet”, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 61.

⁹⁶ Ahmet Cevizci, “Adalet” maddesi, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s. 37.

⁹⁷ Mustafa Çağrıncı, “Adalet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. (1), ss. 341-344, s. 341.

⁹⁸ Tarhan, s. 119.

⁹⁹ Çınar, s. 160.

göstermek, adaleti uygulamaktan daha zordur.¹⁰⁰ Bu tanımda adaletin olması gerek olduğu fakat merhametin ise daha zor bir tercihle adaletten daha üstün bir değer olduğu vurgulanmış ve bun zorluğuna dikkat çekilmiştir.

Schopenhauer'a da adaletin temel duygusu olarak merhameti gösterir ve adaletin kaynağını ancak bu denli bir insani duygudan alabileceğini belirtir.¹⁰¹ Burada da adaletin kaynağını oluşturan değer merhamet olduğu açıkça belirtilmiştir.

Topçu'ya göre ise merhamet, başkasının iyiliğini istemek ve onun yardımına koşmaktır. Adaletin kaynağıdır, lakin onun sınırlarının ötesine geçer. Merhamet, ruhumuzda doğan içsel bir harekettir, adalet ise dışımızda kurulan düzendir. Bu bakımdan adalet öğrenilir, lakin merhametli doğulur. Merhametten kuvvetini alan adalet ne kadar genişlerse genişlesin hiçbir zaman merhameti ortadan kaldırmayacaktır. Ancak ikisi birlikte çalışmakla birbirini tamamlar.¹⁰² Adalet ve merhamet birbirinden ayrılmadan değerli ve anlamlı olmaktadır. Eğer biri eksik olursa diğeri tam anlamıyla yerine getirilmiş olmayacaktır.

Tarhan ise farklı bir görüş belirterek adaletin genlerimize kodlanmış bir duygu olduğunu belirtir. Ayrıca araştırmacılar insanın beyin programında adalet arayışı ve ayrımcılıktan sakınma duygusu olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰³ Toplumda karşılaştığımız bazı durumlar karşısında adaleti isteyip duruma karşı çıkışımızın temelinde bu duygu yatmaktadır.

Merhametin adaleti engelleyen bir yönü vardır. İnsanın fakirlere veya haklardan yoksun olanlara merhameti ne kadar insani ise de fakirlerin veya haklardan yoksun olanların aleyhlerine şahitlikte merhamet duyularak şahitliğin yapılmaması adaletsizliğe neden olur. Zina eden kadın ve erkekler hakkında verilecek hüküm ile alakalı olan ayette yüz sopa vurulması emredilmiştir. Bu emrin yerine getirilmesinde o suçu

¹⁰⁰ Kandemir, s. 159-160.

¹⁰¹ Schopenhauer, s. 81.

¹⁰² Topçu, s. 97.

¹⁰³ Tarhan, s. 120.

işleyenlere karşı acınmaması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Buradaki acıma insanlar arası hukuk işlerinde adaletin yerine gelmemesine sebep olur.¹⁰⁵

Adalet duygusu zarar gördüğünde, insanların ilişkileri de zedelenir. Bu sebeple bu duygunun güçlendirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁶ Toplumsal yaşamın sürekliliği için adalet kanunlar ve toplumsal kurallar tarafından saplanmaya çalışılır. Bununla ilgili olarak insan ilişkilerinin zedelenmemesi ve adalet duygusuna güvenin devam etmesi için cezalar ve bazı yaptırımlar da uygulandığı görülmektedir.

Kur'an'a baktığımız zaman, sevginin karşısında merhameti, disiplinin karşısında da adaleti görebiliriz. İnsanın iç dünyasındaki sevginin doğru gelişimi için adalet şarttır.¹⁰⁷ Aksi halde sevgiden, merhametten uzak bir adalet anlayışının sadece bencilliği doğuracağı bir gerçektir.

Topçu'ya göre merhamet, başkasının iyiliğini istemek, bizimle aynı haklara sahip olmayışından acı duymak ve onları bu halden kurtarmak istemektir. İyiliği emreden vicdanın yarattığı bu duygu bizi adalet yolunda harekete geçirmektedir. Böylece merhamet adaletin kaynağı olur. Adalet merhametin akıl ölçüsüne girmiş sonucudur. Merhamet, akılda adalet olunca onun hareketi, eşitliğin hizasını bulunca sona erer. İyilik yapma isteği olmaktan çıkar, iyilik yapma iradesi olur. Adil bir insan varlığının hepsini fakirlere dağıtsa bile yine de tam doyuma ulaşmayabilir. Merhametin sınırları yoktur. Bunun için Pascal, onun ilahi düzene ait olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Burada Topçu adaletin merhametten kaynaklandığını vurgularken aynı zamanda adaletin olması ile merhametin geri planda kaldığına, adaletin gerçekleşmesi için gerekli şartlarla merhametin yetinmeyeceğine dikkat çekmekte, merhametin hem sınırının olmadığını hem de ilahi düzene ait olduğunu ifade etmektedir.

Merhamet içseldir, bireyseldir. Toplumun adalet isteği olur, lakin merhamet isteği olmaz. O bizde ilahi bir yaratıktır.¹⁰⁹ Adalet değeri öncelikle toplumu oluşturan bir değer olarak toplumun isteğiyle varlığını devam ettirirken, merhamet toplumun

¹⁰⁴ Nur, 24/2.

¹⁰⁵ Ahmet Çakmak, *İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Adalet Değerinin Öğretimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 17.

¹⁰⁶ Tarhan, s. 120.

¹⁰⁷ Tarhan, s. 126-127.

¹⁰⁸ Topçu, s. 95.

¹⁰⁹ Topçu, s. 95.

olmadığı fakat insanın olduğu her yerde bulunmaktadır. Çünkü merhamet insanın içinde olan ilahi bir duygudur.

Merhamet duygusu bizi başkalarına yardıma zorlayan bir mecburilik taşımaktadır. Ancak bu adalet duygusunun bağlı olan mecburilik gibi değildir, vicdanda yaşanan mecburiliktir. Kime karşı adil olmam gerektiğini bilirim. Merhametimi kimin hakkından kullanmam gerektiğini bilmem. Bütün insanlara iyilik yapmaya mecbur tutulmam. Bir zengin fakirlere yardım etmeyişi merhametsizliğindedir. Lakin bu adaletsizlik sayılmaz ve insan bunu yapmadığında sorumlu olmaz.¹¹⁰ Burada merhamet ile adalet arasındaki ilişkinin durumu belirtilerek adaletin zorunlu olduğu ama merhametin zorunlu olmadığı ama adaletten daha yüce bir değer olduğu vurgulanmıştır.

Merhamet duygusu adaletin de kaynağı olmakla birlikte, onu da içine alacak kadar geniş ve sınırsızdır. Birisine hak ettiğini, lâıyk olduğunu vermek adalet, çok daha fazlasını vermek ise merhamettir. Bir kimsenin yaptığı bir kötülük ya da işlediği bir suça karşılık hak ettiği cezayı vermekle adalet yerini bulmuş olur. Ama onun bir zavallı olarak kabul edilip affedilmesi ona merhamet etmektir ki, bu adaletin uygulanmasından daha zor ve daha erdemli bir davranıştır. Aynı zamanda sonucu da barış ve huzurun yaygınlaşmasına hizmet eder.¹¹¹ Çünkü bize kötülük yapan birisine karşılık verme ve intikam alma düşmanlığı pekiştirirken, bundan vazgeçip, af ve merhametle davranma, o kişinin dostluğunu kazandırır.

1.3.3. Merhamet ve Empati

Empati sözlükte duygudaşlık olarak tanımlanır.¹¹² Ayrıca empati psikoloji sözlüğünde başkalarının düşünce ve duygularının ve bunların muhtemel anlamlarının objektif bir şekilde farkında olma; karşısındakinin duygu ve düşüncelerini temsili olarak yaşama, “*kendini başkasının yerine koyma*”, “*acıları, sevinçleri paylaşma*” vb. ifadesi ile kastedilen şeydir. Bu haliyle hem bilişsel hem duyuşsal bir süreçtir ve kişinin kendini karşısındakinin durumunda hayal etmesiyle, kendi benzer deneyimlerini

¹¹⁰ Topçu, s. 96.

¹¹¹ Hökelekli, “Merhamet”, s. 80.

¹¹² Türk Dil Kurumu, “Empati” maddesi, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, s. 169.

hatırlamasıyla gerçekleşir. Empati ayrıca bu duygu ve düşünce paylaşımına uygun tepkileri de üretir (zor durumda olana yardım etmek gibi).¹¹³

Tarhan'a göre empati karşısındakini anlamakla birlikte, bildiği doğrularla hareket etmektir. Muhatabını duygusal manada anlamakla birlikte, bunun içine mantık katmayı da ifade eder.¹¹⁴ Bu tanımdan hareketle empati duyan kişide duyguları harekete geçiren bir bilincin oluştuğu anlaşılabilir. Kişi bu sayede merhametli bir davranış sergileyebilir.

Hökekleli'ye göre ise empati; kişinin kendini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru anlama durumudur. Başkalarının düşünce ve duyguları ve bunların muhtemel anlamlarının nesnel bir şekilde farkında olmasıdır.¹¹⁵

Merhamet, şefkat ve empatinin en geniş kapsamlısı merhamettir. Neredeyse bütün canlılarda mevcut olan bir yanı vardır merhametin.¹¹⁶ Empati için ise biraz daha ileri seviyede bir algı gerekmektedir.

Budist rahipler üzerinde yapılan bir araştırmada, bir grup Budist rahibe vücudu yanan bir kişinin filmi izletildiğinde rahiplerde acıma hissi ve iyilik yapma arzusu uyandırdığı görülmüştür. Fakat aynı görüntüler sıradan kişilere izlettirildiğinde onların beyinlerinde iğrenme duygusu harekete geçmiştir. Normalde insanın istenmeyen sahneler karşısında ilk verdiği tepki kaçmak iken, o sırada pozitif duygularla dolu olan kişiler, aynı görüntülere iyilik yapmak isteğiyle tepki vermişlerdir.¹¹⁷ Burada rahiplerin bu tepkisini empatiyle açıklayabiliriz. Empati kurabildikleri için merhamet duygusu harekete geçer ve karşısındakine yardım ederler. Fakat diğer insanlarda empati olmadığından merhamet duygusu da harekete geçmekte zorlanır.

Empati, başkalarını anlamayı sağladığı gibi, yaptığı iyilikten ötürü kişinin kendi kendisinin de mutlu olmasına yardım eder.¹¹⁸ Şefkat ve merhamet duyguları ancak empati becerisi sayesinde güçlenebilir.¹¹⁹ Olaylarla ve insanlarla empati kurmayan

¹¹³ Selçuk Budak, "Empati" maddesi, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 258.

¹¹⁴ Tarhan, s. 35-36.

¹¹⁵ Hökekleli, "Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet ve Eğitimi", s.16.

¹¹⁶ Tarhan, s. 95.

¹¹⁷ Tarhan, s. 96.

¹¹⁸ Tarhan, s. 97.

¹¹⁹ Hökekleli, s. 16.

kişinin şefkati gerektiği gibi tezahür edemez. Şefkat bir anlamda karşımızdaki olduğu gibi kabullenmektir. Bu karşımızdaki bir çocuk olsa bile, onu olduğu gibi kabullenmeden bir şeye yönlendirmek oldukça zordur.¹²⁰ Şefkat ve merhameti çok yüksek olan kişilerde bu açıkça görülmektedir. Mesela Peygamberimizin (s.a.v.) çocuklara olan davranışları ve şefkati bununla açıklanabilir.

İnsanın doğuştan getirdiği merhamet duygusunun yanında sosyal beceriler de küçük yaştan itibaren öğretilmelidir.¹²¹ İnsanlara empati yeteneğini kazandırmanın, şefkati geliştirmenin ve merhameti doğru şekilde kullanmayı öğretmenin en doğru zamanı, çocukluk çağıdır. Aileler çoğunlukla çocuklarına sevgi vermenin yeterli olacağını düşünseler de, doğru empatiyi öğretmeden, sunulan sevgi çocuğu ancak bencil yapmaktadır.¹²² Bu açıdan da merhamet değerinin öğretiminin için empatinin de öğretilmesinin önemi ortadadır.

İnsan sosyal bir varlık olduğu için başkalarıyla beraber yaşamakta ve yardımlaşmaktadır. Merhamet, şefkat ve empatiyi geliştirmenin en kolay yolu, birlikte yaşadığımız kişilerin hayatlarına etki edecek yararlı işler yapmaktır. Amerika’da yapılan bir uygulama bu açıdan dikkat çekicidir. Güney California’da artan suç oranlarını azaltmak için, okulu bitiren gençlere ‘toplum hizmeti’ olarak kırk saat yoksullara yardım etme şartı getirilmiştir. Gençlere diplomaları ancak bu uygulamayı bitirdikten sonra verilmektedir. Zira teke tek yapılan iyilik karşı tarafta da aynı duyguyu uyandırdığı için bunu gelişmesini sağlar. Neticede empati artarken, şefkat duygusu da yükselişe geçer.¹²³ Bu uygulama son yıllarda ülkemizde de üniversiteler başta olmak üzere bazı özel ve devlet okullarında da uygulanmaya çalışılmaktadır. Fakat daha işin başında olduğumuz için yapmamız gereken çok şey olduğu da bir gerçektir.

1.3.4. Merhamet ve Sempati

Sempati sözlükte insanlar arasındaki tabii yakınlık eğilimi, başka bir kimseye veya şeye karşı hissedilen samimi his, cana yakınlık ve sıcakkanlılık anlamlarına gelmektedir.¹²⁴

¹²⁰ Tarhan, s. 99.

¹²¹ Tarhan, s. 101.

¹²² Tarhan, s. 103.

¹²³ Tarhan, s. 104.

¹²⁴ D. Mehmet Doğan, “Sempati” maddesi, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası, İstanbul 2001, s. 1159.

Sempati psikoloji sözlüğünde ise başkalarının özellikle acılarını, sıkıntılarını anlama, onların duygularını paylaşma yetisi olarak tanımlanmaktadır.¹²⁵ Türkçe de popüler dilde bu terim özgün anlamından farklı bir anlam kazanmıştır ve isim haliyle sıcakkanlılık, yakınlık, sıfat haliyle cana yakın, sevimli anlamlarına gelmektedir.¹²⁶

Sempati, iki kişi arasında ve çoğu zaman iki yönde mutlu bir karşılaşmadır. Başkalarının duygularına duygusal olarak katılmaktır. Birlikte ya da aynı şekilde ve ya birinin diğeri sayesinde hissetmesi, duyması etkilenmesidir.¹²⁷ Merhamet iki kişi arasında bir yakınlaşma ya da sempatiye yol açar. Bu sebeple sempatiyi merhametle ilişkisi bulunduğunu belirtebiliriz.

Schopenhauer'a göre insan ancak başkalarının çektiği sıkıntıları ve yaşadığı acıları fark edebilirse, yani sempati yapabilirse, karşısındakiler için iyiliğe ve merhamete başvurabilir.¹²⁸ Burada ki ifadesi ile Schopenhauer merhametin ortaya çıkması için sempatinin ne kadar önemli olduğunu ifade etmiş ve sempati olmadan, yani başkalarının acılarını fark etmeden merhamet duygusunun ortaya çıkmayacağını açıkça belirtmiştir.

Comte sempatiyi merhametin neredeyse eş anlamlısı, her konuda etimolojik ikizi olarak anlamlandırır.¹²⁹ Ona göre sempati hem bir özellik (sempati teşvik edildiğinde, sempatik olduğunda) hem de bir duygudur (hissedildiğinde, sempati duyulduğunda). Ve bu nitelik ve bu duygu birbirine denk düştüğünden, sempati neredeyse tanım olarak iki kişi arasında ve çoğu zaman iki yönde, mutlu bir karşılaşma şekli olarak düşünülebileceğini belirtir. Ayrıca Comte tek başına sempatinin eksiksiz bir erdem olmadığını belirtirken bunun bir erdem olmadığı anlamına da gelmediğini söyler.¹³⁰ Comte'nin tanımlarından hareketle sempatinin merhameti anlamamızda payı oldukça fazla gözükmektedir. Sempatinin bir özellik ve duygu olduğunu ve tam bir erdem olmasa da merhametle beraber önemli bir değer haline geldiği anlaşılmaktadır.

Merhamet, acıya ya da üzüntüye sempati duymak, başka deyişle, başkasının ıstırabına katılmaktır. Merhamet, ahlaki olarak acı verici bir ıstıraba üzülmeğdir.

¹²⁵ Selçuk Budak, "Sempati" maddesi, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 659.

¹²⁶ Türk Dil Kurumu, "Sempati" maddesi, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 457.

¹²⁷ Hökelekli, "Merhamet", s. 78.

¹²⁸ Schopenhauer, s. 74.

¹²⁹ Comte-Sponville, s. 131.

¹³⁰ Comte-Sponville, s. 132.

Merhamet bu üzüntünün kendisidir, daha doğrusu bu üzüntü merhametin asgari biçimidir.¹³¹ Bu değerlendirmeler doğrultusunda merhamet, sempatinin biçimlerinden biri olarak kabul edilebilir. Bunu kabul edersek merhameti acıya ya da üzüntüye duyulan sempati olarak adlandırabiliriz. Buda zaten merhametin kabul ettiğimiz tanımıyla örtüşmektedir.

1.3.5. Merhamet ve Şefkat

Şefkat sözlükte acıyıp esirgeme, sakınma, esirgeyerek sevme anlamında bir isimdir.¹³² Şefkat ayrıca sevecenlik anlamında da kullanılmaktadır.¹³³

Şefkat psikoloji sözlüğünde ise genellikle ele ele tutuşma, yan yana oturma, kucaklaşma ve okşama şeklinde kendini belli eden fiziksel olarak yakın olma arzusu olarak belirtilir.¹³⁴ Burada şefkat duygusunun davranışa dönüşmüş şeklinden hareketle bir tanıma gidildiği görülmektedir. Belirtilen davranışlar bizde şefkat duygusunun olduğunu hissini vermekte ve bu şekilde şefkat ortaya çıkmaktadır.

Bu tanımları destekler nitelikte bir tanımlamada Tarhan tarafından şöyle yapılmıştır: Şefkat, duygusal farkındalıkla kendini gösteren, hislerimizin aktarılmasında biz istemesek de beden dilimize yansıyan bir hal olarak, beden dilinde sözel olmayan aktarımlar şeklinde yansır.¹³⁵ Burada da davranışın kaçınılmaz olarak şefkati göstereceği ve bunu insanın gizlemesinin de mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Tarhan'a göre şefkat art niyetsiz, saf sevgi olmakla beraber aşkın, yüce ve insana özgü bir özelliği vardır. Bu manada şefkat duygusunda koşulsuzluk söz konusudur. Şefkat, sevginin şartsız halidir. İnsanları olumlu ve olumsuz özellikleriyle kabul etmeyi sağlar. O, merhameti bir eğilim, şefkati ise sevgi nesnesi belli bir his olarak adlandırır. O, şefkati, merhamet duygusunun olgunlaştırılmış hali ve bir adım ilerisi olarak belirtir.¹³⁶ Bu bağlamda merhamet ile şefkatin birbirini tamamlayan özellikleri göze çarpmaktadır. Merhamet olmadan şefkatten bahsedilemeyeceği gibi sevginin de şefkatte ne kadar önde olduğu anlaşılmaktadır.

¹³¹ Hökeleli, "Merhamet", s. 79.

¹³² D. Mehmet Doğan, "Şefkat" maddesi, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası, İstanbul 2001, s. 1230.

¹³³ Türk Dil Kurumu, "Şefkat" maddesi, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 603.

¹³⁴ Selçuk Budak, "Şefkat" maddesi, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 709.

¹³⁵ Tarhan, s. 98.

¹³⁶ Tarhan, s. 97.

Merhamet neredeyse ikizi olan şefkat, insanı başkasının iyiliğinden rahatlık duyacak ve başkasının kötülüğünden kederlenecek surette duygulandırması bakımından bir tür sevgidir.¹³⁷ Şefkat ve merhamet, katılığı yumuşatan, nefretin yerine sevgiyi davet eden, insanları birbirine daha çok yaklaştıran bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda şefkatten bahsederken sevginin ön palan çıktığı görülmektedir.

Tarhan'a göre şefkat ifade edilişi bakımından merhamete nazaran biraz daha tecrübe katılmış bir duygudur. Bilgiyle geliştirilen merhametin şefkate dönüştüğünü söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu duyguyu sosyal becerilerin temeli olarak kabul etmek de mümkündür. Başkalarıyla ilgilenmek, onların hislerine ve düşüncelerine karşı duyarlılık, diğer insanların acısına ortak olmak gibi özellikler desteklenmezse körelir.¹³⁸ Burada şefkat duygusunun genel özelliklerinden bahsederken aynı zamanda onun desteklenmesi gereken bir duygu olduğuna vurgu yapılmış ve aksi takdirde şefkat duygusunun oluşmayacağı belirtilmiştir.

Merhamet, şefkat ve empati kavramları birbirini tamamlayan temel duygulardır. Bu duygular insan için en iyi sakinleştirici etkiye sahip oldukları söylenebilir. Mesela sınırlı olduğumuz bir anda bu duygular harekete geçerse, beynimiz mutluluk hormonu salgılamaya başlar. Son yıllarda yapılan araştırmalar bunu ortaya koymaktadır. Merhamet, şefkat ve acıma gibi duygular hissedildiğinde beyinde birtakım mutluluk hormonlarının salgılandığı belirtilmiştir. Bu bilgilerle mutluluğu hedefleyen kişinin merhamet, şefkat gibi duygularını geliştirmeleri gerektiği tezini ortaya çıkarmıştır.¹³⁹ Yapılan araştırmalarda şefkat duygusunun ruh sağlığının yanı sıra beden sağlığına da ciddi faydaları olduğu gözlemlenmiştir.¹⁴⁰ Yukarıda şefkatin insan sağlığına olumlu yönde katkısı olan bir duygu olduğu ve bu sebeple de merhamet ve şefkatin önemi vurgulanmıştır. Bu durumda insan olarak bizler maddi ve manevi olarak mutlu bir hayat sürmek istiyorsak şefkat ve merhamet gibi olumlu duygulara sahip olmamız gerektiği ortadadır.

¹³⁷ Hökelekli, "Merhamet", s. 79.

¹³⁸ Tarhan, s. 98.

¹³⁹ Tarhan, s. 94.

¹⁴⁰ Tarhan, s. 99.

1.4. KUR'AN-I KERİM'DE MERHAMET

Özünde barış, sevgi, emniyet ve Allah'a teslimiyet olan İslam, bütün insanlığı Rahman ve Rahim olan Allah'ın varlık ve birliğini kabule ve O'na ibadet etmeye çağırmakta; peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'i âlemlere rahmet olarak, ilahi kitabı olan Kuran-ı Kerim'i ise rahmet kitabı olarak nitelemekte, Müslümanları bütün varlıklara karşı rahmet, merhamet ve şefkatle muameleye davet etmekte ve insanlar arasında sevgi, rahmet ve merhamete dayalı bir ahlak düzeni inşa etmeyi hedeflemektedir.¹⁴¹ Bu sebeple İslam dini, insanlık için ceza ve tehditler içeren bir ceza külliyyatı değil, tam anlamıyla bir rahmet ve merhamet çağrısı olarak anlaşılmaktadır.

İslam'ın temel kaynağı Kur'an'dır. Allah Kur'an'ı insanlar için basiret nuru ve inanan bir toplum için "hidayet rehberi ve rahmet" olarak göndermiştir.¹⁴² Bu kitap bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjdedir.¹⁴³ O, müminler için şifa ve rahmet; zalimler için yalnızca zarar ve ziyanı arttırıcıdır.¹⁴⁴ Kuran Allah'tan bir öğüt, gönüllere bir şifa ve müminler için de bir hidayet ve rahmettir.¹⁴⁵ Kuran'a uymak ve Allah'ın yasaklarından sakınmak, O'nun merhametine nail olmak için en önemli bir vesiledir.¹⁴⁶ Bütün bu ayetler, Kur'an'ın insanlar için bir tehdit değil, bir hidayet rehberi ve özellikle müminler için bir rahmet ve müjde kitabı olduğunu göstermektedir.

Kur'an'ın gönderiliş amacı, insanların inançlarını düzeltmek, ahlakını güzelleştirmek, dünya hayatlarını düzene koymak; ilahi irade, rıza ve düzene uygun bir dünya hayatından sonra ve bu sayede onlara ebedi saadetlerini kazandırmaktır.¹⁴⁷ Bu manada Kur'an'ın inananlar için önemi ortadadır.

Kur'an'da 114 yerde tekrarlanan besmelede Allah'ın sürekli vurgu yapılan iki ismi "Rahman" ve "Rahim" dikkat çekmektedir. Varlık var oluşunu Rahman'ın eseri olan rahmet ve merhamete borçlu olduğu gibi, devamını da O'nun şefkatine borçludur. Kâinatın düzeni sevgiye bağlıdır. Sevginin temeli de şefkat ve merhamettir. Merhamet olmayan yerde sevgi, sevgi olmayan yerde şefkatten bahsedilemez. Bunlar birbirini

¹⁴¹ Ferhat Koca, "Rahmet ve Merhamet Çağrısı Olarak İslam", (Ed. Mehmet Görmez), *Hız. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011, (ss. 65-77), s. 67.

¹⁴² Neml, 27/77; Lokman, 31/3; Casiye, 45/20.

¹⁴³ Nahl, 16/89.

¹⁴⁴ İsrâ, 17/82.

¹⁴⁵ Yunus, 10/57.

¹⁴⁶ En'am, 6/155.

¹⁴⁷ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c.1, s. 25.

bütünleyen duygulardır. Bu yüzden Kur'an, Hz. Peygamberimizi Rahman ve Rahim mazharı, rahmet ve şefkat peygamberi olarak takdim etmektedir. Nitekim ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “*Habibim! Biz seni ancak âlemlere rahmet olmak üzere gönderdik.*”¹⁴⁸; “*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*”¹⁴⁹

Kur'an'da belirtildiği üzere Allah'ın çeşitli isimleri bulunmaktadır.¹⁵⁰ Bunların başında Rahman ve Rahim isimleri gelmektedir.¹⁵¹ Allah'ın her bir isim ve sıfatının ise varlık âleminde bir tecellisi söz konusudur. Allah'ın Rahman ismi yaratmış olduğu her varlığa rahmet ve merhametle muamele edişini ifade eder.¹⁵² Allah mahlûkata merhametle muamele ettiği gibi, onların fitratına sevgi, şefkat ve merhamet duygusunu da yerleştirmiştir.¹⁵³ Dünyanın devam edebilmesinde bu unsurun etkili olduğu düşünülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in ilk ayeti olan besmele¹⁵⁴ Allah'ın Rahman ve Rahim isimleriyle başlamaktadır. Kur'an da 57 ayette Rahman ismi kullanılırken, 115 yerde Rahim ismi, “çok bağışlayıcı” anlamına gelen “Gafur” ismi ile birlikte, 4 ayette ise “Erhamü'r-rahimin (merhametlilerin en merhametlisi)” tamlaması geçmektedir. Bu ayetlerde sürekli olarak Allah'ın çok bağışlayıcı ve merhamet edici olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁵

Rahman, rahmetin en yüce derecesine sahip olan, sonsuz rahmet sahibi, mahlûkatın her türlü iyilik ve ihtiyaçlarını esirgmeden ihsan eden; yine aynı kökten gelen Rahim ise, müminlere şefkat eden ve onlara her türlü iyilik ve ihsanda bulunan demektir.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Enbiya, 21/107.

¹⁴⁹ Tevbe, 9/128.

¹⁵⁰ İsrâ, 17/110.

¹⁵¹ Haşr, 59/22.

¹⁵² Polater, s. 183.

¹⁵³ Osman Türer, “Rahman İsminin Varlık ve İnsandaki Tecellisi: Şefkat ve Merhamet”,(Ed. Mehmet Görmez) , *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011, (ss. 47-55), s. 47.

¹⁵⁴ Neml, 27/30.

¹⁵⁵ Bakara, 2/182, 192, 199, 218, 226; Al-i İmran, 3/31, 89, 129; Nisâ, 4/16, 25.

¹⁵⁶ Koca, s. 67.

Kur'an da daima “er-Rahman” şeklinde geçen ve yalnız başına insanlara isim olarak verilmeyen bu ilahi isim¹⁵⁷ sadece Allah için kullanılır.¹⁵⁸ Dünyada insanların din ve inançlarına herhangi bir müdahale de bulunmadan, onların akıl ve iradelerini kullanmalarına fırsat verir. O'nun rahmeti; inanan-inanmayan, adil-zalim veya çalışkan-tembel gibi bir ayırım yapmadan yaratma, rızık verme, yararlarını celp ve zararlarını def etme yönlerinden bütün varlık ve insanlık âlemini kapsar. Allah rahim sıfatının tecellisi olarak ise daha çok ahirette olmak üzere ve özellikle müminler için iyilik ve ihsanda bulunur. Bu itibarla da Rahman'ın anlamı, Rahim'in manasından daha geniş ve kapsamlıdır.

Gazali, Allah'ın Rahman isminin kula yansımaları kişinin gücü yettiğince malıyla, mevki ve itibarıyla muhtaç durumdaki insanların imdadına yetişmek, buna gücü yetmiyorsa onlar için dua edip sıkıntı ve ihtiyaçlarına ortak olduğunu kendine hissettirmek şeklinde açıklamıştır.¹⁵⁹

Kur'an'da merhamet değerinden bahseden pek çok ayet bulunmakla birlikte en temel olarak bu konudan bahseden bazı ayetlere şunları örnek olarak verebiliriz:

*“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müsavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”*¹⁶⁰ Burada kaba ve katı kalpli bir kimse, yani merhamet değerine sahip olmayan kimse, başka erdemlere sahip olsa bile muhataplarında nefret uyandıracak ve insanların böyle bir kimseyi dinlemek istemeyecekleri ve onun arkadaşlığına da katlanmayacakları belirtilmiştir. Ayrıca İslam gibi evrensel bir mesaj getiren, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş¹⁶¹ olan ve yüce bir ahlak üzere bulunduğunu bildiren¹⁶² bir peygamberin bu kötü vasıfları taşıması düşünülmemeyeceği vurgulanmıştır.¹⁶³ Burada özellikle de merhametten yoksun olmanın ne gibi sonuçlara sebep olacağını belirtildiğini söyleyebiliriz.

¹⁵⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c.1, s. 59.

¹⁵⁸ Yazır, c. I, s. 32.

¹⁵⁹ Çağrıcı, s. 184.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁶¹ Enbiya, 21/107.

¹⁶² Kalem, 68/4.

¹⁶³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c. 1, s. 700.

“De ki: *"Şu göklerdeki ve yerdekiler kimindir?" "Allah'ındır" de. O merhamet etmeyi kendine gerekli kıldı. Andolsun sizi mutlaka kıyamet gününe toplayacak. Bunda hiç şüphe yok. Kendilerini ziyana uğratanlar var ya, işte onlar inanmazlar.*”¹⁶⁴ Bu ayette ise merhameti Allah'ın kendisi için bir zorunluluk olarak değerlendirdiği vurgulanarak merhametin önemine dikkat çekilmiştir.¹⁶⁵

“*Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."*”¹⁶⁶ Bu ayette anne babaya iyilik etme ve onlara merhametle muamele etmenin gerekliliğine dikkat çekilerek¹⁶⁷ merhametin anne baba ve çocuk arasında olması gereken en temel değerlerden biri olduğu belirtilmiştir.

“*"Ey Yahya kitaba sımsıkı sarıl" dedik. Biz ona daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik. O, Allah'tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyancı bir zorba değildi.*”¹⁶⁸ Bu ayette ise Allah'ın Hz. Yahya'yı temiz bir fitrat üzere yarattığı belirtilmişken onun bu vasıfları içinde insanlara karşı çok şefkatli ve merhametli olması olduğu vurgulanarak ayrıca kötü vasıflardan da uzak olduğu ve bu güzel vasıfları sebebiyle Allah'ın övgüsüne mazhar olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁹ Hz. Yahya'nın peygamber olması ümmeti için yol göstericiliği ve aynı zamanda Kur'an'da örnek gösterilmesinin temelinde ondaki şefkat ve merhamet duygularının ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

“*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.*”¹⁷⁰ Bu ayette toplumun temel kurumu olan ailenin de yine sevgi ve merhamet değerleriyle kurulduğuna işaret edilmektedir.

“*Muhammed Allah'ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri*

¹⁶⁴ En'âm, 6/12.

¹⁶⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c. 3, s. 382.

¹⁶⁶ İsrâ, 17/24.

¹⁶⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c. 3, s. 478.

¹⁶⁸ Meryem, 19/12-14.

¹⁶⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c. 3, s. 592.

¹⁷⁰ Rûm, 30/21.

yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.”¹⁷¹ Burada sahabeler için övücü bir açıklama yapılmıştır. Onların, kendi aralarında kardeşçe yaşamakta, birbirlerine sevgi ve şefkat göstermekte, merhametle muamele etmekte oldukları övücü bir dille aktarılmış ve diğer insanlar içinde örnek gösterilmiştir.¹⁷² Bizimde Kur'an'da övülen bu sahabe anlayışına sahip olmamız, dolayısıyla şefkatli ve merhametli olmamız istenmektedir.

“Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin?”¹⁷³ “O tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek)tir.”¹⁷⁴ “Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır.”¹⁷⁵ “Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir.”¹⁷⁶ Bu ayetlere baktığımızda merhametin kelime olarak kullanıldığı tek ayet olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Ayetlerin tefsirinde ise insanların bir takım sorumluluklarından bahsedilmekte ve sorumluluğu yerine getirmeyenler kınanmakta, ardından da o dönem toplumunun en ağır sorunlarıyla ilgili başlıca ödevler sıralanmaktadır. Bunlar, köleleri özgürlüklerine kavuşturmak, yetimi ve yoksulu doyurmak, birbirlerine sabırlı ve merhametli olmayı tavsiye etmektir. İslam'ın sosyal ahlakının bir özeti olan bu ifadeler tam anlamıyla örnek gösterici olarak ifade edildiği belirtilmiştir.¹⁷⁷ Merhametin sabırla beraber sorumluluk sahibi kişiler tarafından yerine getirilmesi İslam'ın en temel ödevleri arasında sıralandığı görülmekte ve merhamet değerinin toplumsal varlık olan insan için ne kadar önemli olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

İnsanın nasıl merhamet duygunu kaybedeceği düşünüldüğünde Kur'an'da kalplerin paslanmasından söz eden bir ayet karşımıza çıkmakta ve bize bunun cevabını

¹⁷¹ Fetih, 48/29.

¹⁷² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c. 5, s. 82.

¹⁷³ Beled, 90/12.

¹⁷⁴ Beled, 90/13.

¹⁷⁵ Beled, 90/14.

¹⁷⁶ Beled, 90/17.

¹⁷⁷ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c. 5, s. 626.

vermektedir. “... hayır hayır! Doğrusu yapıp ettiklerinden dolayı kalplerinin üzeri pas tutmuştur.”¹⁷⁸ Bu ayetle ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tövbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlar. Günahı dönmeye devam ederse siyah nokta arttırılır ve sonunda tüm kalbini işgal eder.” İşte Allah’ın kitabında, “...hayır hayır! Doğrusu yapıp ettiklerinden dolayı kalplerinin üzeri pas tutmuştur.” diye bahsedilen pas budur.¹⁷⁹ Ayette işlenen günahların bir pas tabakası gibi kalbi kaplayıp karartmasına, böylece insanın düşünce ve duygularının olumsuz etkilenmesine ve onun hakikatleri kavramasına engel olmasına yol açtığı ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Bu olumsuz etkileme şüphesiz ki insanın kalbindeki merhamet duygusunun körelmesine yol açacağı aşikârdır.

Kur’an’a göre kişi ile kalbi arasında Allah vardır.¹⁸¹ Kalp paslandığı ve işgal altında kaldığı zaman Rabbime kapanır, perdelenir ve basireti kapanır. İşgal altındaki kalplerde ilahî güzellikler tecelli etmez.¹⁸² Günümüzde kalbin her türlü kötülükten ve işgalden kurtarmak için bir gönül ahlakına, yürek terbiyesine ve merhamet eğitimine ihtiyaç olduğu çok açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak yukarıda belirttiğimiz tüm ayetler çerçevesinde ele alındığında merhametin Kur’an’da kendine yer bulmuş önemli bir değer olduğu anlaşılmaktadır. Allah’ın insanlara merhametle muamele edeceğini bildirerek kendisinin merhamet sahibi olduğunu çeşitli ayetlerde belirttiği görülmektedir. Ayrıca Allah övülen davranışlar arasında merhametten bahsederek insanların bu vasıfla vasıflanmasını istediğini merhamet sahiplerini överek göstermiştir. O bizlere gönderdiği Kur’an’ın bir rahmet kitabı olduğunu ve merhamet duygusuna sahip bireyler olmamızı istediğini açıkça belirtmiştir. Buradan hareketle sorumluluklarının farkında olan bireyler olarak merhameti en iyi şekilde anlamak ve hayatımızın en önemli bir değeri olarak ona yaşamımızda yer vermek önemle vurgulanmıştır.

¹⁷⁸ Mutaffifin, 83/14.

¹⁷⁹ Tirmizi “Tefsiru’l Kur’an” 74.

¹⁸⁰ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, c. 5, s. 576.

¹⁸¹ Enfal, 8/24.

¹⁸² Görmez, s.14.

1.5. HADİSLERDE MERHAMET

H.z. Peygamber (s.a.v.)'in inananlara kazandırmaya çalıştığı insani ve ahlaki değerlerin en önemlilerinden biri de sevgi, şefkat ve merhamet duygusudur. O (s.a.v.) inananlara, ilahi rahmet ve merhamete mazhar olmanın yolunun, merhametli olmaktan geçtiğini öğretmektedir.

Allah H.z. Peygamberi (s.a.v.) insanlara sıkıntı, zorluk ve meşakkat vermek için değil, bilakis bütün âlemlere rahmet ve merhamet olarak göndermiştir.¹⁸³ Anlaşılacağı üzere H.z. Peygamber (s.a.v.) de insanlık için en güzel değerler bulunmaktadır. O bizlere örnek olarak bu değerleri hayatının her anında yaşamış ve inananların da yaşamalarını tavsiye etmiştir. Biz de H.z. Peygamberin (s.a.v.) hayatında konumuzla ilgili bazı durumları ve sözlerini ele alıp merhamet değerinin H.z. Peygamber (s.a.v.) tarafından nasıl anlaşıldığına ve ne tür uygulamalarla hayata yansıdığı ele alınacaktır.

Peygamberimizin merhamet anlayışını anlamamıza yardımcı olacak bir olay hadiste şöyle geçmektedir:

Peygamberimiz oğlu İbrahim'i kucağına almış, onu öpüyor, kokluyordu. Küçük yavru ise artık son anlarını yaşamaktaydı. Çok geçmeden ruhunu teslim edecek ve Peygamberimizin gözyaşları yanaklarından süzülecektir. Abdurrahman B. Avf biraz şaşkın, sorar:

-“Sizde mi ağlıyorsunuz ey Allah'ın Resülü?”

Sahabi, hayata ve ölüme anlam vermeyi öğreten Allahın elçisinin ölüm gerçeğini herkesten iyi kavramış olduğundan oğlunun ölümüne üzülmeceğini düşünmüştü. Efendimiz (s.a.v.);

-“Avf oğlu! Bu gözyaşları merhamet duygusunun eseridir. ” Karşılığını verir ve minik yavruyu bir kere daha öptükten sonra devam eder: “Göz yaşarır, kalp hüzünlenir. Ancak biz yine de Rabbimizin razı olacağı şeyi söyleriz. Senden ayrıldığımız için hüzünlüüz ey İbrahim.”¹⁸⁴ der.

Bu hadiste anlatılan olayda H.z. Peygamberin (s.a.v.) merhametinin belirtisi olarak ağladığı görülmektedir. Burada ağlamak ve merhametle ilgili Schopenhauer,

¹⁸³ Enbiya, 21/107.

¹⁸⁴ Buhari, “Cenaiz” 44.

ağlamanın insanın içinde beslediği merhamet duygusundan kaynaklandığını belirtmiş ve bunun temelinde sevgi, merhamet ve hayalin olduğunu bu sebeple katı kalpli ve hayal gücü olmayan insanların kolay kolay ağlayamayacağını söylemiştir. Ayrıca o tamda bu sebeple ağlayan insanın yumuşak kalpli ve iyi yürekli olarak tasavvur edildiğini, ağlamanın doğrudan merhamet duygusuyla ilintili olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵ Buradaki olayda ağlama fiili merhametin belirtisi olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Başka bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.); *“Allah rahmetini yüz parçaya ayırdı. Doksan dokuzunu kendi yanında tuttu, bir parçasını ise yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün canlılar birbirine merhamet ederler. Hatta kısarak (emzirirken) yavrusuna basıp da zarar verir korkusuyla ayağını kaldırır.”*¹⁸⁶ Bu hadiste de tüm canlıların birbirine yardım etmesi sıkıntısını gidermeye çalışması, koruyup kollaması, şefkat duyması gibi manalarla birbirlerine merhamet etmesinden bahsedilmektedir.

Yine başka bir hadiste ise şu olay anlatılır: *“Bir adam yanındaki çocukla Hz. Peygamber (s.a.s.)’e geldi. Adam çocuğu bağrına basıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) “Ona karşı merhametlisin değil mi?” diye sorunca adam: “Evet” dedi. Bunun üzerine O (s.a.s.): “Allah O’na karşı senden daha merhametlidir. O, merhametlilerin en merhametlisidir” buyurdu.”*¹⁸⁷ Yine bu hadiste de merhametin sevip okşamayla, bağrına basmayla davranışa dönüşen bir değer olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamberin (s.a.v.) çocukları öpüp sevdiğini görünce şaşırان ve kendi çocuklarını hiç öpmediklerini söyleyenlere karşı Hz. Peygamber (s.a.v.): *“Allah sizin kalbinizden merhameti söktüyse ben ne yapabilirim”*¹⁸⁸ buyurmuştur. Bu hadiste yukarıda izah ettiğimiz gibi merhametin insanda doğuştan var olan ve geliştirilmesi gereken bir değer olduğu, geliştirmedeğimizde ise ihmal edilmiş bu değerın insanın kalbinden çıktığı ve bunun da davranışlarına yansıdığı görülmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.): *“Ben bazen uzatmak niyetiyle namaza başlarım. Fakat bir çocuğun ağlayışını duyar ve annesinin ona düşkünlüğünü bildiğim için namazı kısa*

¹⁸⁵ Schopenhauer, s. 55.

¹⁸⁶ Buhârî, “Edeb”, 19.

¹⁸⁷ Buhârî, “Edebü'l-Müfred”, 137.

¹⁸⁸ Müslim, “Fedâil”, 64.

tutarım. ¹⁸⁹ buyurmaktadır. Bu hadiste namaz gibi önemli bir ibadetin bile annenin yavrusuna olan merhametinden dolayı kısa tutulabildiğini görülürken aynı zamanda Tarhan'ın belirttiği gibi merhametin empatiyle ilişkisine de örnek teşkil etmektedir. Bu hadiste de olduğu gibi empati duyan kişide duyguları harekete geçiren bir bilincin olduğu ve kişinin bu sayede merhametli bir davranış sergileyebildiği¹⁹⁰ görülebilir. Burada da anlatılmak istenen tam olarak budur.

O (s.a.v.)'nin insani ilişkilerini incelediğimiz zaman şefkat ve merhametin en mükemmel örneklerini görürüz. Bir hadisinde Hz. Peygamberin (s.a.v.): *“Ben lanetçi olarak gönderilmedim. Ben ancak rahmet olarak gönderildim.”*¹⁹¹ buyurmuştur. Çünkü o lanetçi değil, rahmet peygamberiydi.¹⁹² Buradan da merhametin lanetçi olmaktan, kin ve haset gibi duygulardan ayrıştığını hatta zıt karamlar halinde düşünüldüğü anlaşılabilmektedir.

Hız. Peygamber (s.a.v.), *“Merhamet etmeyen, merhamet görmez.”*¹⁹³ buyurmaktadır. Bu hadis Türkçeye “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” şeklinde de çevrilmiştir. Bu şekilde yapılan çeviriden şu anlaşılmaktadır: Başkasına merhamet etmeyerek, haksızlık eden kimseye, yaptığı haksızlığın ve verdiği zararın karşılığı olarak ceza verilirken merhamet edilmez. ” başka bir deyişle burada cezai bir prensip vurgulanıyor gibi anlaşılmaktadır. Oysa hadisin anlamı ve ortaya çıkış bağlamı bundan çok farklıdır. Hz. Peygamberi, torunu Hz. Hasan'ı öperken gören bir kişi “Benim on çocuğum var ama şimdiye kadar ben hiçbirini öpmedim.” diyence Hz. Peygamber, “Merhamet etmeyen, merhamet görmez. ” buyurmuştur.¹⁹⁴ Onlara merhametle, sevgiyle davranmazsan o çocuklar sevgiyi merhameti öğrenmez ve sonuçta sen de dâhil olmak üzere hiç kimseye merhamet gösteremezler” demek istemiştir. Bu hadisten çıkan zorunlu mana şudur: “Merhamet görmeyen, merhamet göstermez.” Çünkü insan tabiattaki diğer varlıklardan farklı olarak, sevgi ve merhametle büyür. Merhamet görmemiş bir insanın başkalarına merhamet göstermesi beklenemez.¹⁹⁵ Bu hadisin merhametin anlamını açıklamanın yanında değer eğitiminde rol model olmanın önemini

¹⁸⁹ Müslim, “Salât”, 192.

¹⁹⁰ Tarhan, s.35-36.

¹⁹¹ Müslim, “Birr”, 87.

¹⁹² Müslim, “Fedâil”, 126.

¹⁹³ Buhari, “Edeb”, 18.

¹⁹⁴ Buhari, “Edeb”, 18.

¹⁹⁵ Tan, s.28.

ortaya koyması açısından da çok önemlidir. Değer eğitimini açıklamaya çalışırken yaptığımız yorumlarla bu hadisin manasından verilmek istenenin paralellik arz etmekte olduğu görülmektedir. Aynı zamanda burada merhameti tanımlarken belirttiğimiz gibi merhametin beslenmesi gereken bir duygu olduğu, ihmal edildiğinde ortadan kalkmasının ya da sönmesinin gerçekleşeceği anlaşılabilmektedir.

Sevgili Peygamberimizin bütün varlıkları kuşatan şefkat ve merhametinin bitkileri, ağaçları ve çiçekleri de kuşattığını görülmektedir. Hz. Peygamber, birçok hadislerinde, sadece insanlara değil, hayvanlara karşı da merhametli olmamızı emretmiştir. Hadiste nasıl ki susuz köpeği sulayan kişinin günahlarının bağışlandığı bildirilmiş¹⁹⁶ ise, başka bir hadiste de kediyi hapsedip aç bırakarak ölümüne sebep olan bir kadının cehennemlik olduğu haber verilmiştir.¹⁹⁷ Canlı hayvanların hedef taliminde kullanılmasını yasaklayan¹⁹⁸ Peygamberimiz hayvanlara işaret konulurken aşırı gidilmesini de hoş görmemiştir.¹⁹⁹ Bir sefer esnasında, iki serçe yavrusunu yuvalarından alan arkadaşlarına kızmış ve yavruların, onları arayan annelerinin yanına konulmasını istemiştir. Bir karınca yuvasını yakan kişilere de, “Ateşle cezalandırmak, ateşin Rabbinden başkasına yakışmaz” diyerek uyarmıştır.²⁰⁰

Sonuç olarak Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) söz ve davranışları, İslam dininin insanlar arasında sevgi, şefkat ve merhamet bağına geliştirmek ve bir sevgi ve merhamet toplumu inşa etmek istediğini ortaya koymaktadır. Bir eş, bir baba ve bir aile reisi olarak Hz. Peygamber, bu merhametli davranışlarıyla ahlak ve dinin özünde bulunan rahmet ve merhamet ilkelerini eylemleriyle göstermiştir. Bu durum ahlaki ilkelerin yalnızca öğretilerek değil, aynı zamanda yaşanarak öğretebileceğine işaret etmesi değer öğretimi yöntemleriyle paralellik göstermektedir. Bizim merhamet değerini daha iyi anlamamıza ve uygulamamıza imkân sağlaması açısından Hz. Peygamberin (s.a.v.) hayatından alınacak pek çok ders olduğu görülmektedir. Kur'an'a ve Peygamberin hayatına genel olarak bakıldığında İslam dininin insanlar, hayvanlar, bitkiler velhasıl bütün canlı cansız varlıklarla ilişkilerde rahmet, merhamet ve şefkati emir ve tavsiye

¹⁹⁶ Buhari, “Şürb” 9.

¹⁹⁷ Buhari Edeb” 18.

¹⁹⁸ Nesai, “Dahaya”, 41.

¹⁹⁹ Müslim, “Libas”, 107.

²⁰⁰ Ebu Davud, “Edeb”, 163-164.

ettiği ve böylelikle, insanlar arasında bir rahmet ve merhamet ahlakı oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞER

2.1. DEĞER

Değer felsefe, psikoloji, sosyoloji, tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerde; matematik, iktisat gibi fen bilimlerinde, dini bilimler ve gibi birçok bilim alanında kullanılmaktadır. Sosyal bilimler açısından değeri bu kadar önemli kılan insan davranışlarını ele alıyor ve yorumluyor olmasıdır.

Değer insanın duygu, düşünce ve davranış boyutuyla yakından ilgilidir. Sosyal bilimcilerin birçoğu değer in insan davranışlarını açıklamada temel bir öneme sahip olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹ Bazı zaman dilimlerinde değerlerin sübjektif bir nitelik taşıdığı objektif bir temele dayanmadığı ileri sürülmüştür. Kuramcılar in birçoğu değeri çeşitli kavramlarla ilişkilendirerek açıklamaya çalışmışlardır. Değer kavramının birçok disiplinlere girmiş olması bu kavram in tanımını oldukça güçleştirmektedir. Her bilim dalı bu kavramla ilgili kendisini ilgilendiren boyutunu seçmiş ve incelemiş, kendini ilgilendirmeyen kısmını da göz ardı etmiştir. Bu nedenden dolayı da genel kabul görebilecek bir tanım üzerinde bir fikir birliği sağlanmış değildir.²⁰²

Değere ilişkin tanımlara yer vermemiz gerekirse, değerle ilgili sadece bir tek kabul edilen tanıma ulaşmak yerine birtakım tanımlara yer vermenin daha işlevsel olacağı düşünülmektedir. Burada öncelikle değer in sözlük anlamına bakmak gerekir.

Değer kavramı örnekleriyle Türkçe Sözlükte şöyle ifade edilmiştir: “1. bir şey in para ile ölçülebilen karşılığı, paha, bedel. 2. Şeref, haysiyet gibi bir kimsenin sahip olduğu üstün vasıflar; kıymet, ehliyet, kabiliyet. 3. Kıymet hükmü; önem kıymet ifade eden hüküm. 4. Kıymet ifade eden, kıymetli, önemli nesne. 5. Layık, muadil, mukabil.”²⁰³

Değer, eğitim terimleri sözlüğünde ise; “bir kimsenin değişik durumlarda gösterdiği sürekli davranışlarına yön veren köklü inançlar” olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁴

²⁰¹ M. Ersin Kuşdil, & Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Türk öğretmenlerinin Değerle Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 2000, ss. 59-76, s. 63.

²⁰² Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam 1983, s. 17.

²⁰³ Komisyon, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yayınları, Ankara 1995, c. I, s. 602.

²⁰⁴ Oğuzkan, s. 45.

Değer, somut ya da soyut kavramların önemini belirtmeye yarayan soyut ölçü birimidir; canlı ve cansız varlıkların, olayların, olguların durumunu, önemini anlatan bir kelimedir.²⁰⁵ Değer, iktisattan etiğe kadar birçok alanda kullanılan oldukça geniş bir kavramdır. Köken itibariyle iktisattan etiğe geçmiştir.²⁰⁶

Değer insanı insan yapan özelliklere sahip olan ve insanı diğer canlılardan ayıran temel özellikleri içinde barındıran ve insanların davranışlarına yön veren inançlar bütünü olarak tanımlanabilmektedir.²⁰⁷

Değer esasen “*bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır*”.²⁰⁸ Hacıkadiroğlu değeri, en geniş anlamıyla eleştirilen niteliklerin genel adı olarak tanımlarken²⁰⁹; Erdem, belirli bir durumu diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlamaktadır.²¹⁰ Başaran, değeri, bir nesne işlem, fikir veya eylemin değerlendirilmesinde araç olarak kullandıklarını belirtmektedir.²¹¹ Psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi değer kavramı ile yakından ilgili davranış bilimcilerince geliştirilen yöntemler ve ulaşılan sonuçlar bakımından değer kavramının üzerinde büyük ölçüde tutarlılık kazandığı görülmektedir. Bireylerin her davranışları dolaylı ya da dolaysız olarak değerler tarafından yönlendirilmektedir.²¹²

Değer bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlar olarak da ifade edilmiştir.²¹³ Bir şeyin değerliliği kendisi ile aynı cinsten olan şeyler arasındaki yerinden dolayı insanla olan özel ilgisi, insan için taşıdığı özel mana değer olarak ifade edilir.²¹⁴ Değeri bir şeyin önemini belirlemeye yarayan, olanla olması gereken ayrımını içeren ölçü olarak da ifade edebiliriz.²¹⁵

Bir başka açıdan değer, bireyin herhangi bir kişi, varlık, olay, durum vb. karşısında ortaya koyduğu duyarlıklar şeklinde açıklanabilir. İnsanî, ahlakî, kültürel,

²⁰⁵ Özcan Köknel, *Çalışan Değerlerimiz*, Altın Kitaplar, İstanbul 2007, s. 17.

²⁰⁶ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s. 38.

²⁰⁷ Dilmaç ve Ulusoy, s.16.

²⁰⁸ Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 21

²⁰⁹ Vehbi Hacıkadiroğlu, “Değerlerin Temellendirilmesi”, (Ed. Şahabettin Yalçın), *Bilgi ve Değer, Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2002, Vadi Yayınları, (ss. 35- 43), s. 35.

²¹⁰ Erdem, s. 58.

²¹¹ Başaran, s. 18.

²¹² Dilmaç ve Ulusoy, s.15.

²¹³ Oktay Akbaş, “Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 2008, 9-27, s. 22.

²¹⁴ Kuçaridi, s. 34.

²¹⁵ Aydın ve Gürler, s. 1.

ruhsal, toplumsal ve evrensel boyutlarda oluşabilen bu duyarlıkların özümsemesi ve benimsenmesi süreci, değerler eğitiminin esasını teşkil eder. Sevgi, saygı, cesaret, merhamet, nezaket, adalet, sabır, hoşgörü vb. genel kabul görmüş toplumsal değerlerdir. Sayılan bu değerlerin merkezinde hep insan vardır.²¹⁶

Doğuştan itibaren, gerek ailemizden gerekse çevreden edindiğimiz birçok değer mevcuttur. Bu değerlerin sayısı, cinsi, niteliği büyük oranda yaşadığımız çevre ve sahip olduğumuz kültürle ilgilidir. Birçok özel ve genel sebep kazandığımız değerlerin niteliğine etki etmektedir. Bu yönüyle değerler hem kişisel hem de yereldir; yani kişiden kişiye toplumdan topluma değişkenlik gösterebilir. Bir kişi veya toplum için değer kabul edilen bir özellik, başka bir kişi veya toplumca değer kabul edilmeyebilir. Değerler, öznel ve değişkendir.²¹⁷ Bireylerin aidiyet, mensubiyet, kişilik, karakter vb. duygu ve değerlere sahip olabilmesi; ahlaki, ruhsal, bireysel, etik değerlerin kazanılması ile mümkün olabilmektedir.²¹⁸

Değerlerin doğuştan getirilmeyip, gözlem ve etkileşim sonucunda yaşayarak öğrenildiğini belirtilmektedir.²¹⁹ Bir manada değer eğitimi yaşayan ve yaşanılan bir eğitimidir.²²⁰

Bireyler değerlerini doğuştan getirmezler. Yaşadıkları toplumun ve zamanın kendilerine sunmuş olduğu değerleri edinirler. Bunun ilk verildiği yer ise ailedir. İnsan değerleri öncelikle ailesinden daha sonra yakın çevresinden, okul ve iş hayatından, sosyal hayatından vb. alır. Bu sosyal kurumların hepsinin bir değeri bulunmaktadır. İnsan da bu kurumlarla etkileşime girdiği zaman onarın değerleri edinir. Bu insandaki aidiyet duygusundan ileri gelmektedir. Ayrıca toplumda iyi ve kötünün belirlenmesi, ideal düşünme ve davranma yollarının tamamı değerler tarafından oluşturulur. Bununla beraber sosyal kontrol mekanizmalarının ve ödüllendirme araçlarının değer kaynaklı olduğu da bilinmektedir.²²¹ Toplum açısından değerler birer dinamiktir. Toplum ile değerler arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Toplum zamanın değişkenlerine

²¹⁶ Yaman, s. 17.

²¹⁷ Yaman, s. 24.

²¹⁸ Yaman, s. 24.

²¹⁹ Oktay Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Derecesinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2004, s. 45.

²²⁰ Hasan Bacanlı, "Değerler Eğitimi nedir?", *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011, 20-22, s. 21.

²²¹ Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 2003, 217-239, s. 220.

göre değerleri değiştirebildiği gibi değeler de toplumu değiştirebilmektedir. Değerler toplumun varlığını devam ettirebilmesi için hayati bir anlam ifade etmektedir.²²²

Değer söz konusu olduğunda işe doğrudan bireyin karıştığı ve onun kendi mantıki muhakemesine göre şekillenen hareket ve fiillere bağlı olarak ortaya çıkan sonucun niteliği akla gelmektedir. Yani öznenin bireysel tercihinine bağlı olarak gelişen fiilin görüntüsüdür.²²³

Değerler, herkes için iyi ve arzulanır olan özelliğe sahip ve toplumlar arası geçerliliği olan özelliklerdir. Değerler, insanların çoğunluğu tarafından üzerinde uzlaştıkları ve paylaşılan gerçek davranış standartlarıdır. Ahlaki değerler davranış biçimleriyle ilgilidir ve odak noktası kişiler arasındır. Değerler aynı zamanda bireyin süre gelen eylemlerine yol gösteren standartlar olarak işlev grrleri. Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Ayrıca onaylanmayan davranışları engelleme işlevi görür ve yasaklanmış davranışların neler olduğuna işaret eder. Değerler dayanışma araçları olarak da işlev grrleri. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli etkenlerden biridir.²²⁴

Tüm bu tanımların yanında değer kavramına birde felsefi, sosyolojik ve psikolojik açıdan ele almakta değer kavramının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Felsefi düşünce tarihine bakıldığında “değer”den çok farklı şeylerin anlaşıldığı söylenebilir. Zaten farklı şeyler anlaşılması da felsefi düşüncenin doğası gereğidir. Çünkü değer kavramı, genel ve soyut bir kavramın adı, kullananların zihinlerinde açıklık kazanmamış olduğundan, sık sık farklı anlamları dile getirmek için kullanılmakta; dolayısıyla da aynı kavramla farkına varılmadan farklı anlamlar yüklenmektedir.²²⁵

Değer tanımlarına bakıldığında felsefi açıdan değerin; “*Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey*”²²⁶ ayrıca “*olgu bilincinden sonra ortaya çıkan ve olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları,*

²²² Özensel, s. 222.

²²³ Halil Ekşi - Ahmet Katılmış, *Karakter Eğitimi El Kitabı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011, s. 9.

²²⁴ Mehmet Silah, *Sosyal Psikoloji*, Gazi Büro Kitapevi, Ankara 2000, s. 165.

²²⁵ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s. 48.

²²⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Szliğ*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 49.

*ihtiyaç ve eylemleri olan özneye ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeye belirlenen tavır; öznenin olana, olguya yüklediği nitelik*²²⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.

Psikoloji değer kavramını felsefeden daha farklı bir şekilde ele alır. Psikolojide değerlerin önemi, objektif bir esasa dayanıp dayanmadığında değil, insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı rol olarak ifade edilir. Bu bakımdan psikoloji değer kavramını sadece bir inanç olarak alır.²²⁸ Değerler, davranışlarımıza yol gösteren, rehberlik eden inançlar ve kurallardır. Eylem ve davranışlarımızın yerindeliğini, etkililiğini, güzelliğini, ahlakiliğini belirlemeye hizmet eden ilke ve standartlardır. Bir davranışın, amacın, hedefin diğerlerinden daha üstün olduğuna, benimsediğimiz değerlerle karar veririz.²²⁹ Değerler; olgun, iyi bir insan, uyumlu ve üretken iyi bir vatandaş olmanın en önemli şartıdır. Değerler, insan olarak ne olduğumuz, ne olmamız ve nasıl olmamız gerektiği hususunda bizim yolumuzu aydınlatır.²³⁰

Bireylerin ve grupların değerleri hakkında bilgi edinmek, onların ne gibi bir tutum ve davranış sergileyecekleri hakkında bizlere bilgiler verir. Duygusal bir gerilim taşıyan her hangi bir durumun gerektirdiği davranışı yapmak doyum hissi verirken gerekli bu davranışı yapmamak, yerine getirmemek ise doyumsuzluk hissi doğurur. Bu durumda bireylerin davranışlarını ve tutumlarını tahmin edebiliriz. Psikolojik olarak, yiyecek, giyecek, barınak ve karşı cins gibi temel gereksinimler bizim için değerli olanların başında gelmektedir. Bir yemek tam manasıyla yenildikten sonra kişi için tekrar acıkıncaya kadar çok değerli bir gereksinim olmaktan çıkar. Bu durumda ihtiyaçlar, kişinin sergilemiş olduğu tutum ve davranışlara yön verir.²³¹ Bu durumda değer kavramının hayatımızdaki maddi boyutu yanında, sübjektif yani kişisel psikolojilere ve kişisel tercihlere bağlı olan bir yönü de bulunmaktadır.²³²

Sosyoloji de değer kavramıyla ilgilenen bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyologların tartışma konularının arasında değer kavramı yer almaktadır. Önceleri değeri uzun süre incelemekten kaçınan sosyologlar değer, hiçbir sosyal gerçekliğe sahip olmadığı, bilimsel olarak ele alınamayacağını, öznel ve ahlaki

²²⁷ Cevizci, s. 248.

²²⁸ Güngör, s. 89.

²²⁹ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 285.

²³⁰ Hökelekli, s. 286.

²³¹ Muzaffer Şerif, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 35.

²³² Amiran Kurktan Bilgeseven, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 32.

kriterlerle incelenebileceğini savunmuşlardır. Fakat özellikle Weber'in "verstehende" (anlayıcı) sosyolojinin ve Protestan ahlaki tezi etkisiyle değerlerin önemli bir sosyal olgu olduğu bilimsel analiz ve incelemeye tabi tutulabileceği üzerine durulmuştur. Özellikle son yıllarda toplumsal değer araştırmaları sosyolojinin önemli bir inceleme alanı haline gelmiştir.²³³

Sosyolojik anlamda baktığımızda değer kavramı, nesnelerin ve bilinç olgularının toplum, sınıf ve insan açısından taşıdıkları önemi ifade eden nitelikleri ifade eder.²³⁴ Sosyolojik açıdan genel olarak değer, kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenilir, kişi veya grup tarafından beğenilen her şey olarak tanımlanabilir.²³⁵ Değer, bir grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve yararını yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke ya da inançlara denir.²³⁶

Bir toplumun, kültürün etkisi altında sergiledikleri davranışlarda o toplumun değerleri yansımaktadır. Her toplumun kendine ait bir kültürü, her kültüründe kendine ait değerleri vardır. Değerler toplumdan topluma değişiklik gösterebileceği gibi, kimi değerler bazı toplumlarca ortak olarak da benimsenebilir.²³⁷

Değerler bütün insan eylemlerini ve özellikle ahlaki eylemlerin belirlenmesinde temel unsurlar arasında yer alır.²³⁸ Bu tanımlar doğrultusunda baktığımızda değer kavramının sosya-kültürel anlamda toplumları ve toplumları meydana getiren insanların davranış örüntülerini derinden etkilemektedir.²³⁹

2.1.1. Değerlerin Sınıflandırılması

Bu bölümde değer sınıflandırmasıyla ilgili görüşler topluca ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak varlığı mümkün olan bütün değerler bir kimseye verildiği zaman onların bir sıralaması yaptırılınca, şahsın en yukarıya koyduğu değer, bireyin her şeyden

²³³ Özensel, s. 225.

²³⁴ Dilmaç ve Ulusoy, s. 20

²³⁵ Mustafa Aydın, "Değerler, İşlevleri ve Ahlak", *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011, 25-43, s.39.

²³⁶ Sezgin Kızılcık ve Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara 1994, s. 99.

²³⁷ Mehmet S. Aydın, "İnsan Yetiştirme Modelimiz ve Değer Eğitimi", *Türkiye Eğitim Felsefesi Kongresi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 5-8 Ekim 1994, (ss. 234-255), s. 240.

²³⁸ Dilmaç ve Ulusoy, s. 21.

²³⁹ Dilmaç ve Ulusoy, s. 21.

daha fazla kıymet verdiği şeydir. Onun değer sıralaması o yönde olur.²⁴⁰ Bundan dolayı bütün bu sınıflandırmalar ortak bir gözle görebilme çabasından kaynaklanmaktadır. Aslında her birey kendi sınıflamasını kendi içindeki özel durumuna göre belirlemekte ve ona göre bir sınıflandırma ve sıralama yapmaktadır.

Dünyadaki bütün ülkelerin bazı ortak değerlere sahip olduğu iddia edilebilirken bu değerleri aynı ölçüde önemsedikleri ve öncelikli söyledikleri söylenemez. Öncelikle değerlerin farklılaşması sadece ülkeler arasında değil kuşaklar arasında dahi öncelikli değerlerin farklılaştığı yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur.²⁴¹

Değerler hem kişisel hem de toplumsal yönü olan gerçekliklerdir. Bu bağlamda sadece bir kişiye ait değerler olduğu gibi toplum veya çeşitli gruplar tarafından kabul edilen değerler de mevcuttur. Bu bağlamda, hakkında çeşitli yargılara varılan değerler vardır ve başka değerlerin de aynı yargı ile sınıflandırılabilmesi hakkında çalışmalar yapılmaktadır. Değerlerin sınıflandırılması çalışmaları benzer temel ve sınırlara sahip değerleri tespit etme amacından doğmaktadır.²⁴²

Değerlerle ilgili yapılan sınıflamalardan en çok kabul edilen ve bilineni, Spranger, Rokeach ve Schwartz'ın yapmış olduğu sınıflandırmalardır. Spranger değerleri altı temel gruba ayırmış olup bu değer grupları; estetik, kuramsal, ekonomik, siyasi, sosyal ve dinî değer gruplarıdır. Bu değer sınıflamaları daha sonraki yıllarda Allport ve arkadaşları tarafından ölçeğe dönüştürülmüş ve bu değer gruplarının açıklamaları şu şekilde ifade edilmiştir:²⁴³ Bilimsel değer: Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir. Ekonomik değer: Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir. Estetik değer: Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür. Sosyal değer: Başkalarını sevme, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara

²⁴⁰ Kadir Ulusoy, *Lise Tarih Programında Yer Alan Geleneksel Ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının Ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007, s. 27.

²⁴¹ Kadir Canatan, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Değerler Yönelimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (7-8), 2004, 41-63, s. 48.

²⁴² Mustafa Fatih Ay, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Hoşgörü Değerinin Öğretimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 20.

²⁴³ Akbaş, s. 31.

sunar. Nazik ve sempattir. Bencil değildir. Politik değer: Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir. Dini değer: Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi hazları feda eder.

Bu değerler üzerine çalışmalar yapan Güngör'de değerler kategorisinden bahsederken bu listeye "Ahlakî Değerler"i de katar ve bu konu ile ilgili şunları söyler; "Biz araştırmamıza klasik değer sıralamasına sadık kalarak bunlara bir de Ahlaki değer boyutunu ekledik"²⁴⁴. Böylelikle Güngör bu tasnifi yediye çıkarmış olur.²⁴⁵

Ülken ise değerleri içkin, aşkın ve normatif değerler olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. İçkin değerler (teknik, sanat ve fikir), aşkın değerler (ahlak, din), normatif değerler (dil, hukuk, iktisat) olarak üçe ayrılmıştır.²⁴⁶

Rokeach tarafından yapılan çalışmada ise değerler, amaç değerler ve araç değerler olarak iki gruba ayrılmıştır. Amaç değerler; Aile güvenliği, barış içinde bir dünya, başarılı olma, bilgelik, dini olgunluk, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, heyecan verici bir hayat, iç huzur, mutluluk, gerçek dostluk, kendine saygı, özgürlük, rahat bir hayat, sosyal kabul, ulusal güvenlik, zevk. Araç değerler; Bağımsız olma, affedici, cesaretli, dürüst, entelektüel, geniş görüşlü, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol edebilen, nazik, kendine hâkim, mantıklı, neşeli, sevecen, sorumluluk bilinci olan, temiz, yardımsever, oluşturmacı (yaratıcı).²⁴⁷ Ayrılmış olan her iki grupta 18'er tane değer bulunmaktadır. Amaç değerler hayatın temel değerlerini, araç değerler ise bu gayelere ulaşmada kullanılacak davranış biçimlerini içermektedir.²⁴⁸ Örneğin bilge olabilmek için dürüst olmak, mutlu olabilmek için mantıklı hareket etmek, rahat bir yaşam için sorumluluk sahibi olmak, barış için bağışlayıcı olmak gerekmektedir.

Bir diğer değer sınıflandırmasını da Schwartz yapmıştır. Schwartz, Rokeach'ın belirlediği değerler üzerinde bazı değişiklikler yaparak Rokeach'ın belirlediği 18 gaye ve 18 vasıta değerini 10 temel değer tipinde gruplandırmıştır. Bu değer tiplerinin açıklamalar kısmında verilen değerlerin toplamı ise 57'dir.²⁴⁹ Schwartz değerleri

²⁴⁴ Güngör, s. 61.

²⁴⁵ Güngör, s. 85-86.

²⁴⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, s. 362.

²⁴⁷ Rokeach, 1973. Akt. Dilmaç ve Ulusoy, s. 25.

²⁴⁸ Akbaş, s. 30.

²⁴⁹ Dilmaç ve Ulusoy, s. 28.

bireysel ve kültürel olmak üzere iki seviyede incelemiştir. Bireysel incelemelerde değerler, kişilerin hayatlarını yönlendirmedeki önemlerine göre ele alınır. Kültürel değerlerin incelenmesinde ise amaç, toplumun genelinde paylaşılan ve toplumsal normlara dayanan soyut fikirlere ilişkin bilgi üretmektir. Bu iki seviye arasındaki ayrımını nedeni ise bireysel seviyedeki kişiye yönlendirilen değerler arasındaki güdüsel ilişkilerin kültürel seviyede aynı özellikleri sergilememesi olasılığının bulunmasıdır.²⁵⁰

Schwartz'ın değer sınıflandırmasında yer alan 10 farklı değer türünün tanımları ve içerdikleri özel değerleri şöyledir; Güç: Sosyal statü, insanlar ve kaynaklar üzerine denetim gücü: Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüyü koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek. Başarı: Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi (başarılı olmak, yetkin olmak, hırslı olmak, başkaları üstünde etkili biri olmak. Hazcılık: Bireysel zevke, hazzaya yönelim: Zevk, hayattan tat almak. Uyarılım: Heyecan ve yenilik arayışı: Cesur olmak, dinamik ve heyecanlı bir hayat yaşama sahibi olmak. Özyönelim: Düşünce ve eylemde bağımsızlık: Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak. Evrenselcilik: Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek: Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyada barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olmak, çevreyi koruma, iç uyum. İyilikseverlik: Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme: Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat, alçak gönüllü olmak. Geleneksellik: Kültürel ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık: Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın kişiye verdiklerinin kabullenilmesi, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak, dünyevi işlerden el ayak çekmek, mahremiyet. Uyma: Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması: Naziklik, itaatkâr olmak, anne babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini disiplin altına almak. Güvenlik: Toplumun, var olan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği:

²⁵⁰ M. Ersin Kuşdil ve Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı", *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 2000, s. 59-76, s. 61.

Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliğine sahip olmak, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak.²⁵¹

Dilmaç, ise insanların hayatlarında yer alan ve önemsedikleri en belirgin değerleri şöyle sıralamıştır: İnsanları sevme, uyumlu olma, hırsları kontrol altına alma, başkalarının mutluluğunu isteme, kendini kontrol etme, iyi insan olma, manevi değerlere inanma, yardımsever olma, tecrübeli ve bilgili olma, dost edinme, evlat yetiştirme, eser oluşturma.²⁵²

Bu anlamda değerlerin sınıflandırılması için kişisel bakış açılarının ön plana çıktığı düşünülebilir. Her bireyin kişisel bakış açısına göre bir değer sınıflandırması yapması mümkün gözükmemektedir. Nitekim hâlihazırda yapılan farklı sınıflandırmalarda bunun doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan da şunu söyleyebiliriz; değerlerin sınıflandırılması konusunda farklı görüşler mevcuttur.

2.2. DEĞER EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

2.2.1. Değer Eğitimi

Bir ülkenin eğitim sistemi o ülkenin önem verdiği ve eğitim sistemine de yansımış olan değerlerle başlar. Bu değerler eğitimin çerçevesini, amaçlarını ve yönünü belirler.²⁵³ Değerler eğitimi, eğitimdeki değerler transferini güçlendirme yollarını arar. Bu transfer ise okuldaki müfredat ve ahlaki atmosferler ilgilidir. Eleştirel düşünme, fikirlerin analizi ve karşılaştırılması aracılığıyla değerler ve değer gelişimi hakkındaki düşüncelerini geliştirmeyi amaçlar.²⁵⁴

Değer eğitimini vermesi gerekenlerden biri öğretmenlerdir. Tyree ve Vence'ye göre öğretmenler; model olmalı, sınıf içinde ortak bir sosyal doku oluşturmalı, her öğrenciye sorumluluk verip, onların ahlaki gelişimlerine katkıda bulunmalı, öğrencileri cesaretlendirip, cezalandırarak değerleri dayatmamalı, öğrencilere karar verme imkânı

²⁵¹ Soner Aladağ, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009, s. 14-15.

²⁵² Bülent Dilmaç, *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği İle Eğitimin Sınanması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 16-17.

²⁵³ Hıfzı Doğan, *Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı*, Önder Matbaacılık, Ankara 1997, s. 18.

²⁵⁴ Veugelers, 2000 Akt. Dilmaç ve Ulusoy, s. 55.

tanınmalı, öğrencilere paylaşım fırsatı vermeli, tartışma ve paylaşma ortamları oluşturmalıdır.²⁵⁵

Devletin eğitim politikaları içinde vatandaşlarına değer kazandırma düşüncesi hâkimdir. Örneğin ülkemizde, sosyoloji, psikoloji, vatandaşlık ve insan hakları, din kültürü ve ahlak bilgisi gibi derslerde öğrencilere doğrudan değerle ilgili bilgilerin verildiği görülmektedir. Bir de “Tarih, Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı” gibi derslerde doğrudan olmasa bile dolaylı veya örtük program içinde değer bilinci kazandırılmaya çalışılmıştır. Fakat 2004 yılında pilot uygulaması başlayan ve 2005-2006 eğitim öğretim yılında Türkiye’de uygulanmaya başlanan “Sosyal Bilgiler” dersi ve diğer derslerde doğrudan kazandırılacak değerler belirtilmeye başlamıştır. Bizim alanımız olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için değerler, özellikle dini, ahlaki, insani değerler, dersin temel amaçları arasında bulunmaktadır.

Değer eğitiminin amacına ulaşabilmesi için bireysel değer sistemleri aydınlanmasında öğrencilere yardım için birçok strateji ve materyalin geliştirilmesi gerekir. Ayrıca yeni fikir ve materyalleri oldukça etkili kullanmaları için öğrencilere birçok tecrübeli eğitimcinin ilgi göstermesi, değer kavramının kurulması için çeşitli teorilerin geliştirilmesi, değer eğitiminde bir diğerini nasıl daha iyi hizmet yapılacağını öğrenmek için birçok insanla birlikteliğin sağlanması, değer eğitimiyle ilgili araştırma hakkında birçok insana bilgi verilmesi²⁵⁶ gerekmektedir.

Genel olarak bakıldığında inanışlar ve değerler değiştirilmeye pek yatkın değildir ve üzerinde tartışılması insanları bir çözüme götürmez. Gordan’a göre, değerler öğrencinin bireysel seçimleri, ülkeleri ve bağımsızlıkları ile ilgilidir. Bu sebepler değer çarpışmalarındaki zorlama, her zaman dirençle karşılaşır. Tarih değerleri uğruna hayatlarını yitirenlerin örnekleriyle doludur.²⁵⁷

Değer insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün nitelikler ve sahip olduğu donanımlardır. Sahip olunan değerler bireyin gelecekte kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını, hatta hayatını belirleyecek etkenler olduğu için, bireyin belli başlı değerlerinin farkına varması, gerekli değerleri kazanması, yeni değerler benimsemesi; bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları haline getirerek davranışa dönüştürmesi

²⁵⁵ Dilmaç, s. 23.

²⁵⁶ Dilmaç, s. 24.

²⁵⁷ Dilmaç ve Ulusoy, s. 61.

gerekir. Neredeyse hayat boyu devam eden bu değer kazanma/kazandırma süreçlerine “değerler eğitimi” denilmektedir.²⁵⁸

Değerler eğitiminin toplumun düzeninin sağlanmasıda çok önemli bir konumu vardır. Çünkü toplum içinde yaşıyan insanları değerlerle bir arada tutabilir. Ortak değerleri paylaşmayan bireylerden bir toplum meydana getirilemez. Ortak değerlerin, gelenek ve göreneklerin birleştirici gücüne ihtiyaç vardır. Bir başka ifadeyle, insancıl değerler olmadan toplum çarkı dönmez.²⁵⁹ Değerler olmadan toplum oluşmayacağı gibi toplumsal çözülmenin önlenmesinde yasalar kadar değerlere bağlı yaşamak da gereklidir. Buda nitelikli bir değerler eğitiminden geçer.

Değerler eğitiminin amacı, kişilerin doğuştan getirdiği özelliklerin iyi taraflarını ortaya koymak; kişiliğın tüm yönleriyle gelişmesini sağlamak; insanın mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak, bunu yanında iyi ahlakla donatmak ve bunun devam etmesini sağlamaktır.²⁶⁰ Değerler eğitiminde, bireylerin kendilerine ve topluma yararlı olacak temel değerleri psikolojik, bilişsel ve sosyal gelişimlerine uygun olarak kazanmaları amaçlanır.

Eğitimin birinci gayesi kendisi, toplumu, halkı, milleti için değer yaratacak bireyler yetiştirmektir.²⁶¹ Değerler konusunu basit bir bilgi konusu olarak görmek son derece yanlış olur. Çünkü değer eğitimi insan kişiliğının ve karakterinin en derin yapıcı unsurudur. Değer öğretiminde asıl amaç, insanı bu konuda bilgilendirmek değil, insan hayatını anlamlı kılmak, ruhsal dengeyi korumak, kişiliği güçlendirmek, ahlak ve karakteri sağlamlaştırmaktır. Bu anlamda değerler eğitiminin kendine özgü yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Okul hayatı süresince öğrenilen bilgilerin büyük bir kısmının kullanım süresi ve bireyin tutum ve davranışları üzerindeki etkisi son derece kısıtlı kalırken, değerler ile ilgi öğrenmeler hayatın tüm safhalarında önemini ve etkisini hem korumakta hem de devam ettirmektedir.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken, milli ve kültürel değerleri, gelişime engel olmayacak şekilde koruyup geliştirmek ve özellikle yetişmekte olan

²⁵⁸ Yaman, s. 18.

²⁵⁹ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 1998, s. 167.

²⁶⁰ Aydın ve Gürler, s. 16

²⁶¹ Oktay Sinanoğlu, *Hedef Türkiye*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2002, s. 101.

kuşaklara kazandırmak gerekmektedir.²⁶² Kendi ayakları üzerinde duramayan bir bireyin ve kültürel değerlerinden hareket etmeyen bir eğitim sisteminin başarılı olması mümkün değildir.

Değerler eğitiminde amaç çocuğun çevresine ve kendisine karşı olan sorumluluklarının farkına varmasını sağlamak, evde okulda ve buna bağlı olarak uyumlu bir geleceğin oluşturulmasında kendilerine düşen görevinin farkına varmalarını sağlamaktır. Bununla beraber ilişkide bulunduğu insanlarla iş birliği yapmayı öğrenmek, başkalarının görüşlerine önem verilmesinin farkında olmak, ebeveyne, öğretmenlere, birbirimize, yaşlılara, yasalara ve düzene kısaca her şeye yönelik saygı geliştirmektir.²⁶³

Değerler eğitimi tabiri toplumsal hayatı etkileyen bütün duyuşsal alana ait bilgi beceri ve tutumların kazandırılmak amacıyla uygulanan faaliyetleri kapsayan şemsiye bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Bu çerçevede değerler eğitimi tabiri şu şekilde tanımlanabilir: Değerler eğitimi manevi, ahlaki, sosyal ve kültürel eğitim; kişisel ve sosyal eğitim; dinî eğitim; çok kültürcü/ ırkçılık karşıtı eğitim; program ötesi temalar, özellikle vatandaşlık, çevre ve sağlık; manevi özen; okul etiği; programa ek eklentiler; geniş toplum bağlantıları; ortak ibadet/ toplantı; öğrenen bir topluluk olarak okul yaşamı gibi ortak program deneyimlerinin bir sınıflamasını yapabilmek için yeni bir şemsiye terimdir.²⁶⁴ Verilen bu tanıma dayanarak değerler eğitiminin, ötekini anlama, tahammül etme, toplumsal duyarlılığı geliştirme ifadelerinin işaret ettiği davranışları gösteren insan yetiştirmek amacıyla uygulanan faaliyetlerin tamamını kapsadığını ifade edebiliriz.

2.2.2. Değer Öğretimi

Eğitimde duyuşsal boyutun ihmal edilmesi, insan potansiyelinin bir kısmının kullanılmaması sonucunu doğuracaktır. Duygular, sevinçler, tercihler, inançlar, beklentiler, tutumlar, takdir duyguları, değerler, ahlak ve etik gibi öğelerden oluşan²⁶⁵

²⁶² Macid Yılmaz, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 66-67.

²⁶³ Yılmaz, s. 66.

²⁶⁴ Yusuf Keskin, *Türkiye'de sosyal Bilgiler öğretim programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 20.

²⁶⁵ Hasan Bacanlı, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006, s. 10.

duyuşsal boyut hem bireysel hem de toplumsal yaşam için vazgeçilmez bir boyuttur. Duyuşsal boyutun, bilişsel boyut sürecine önemli derecede etkileri mevcuttur. Duyuşsal özellikler, bireylerin göstermiş oldukları başarı ve performans süreçlerinde önemli katkılar sunmaktadır.²⁶⁶

Günümüz teknolojik gelişmeleri dünya görüşümüzde ve inançlarımızda bazı değişikliklere yol açmakla birlikte, inanç ve görüşlerimizin de teknolojik gelişmeler üzerinde büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Bu gelişim sürecinde önemli olan manevi değerlerimiz ile maddi değerlerimiz arasındaki karşılıklı ilişki içinde olmasını sağlamaktır. Bunu gerçekleştirilmesi ile hayatın asıl gayesi olan insani değerlere ulaşma süreci çok daha kolay olacak ve içinde bulunduğumuz toplumda yaşam standartlarımızı daha sağlam bir zemin üzerine temellendirilebilecektir.²⁶⁷

Türk toplumunun muhtaç olduğu olgun yurttaş kitlesini yetiştirmekte okulun çok büyük bir rolü vardır. Düşünmesini bile, toplumdaki sorumluluklarını idrak eden, değer ölçülerinde ilmin ve güzelliğin, insanlığın ayırt edici vasfı olduğuna inanan, ortak miras olarak aldığı milli hazineyi daha zengin daha değerli bir hale getirerek gelecek nesillere teslim etmeye mecbur bir milletin evladı olduğunu bilen Türk yurttaşlarını yetiştirebilmek için, Türk aileleri ve Türk toplumu ile el ele vermiş kuvvetli bir ortaöğretim müessesesinin geliştirilmesine şiddetle ihtiyaç vardır.²⁶⁸

Yukarda ifade edilenlerin yanında, değerler öğretiminin gerekliliği sürecinde bir neden daha ileri sürülebilir. İleri sürülen bu neden insanın mutluluğudur. İnsanın mutlu olmasının vazgeçilmez temel unsurlarının başında ise insanların sağlam bir değerler sistemi bütünlüğüne sahip olmakla açıklamaktadır.²⁶⁹ Bu aşamaya kadar “*Niçin değerleri öğretmeliyiz?*” sorusuna yanıt verilmiş olduğunu düşünmekteyiz.

2.3. DEĞER EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI

Toplumda sağlıklı nesiller yetiştirebilmek bir anlamda da verilen eğitim sürecinin değerler sistemiyle ilişkilendirilmesiyle mümkün olabilir.²⁷⁰ Sağlıklı nesiller

²⁶⁶ Fersun Paykoç, “Sosyal Bilgiler Eğitiminde Çağdaş Eğilimler”, *İlköğretim Okulları Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Sorunları*, TED Yayınları, Ankara 1995, (ss. 46-68), s. 52.

²⁶⁷ Güngör, s. 68.

²⁶⁸ Türk Eğitim Milli Komisyonu Raporu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 48.

²⁶⁹ Eyre ve eyre 1993, Akt. Dilmaç ve Ulusoy, s. 53.

²⁷⁰ Wilkins, 2000 ve Nicholls, 2000 Akt. Dilmaç ve Ulusoy, s. 68.

ve buna bağılı olarak sağıklı bir toplum yetiştirilmek isteniyorsa değerler eğitiminin gerçekleştirilmesi gerekir. İlgili literatüre baktığımızda otuz yılı aşkın bir süredir değerler eğitiminde kullanılacak farklı yaklaşımlardan bahsedilmektedir.²⁷¹

Bacanlı'ya göre okullarda değer öğretiminin nasıl yapılacağı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.²⁷² Son yıllarda Amerika'da iki ana ahlak yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri değer çözümlemesi üzerine odaklanmış olan, değerlendirme süreci ve değer açıklama diğeri de Kohlberg'in ahlak eğitiminin bilişsel gelişimsel görüşüdür. Ahlak ve değer öğretimini aynı gören Carter III, değerleri ve ahlakı öğretmek için öğretici, klasik, yaşantısal, gelişmeye yönelik, gelişimsel, meslek öncesi olmak üzere altı yaklaşıma işaret eder.²⁷³

Değer eğitiminin okullarda verilmesine ilişkin yapılan çalışmalarda çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımları ele alan eğitimcilerden biri olan Superka, telkin etme, ahlakî gelişim, analiz, açıklama ve davranış öğrenme yaklaşımı olmak üzere beş yaklaşım tespit etmiştir.²⁷⁴ Ziebertz ise değer aktarımı, değer açıklama, değer geliştirme ve değer iletişimi yaklaşımlarını tespit etmiştir.²⁷⁵

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar gözden geçirildiğinde çok farklı sayıda değerler eğitimi yaklaşımı ve isimlendirmeleri vardır.²⁷⁶ Bu çalışmalarda bazı yaklaşımların tekrar tekrar ele alındığını görmekteyiz. Bu çalışmada, geleneksel yaklaşım olarak nitelendirilen telkin yaklaşımı, Lawrence Kohlberg tarafından geliştirilen ahlakî gelişim yaklaşımı, Amerikan Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi tarafından geliştirilen değer analizi yaklaşımı, Raths, Harmin ve Simon tarafından geliştirilen değer açıklama yaklaşımı ve değer eğitimi de kapsayan genel bir yaklaşım olarak karakter eğitimi yaklaşımı ele alınacaktır.

2.3.1. Değerlerin Doğrudan Öğretimi (Değer Aktarımı, Telkin Yaklaşımı)

Doğrudan değer öğretimi yaklaşımı, çokça kullanılan ve yüksek düzeyde öğretmen merkezli bir yaklaşımdır. Öğretmen merkezli olan bu yaklaşım anlatım,

²⁷¹ Halstead, 1996 Akt. Dilmaç ve Ulusoy, s. 68.

²⁷² Bacanlı, s. 19-21.

²⁷³ Aydın ve Gürler, s. 65.

²⁷⁴ Aladağ, s. 22.

²⁷⁵ Hans-George Ziebertz, *Çokkültürlü Bir Toplumda Değerler Eğitimi Modelleri*, (Ed. Recep Kaymakcan), *Değerler ve Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2007, s. 454.

²⁷⁶ Tuba Çengelci, *İlköğretim Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitiminin Gerçekleştirilmesine İlişkin Bir Durum Çalışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2010, s.12.

gösteriler, alıştırma-tekrar yapma, didaktik soru sorma gibi yöntemleri içermektedir.²⁷⁷ Ayrıca bu yaklaşım model olma, olumlu ve olumsuz pekiştirme, küçümseme, azarlama, alternatifleri idare etme, oyunlar ve taklitler, rol oynama ve araştırmacı öğrenme gibi yöntemleri de kullanmaktadır.²⁷⁸

Bu yaklaşımda öncelikle kazandırılacak değerler belirlenir ve zamanlanmış ve programlanmış etkinlikler aracılığı ile değer kazandırılmaya çalışılır.²⁷⁹ Bu yaklaşımın amacı, değerlerin içselleştirilmelerini sağlayarak, öğrencilerin istenen değerleri daha iyi yansıtmaları için önceden sahip oldukları değerleri değiştirmektir.²⁸⁰

Doğrudan değer öğretimi yaklaşımında iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan biri telkin yoluyla öğretim yöntemi bir diğeri ise, davranış değiştirme yöntemidir. Bu yöntemleri ve işleyişlerini biraz açacak olursak şunları söyleyebiliriz:

Telkin yaklaşımı yöntemi: öğretmenler ve yetişkinler tarafından öğrencilere tekrar ettirme yoluyla neyi öğrenip neyi öğrenmemeleri gerektiğini ifade eden öğrenme yöntemi sürecidir.²⁸¹ Telkin yönteminde de değerler analiz yaklaşımında olduğu gibi öğrenmelerinde bir sorgulama süreci olmadan yetişkinler tarafından hangi değerleri öğretmek istiyorlarsa gençlerde o değerleri öğrenmek sürecine dayanır.²⁸²

Superka tarafından geliştirilen bu modelin basamakları ise şu şekilde verilmiştir; Telkin yaklaşımı olabilecek değerleri belirleme, değer seviyelerini belirleme, davranışsal amaçları belirleme, uygun metotları seçme, metotları uygulama, sonuçları değerlendirme.²⁸³

Telkin yöntemi daha çok ordu, izcilik ve dini kurumlar tarafından kullanılmaktadır. Bu kurumlarda telkin yöntemi ile yeminler ezberlenmekte ve önemli insanların yaşamları incelenmektedir.²⁸⁴ Yaşam öyküleri, hikâyeler, masallar, türküler

²⁷⁷ Bülent Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 34.

²⁷⁸ Aladağ, s. 22.

²⁷⁹ Ahmet Doğanay, Değerler Eğitimi, (Ed. Cemil Öztürk), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi: "Yapılandırmacı Bir Yaklaşım"*, Pegem-A Yayınları, Ankara 2012, (ss. 232-251), s. 236.

²⁸⁰ Aydın ve Gürler, s. 66.

²⁸¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1993, s. 39.

²⁸² Dilmaç, s. 37.

²⁸³ Dilmaç, s. 36.

²⁸⁴ Leming, 1997 Akt: Akbaş, s. 97.

değer telkin etme amacıyla kullanılabilir. Bu anlatılar vasıtasıyla, anlatılan kişinin kendi davranışları üzerinde düşünmesi sağlanır.²⁸⁵

Davranış değiştirme yöntemi: Davranış yaklaşımının önemli kuramcılarında birisi olan, B.F. Skinner tarafından operant koşullanmadan esinlenerek bireylerin davranışlarını değiştirmek/ şekillendirmek için kullanılan bir yöntemdir. Öğretilmesi istenilen değerlerle bireyin tutarlı davranış sergilemesi için bireylere şu beş basamaklı yöntem uygulanır: Amacın belirlenmesi, ölçütün belirlenmesi, uygulanacak yöntemi seçme, seçilen yöntemi uygulama, seçilen yöntemi değerlendirme ve gerektiğinde tekrar etme.²⁸⁶

Bu yaklaşımın etkili olabilmesi için edimsel koşullanmanın değer öğretilimine uygulanmış şekli olan davranış değiştirme yönteminin kullanılabilmesi belirtilmektedir. Davranış değiştirmede öğrenci, kazandırılmak istenen değere uygun davranış sergilediğinde ödüllendirilmektedir.²⁸⁷

Değer aktarımı gençlerin tavırlarını belirlemek, eylem ve karar oluşturma yapılarını etkilemek için gelecek kuşaklara aktarılmasında kuşku duyulmayan, denenmiş ve gerçek olan, önceden belirlenmiş değerlerin yetişkinler tarafından gençlere aktarılmasıdır.²⁸⁸ İnsanlık tarihi boyunca, insanlara istedik değerler kazandırmak için başvurulan yollardan birisi olan telkin yöntemi ile yetişkinler, doğru ve gerekli olarak düşündükleri değerleri, telkine dayalı yaklaşımla, efsanevi kahramanlar, öyküler, töresel oyunlar ve destanlar aracılığıyla aktarırlar. Telkin yaklaşımında değerler efsanevi kahramanlar, öyküler, töresel oyunlar ve kahramanlık şarkıları aracılığı ile de öğretilir. Ancak bu yaklaşımın yeterli zaman olmadığı için, öğretmenler tarafından başarılı bulunmadığı araştırmalarda ifade edilmiştir.²⁸⁹

Değer aktarımı ilk ve orta öğrenimdeki öğrencilere tutumları ve değerleri, yetişkinler, öğretmenler veya medya tarafından doğrudan öğretmek, bireyin davranışları yeniden yapılandırmaya, görev ve sorumluluklarını yerine getiren bireyler yetiştirmeyi

²⁸⁵ Akbaş, s. 97.

²⁸⁶ Mediha Sarı, *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek Okul Yaşam Kalitesine Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adana 2007, s. 57.

²⁸⁷ Aladağ, s. 22.

²⁸⁸ Ziebertz, s. 455.

²⁸⁹ Doğanay, s. 236-238.

hedefler. Okulda veya çevrede öğrenci hayatlarında yer alan kişileri veya önem verdiği kişileri taklit ederek hayatlarına geçirmeye çalışırlar. Bu çaba sonucu oluşan değerler ailenin değerleri ile paralellik gösteriyorsa bu değerlerin içselleştirmesi daha kolay olacaktır.²⁹⁰

Bu yaklaşımda, “gençler, öğretmeni tarafından muhtemel alternatifler dizini içinden kasıtlı olarak önceden seçilmiş değerler ve normları benimser. Bunlar öğretmenin gençlerin gelecekteki eylemleri ve kararlarına rehberlik etmek üzere belli bir değer yönelimi öğretmek için bulduğu en iyi değerlerdir”.²⁹¹ Yani değerlerin öğretimi sürecinde öğrencilerin kendi seçtikleri değerlerin değil, öğretmenler tarafından seçilen değerlerin öğretimi yapılır.

Değer telkini yaklaşımının güçlü ve zayıf yanlarına bakacak olursak ilk başta şunları söylemek mümkün gözükmektedir:

Güçlü yanları açısından; geleneksel değerlerin öğretimine önem verir, ebeveynlerin çocukları ile olan güçlü iletişimleri sayesinde aile içinde başarı ile uygulanabilir, sadece davranış değişikliğine odaklanır, ergenlik öncesi yaş gruplarında başarı ile uygulanabilir, bu yaş gurubunda birey tarafından ulus, aile ve grubun beklentileri sonucuna bakılmaksızın kabul edilmektedir.²⁹² Bu dönemde de telkin yaklaşımının başarılı olması beklenmektedir.

Zayıf yanları açısından; yeni durumlarla birlikte değişime uğrayan veya yeni ortaya çıkan değerlerin öğretimi ihmal edilir, öğretilecek değerler baştan belli olduğu için bireyin özgün değerler oluşturmaya imkân verilmez, öğretici (öğretmen) merkezlidir, öğretmenlerin okullarda öğrencilerle yeterince güçlü bağ kuramaması nedeniyle etkin olarak kullanılamamaktadır, bilişsel ve duyuşsal boyutlar ihmal edilmektedir, ergenlik ve sonrası yaş gruplarında uygulanması zordur.²⁹³

Özellikle ergenlik döneminde çocuk ya da birey kendi düşüncelerini öncelediği için otoriteye bağımlı değildir. Birey başkalarından ve otoriteden bağımsız ahlak ilkeleri

²⁹⁰ Dilmaç, s. 35.

²⁹¹ Ziebertz, s. 456.

²⁹² Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, Gazi Kitapevi, Ankara 2005, s. 63.

²⁹³ Ay, s. 27.

ve değerler sistemi oluşturur.²⁹⁴ Dolayısıyla bu dönemde başkaları tarafından değerlerin benimsetilmesini içeren telkin yönteminin başarılı olamayacağı düşünülmektedir.

Nitekim Türkiye’de ergenlik döneminin başlangıcının 11-12 yaş civarı olduğu ve yaklaşık olarak 18 yaşa kadar devam ettiği kabul edilmektedir.²⁹⁵ 11-12 yaş dönemleri ise Türkiye’de 5. ve 6. Sınıf düzeylerine rastlamaktadır. Bu doğrultuda değer telkini yaklaşımının zayıf yanlarından biri olarak belirtilen ergenlik ve sonrası dönemlerde uygulanmasının zor olması kaçınılmazdır. Ayrıca bu alanda Altaş’ın 2008 yılında yaptığı “İlköğretim Öğrencilerinin Din Öğretimi Sürecinde İlgi Duydukları Konular” başlıklı çalışmasında, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde 6, 7 ve 8. Sınıf öğrencilerinin “birbiri ardına öğütler içeren nasihat türü bir ahlak öğretimini benimsemediği”²⁹⁶ sonucuna ulaşılmıştır. Bu da ergenlik döneminde telkin yaklaşımının kabul görmediği savıyla uyumlu görünmektedir.

2.3.2. Değer Belirginleştirme (Değer Açıklama Yaklaşımı)

Bu yaklaşım değer öğretiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. 1960 ila 1980 yılları arasında popüler olan bu yaklaşımın temeli bireylerin kendi yaşamlarında neyin önemli olduğuna nasıl karar verdiklerine dayanmaktadır.²⁹⁷

John Dewey’in Hümanist kuramından esinlenerek, Louis Raths, Merrill Harmin, Howard Kirchenbaum ve Sidney Simon tarafından 1966 yılında geliştirilmiş bir yaklaşımdır.²⁹⁸ Bu yaklaşım, doğrudan değer öğretimi yaklaşımının aksine, bireyin neye değer verip vermeyeceğine başkalarının telkiniyle değil, alternatifleri ve muhtemel sonuçlarını inceledikten sonra, kendisinin özgürce karar vermesi esasına dayanmaktadır.²⁹⁹ Simon ve arkadaşlarına göre genç bireyler, veli ve öğretmenlerinin dışında, akran gruplarından, televizyondan, yazılı basından, sinemadan ve sanat dünyasının yıldızlarından etkilenmeye başlamıştır. Model sayısının artması, karar alma sürecinde gencin bocalamasına, iyiyi seçme sürecini öğrenememesine neden olmaktadır.

²⁹⁴ Senemoğlu, s. 63.

²⁹⁵ Senemoğlu, s. 27.

²⁹⁶ Nurullah Altaş, İlköğretim Öğrencilerinin Din Öğretimi Sürecinde İlgi Duydukları Konular (Ankara İli Örneğinde 6,7 ve 8. Sınıf Öğrencileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (2), 2008, 103-120, s. 120.

²⁹⁷ Doğanay, s. 238.

²⁹⁸ Thomas, 1992 ve Hunt, 1981 Akt. Dilmaç ve Ulusoy, s. 72

²⁹⁹ Doğanay, s. 238.

Kendi değerlerinin farkına varmayan gençler, karar alma sürecinde akran gruplarının ve propagandanın etkisinde kalmaktadır.³⁰⁰

Değer açıklama yaklaşımının hedefini Ziebertz şu şekilde ifade etmektedir; *“Gençler geçmişte içselleştirdikleri değerler ve normlar konusunda düşünme yoluyla bilinçlendirilmeli ve günümüzün duyguları ve duyularını kullanarak tutarlılıklar ve tutarsızlıkların farkına varması sağlanmalıdır. Sonra bu tutarlılık ve tutarsızlıklar üzerinde ayrıntılı olarak çalışılması böylece gençlerin kendi kişisel kimliklerini bulmaları ve istikrarlı hale getirmelerine imkân verecek bir düşünce, duygu ve karar birliği yaratılması sağlanmalıdır”*³⁰¹

Değer açıklama yaklaşımında değerlerin empoze edilmesi veya öğretilmesi amaç değil, değerlerin açıklanması esastır.³⁰² Bu yaklaşımda değerlerin içeriğinden ziyade değerlerin oluşum süreci önemlidir.³⁰³ Burada tek tek bütün bireylerin kendilerinde olan biçimlenmiş ve yükselen değerlerinin farkına vardırma amaçlanmış³⁰⁴, bireylerin neye değer verip vermeyeceğine başkalarının değil de bizzat, bireyin, kendisinin inceledikten sonra karar vermesi esastır.³⁰⁵ Değer açıklamada bireylerin kendi değerleri önemlidir.

Değer açıklama yaklaşımı, öğrencilerin içselleştirmesi gereken değerleri değil, çoğunlukla daha önceden içselleştirmiş oldukları değerleri temele almaktadır.³⁰⁶

Değerlerin göreliliğini eğitim uygulamalarına katan bu yaklaşım, yönlendirici ya da emredici değildir. Değer açıklamayı kullanan öğretmen değerleri öğrenciye dayatmak veya öğretmekle değil sadece açıklamakla sorumludur. Başka bir deyişle öğrencilerin kendi değerlerinin farkına varmalarına yardımcı olmakla yükümlüdür.³⁰⁷ Başka bir deyişle öğretmen, öğrencilere sınıf içinde ve dışında kendi seçim ve değerlendirmelerini bilinçli olarak geliştirmeleri için fırsatlar sunar.

Değer açıklama ya da belirginleştirme yaklaşımı, ortaya konulduğundan beri herhangi bir kaynaktan kesin bir değer ortaya koymamış sadece değerlerin oluşma sürecine odaklanmıştır. Değer içeriği ve değer prensibine çok az önem vermektedir.

³⁰⁰ Akbaş, s. 98.

³⁰¹ Ziebertz, s. 457.

³⁰² Bacanlı, s.40.

³⁰³ Akbaş, s. 98.

³⁰⁴ Bacanlı, s. 40.

³⁰⁵ Doğanay, s. 238.

³⁰⁶ Ziebertz, s. 456.

³⁰⁷ Bacanlı, s. 37.

Yaklaşımın temeli, değer oluşturma yeteneği ve sürecidir. Değer oluşturma sürecinde üç süreç, yedi alt süreç bulunmaktadır.³⁰⁸

1. Seçme:

Ölçüt: Özgürce seçmek; seçenekler arasından seçmek; her bir alternatifin doğurgularını dikkatli bir şekilde düşündükten sonra seçmek.

2. Ödüllendirme:

Ölçüt: Ödüllendirme ve koruma; Onaylama.

3. Davranma

Ölçüt: Seçime göre davranma; Tekrarlama.

Kirschenbaum değer açıklamasının dört ana adımı kapsadığını söylemiştir³⁰⁹:

1. Değer veya ahlaki sorunla ilgili konu seçilir.

2. Öğretmen öğrencilerin o konu hakkında düşünmesi için ortaya sorular atar.

3. Öğretmen her görüşün saygıya değer olduğu güvence altına alınır. Yani sınıfta bir güven ortamı oluşturulur.

4. Son olarak konu hakkında düşünürken öğretmen öğrencilerini; Kendi duygularını anlama; Alternatif görüşleri inceleme; Alternatif görüşleri dikkate alma; Özgürce seçme; Görüşünü savunan konuşma yapma; İnançlarına göre yaşama gibi değerlendirme becerilerinin kullanması için teşvik eder. Değer açıklamada sınıftaki güven ortamı büyük bir önem arz etmektedir. Bireyler kendi değerlerini ortaya koyacakları için kınanma, alaya alınma, eleştirilme gibi kişinin fikirlerini söylemesini engelleyen durumlar sınıf ortamında olmamalıdır.

Değer açıklama etkinlikleri uygulanırken kesinlikle yapılmaması gerekenler şu şekilde belirtilmiştir: Öğrencilerin belirttikleri değerler kesinlikle eleştirilmemeli ya da öğretmen kendi değerini öğrenciye belirtmemeli, öğrencilere yanıt vermeleri için baskı oluşturulmamalı, tartışmalar çok uzun tutulmamalı, grup için uygun olan soru bireysel olarak sorulmamalı, öğrencilerin sahip olduğu duyuşsal özelliklerin hepsi değer belirginleştirme için kullanılmamalı.³¹⁰

³⁰⁸ Bacanlı, s. 37.

³⁰⁹ Bacanlı, s. 38.

³¹⁰ Oliner 1976 akt. Doğanay, s. 241.

Değer açıklamada; çalışma kâğıtları, grup tartışması, rol oynama, düşünce kâğıtları, açık uçlu sorular, otobiyografi, oylama, görüşme, alıntılama (yorumsuz), öğrenci raporları ve özel bir teknik olarak geliştirilen “değer kâğıdı” gibi yöntem ve teknikler kullanılır.³¹¹

Değer açıklama etkinliğini yapan öğretmenin uygun ortamı oluşturmada şunlara dikkat etmesi gerekmektedir: Sınıf öğrenci merkezli bir yapıya kavuşturulmalıdır, öğrenciler rol oynama etkinliği yapabilirler, öğrenciler davranışlarını tartışabilirler, öğrencilere sorumluluk verilmelidir, öğrencilere verilen çatışma durumları açıklanır, öğrencilere güven duygusu verilmelidir.³¹²

Değer açıklama yaklaşımının güçlü ve zayıf yanlarına bakacak olursak şunları söylemek mümkün gözükmektedir:

Değer açıklama yaklaşımının güçlü yanları: bireylerin karar almasında etkin olacak değerlerini özgürce oluşturmasını amaçlar, bireylerin özgürce karar verebilmesini amaçlar, öğrenen merkezlidir, öğrencinin kendi düşüncesine nasıl ve niçin ulaştığını açıklaması istenir.

Değer açıklama yaklaşımının zayıf yanları: bireylerin kararlarında sadece değerlerinin etkin olduğunu kabul eder, değerlerin öznelliğine vurgu yapar ve toplumsallığı ihmal eder, anlayışlılık, diğerkâmlık, kabul edicilik gibi tarafsız değerleri öne çıkarır, öğrencilerin değerlerini açıklamalarını isterken mahrem alana müdahaleler olabilir, hangi değerlerin öğretileceği bilinmediği için olumsuz değerlerin kazanılmasına neden olabilir.³¹³ Ayrıca öğrencinin kişisel alanına girme tehlikesi vardır, öğretmen bir gelişim danışmanı veya psikiyatrisi rolüne bürünmektedir, ahlakî ve ahlakî olmayan konuların ayırt edilmesinde başarısızlık yaşanmaktadır, bütün değerlerin eşit doğrulukta olduğu varsayımından yola çıkılır.³¹⁴ Ayrıca anlayışlılık, diğerkâmlık, kendini bilme, kabul edicilik, açıklık gibi tarafsız değerleri benimsediği yönüyle ise eleştirilmektedir.³¹⁵

³¹¹ Bacanlı, s. 40

³¹² Çengelci, s. 14.

³¹³ Ay, s. 35.

³¹⁴ Akbaş, s. 99-100.

³¹⁵ John L. Elias, Moral Education Secular and Religious, Robert E. Krieger Publishing Company, Florida 1989, s. 163.

Değer açıklamada öğretmen rolü tartışmalıdır. Öğretmen, değer yargılarını kesinlikle açığa çıkarmamalı ve öğrencinin yeteneklerini geliştirmesine yardımcı olmalıdır.³¹⁶ Öğretmenin uzun vadede fikir ve değerlerini ifade etmesi öğrenciyi etkileyebilir. Öğretmen sınıftaki konumu nedeni ile bir öğrenci gibi değildir. Bu durum değer açıklama yaklaşımı için bir sınırlılıktır.

Kirschenbaum 1970'lerden sonra bu yaklaşımın zamanın değişmesi, yeni kuramlara yönelme eğilimi, donuklaşma, yanlış uygulama ve teorinin kendindeki temel eksikliklerden dolayı popüleritesinin azaldığını ifade etmiştir.³¹⁷

2.3.3. Değer Analizi (Çözümleme)

Değer analizi yaklaşımı, değer öğretiminde dikkati, düşünceyi ve ayırt etmeyi amaçlayan bir öğretim yoludur. Bu yaklaşımda amaç öğrencinin gerçek ya da yapay bir sorunla karşılaştığı zaman duygusallığa düşmeden akılcı bir şekilde mantıksal düşünme süreçlerinin kullanarak sorunu çözmesini sağlamaktır.

Değer analizi yaklaşımı bir grup sosyal bilimler eğitimcilerinin değer öğretimine yönelik yapmış oldukları araştırmalar sonucunda geliştirilmiştir. Öğrencilere değer yargısı kazandırmayı amaçlayan yaklaşım, Sosyal Bilgiler öğretimi için³¹⁸ hazırlanmış olmasına rağmen diğer alanlarda da kullanılabilir.³¹⁹

Bu yaklaşımın temel amacı öğrencilerin karşılaştıkları değer ile ilgili sorunlarını çözümlemede karar vermek için, bilimsel araştırma ve mantıksal düşünme süreçlerini kullanabilmelerini sağlamaktır.³²⁰ Yani öğrencilerin mümkün olduğunca duyguları katmadan akıl yürütmeye dayalı olarak inceleme ve karara varmaları amaçlanmaktadır.³²¹ Değer analizi yaklaşımı, değer kararlarını ve değerler yeterliliğini esas alır.³²²

Değer analizi Amerikan Sosyal Bilgiler Ulusal Kurulu tarafından geliştirilmiş bir değerler eğitimi yaklaşımıdır.³²³ Bacanlı, değer analizi yaklaşımının hedeflerini

³¹⁶ Elias, s. 174.

³¹⁷ Bacanlı, s. 44.

³¹⁸ Doğanay, s. 242.

³¹⁹ Elias, s.163.

³²⁰ Dilmaç, s. 39.

³²¹ Doğanay, s. 242.

³²² Dilmaç ve Ulusoy, s. 74.

³²³ Metcalf, 1971 akt. Bacanlı, s. 34.

Coombs' den şu şekilde aktarmaktadır: Öğrencilere, bir değer nesnesini belli bir şekilde değerlendirmeyi öğretmek; öğrencilerin, söz konusu değer nesnesi hakkında en akılcı yargıya ulaşmalarına yardım etmek; öğrencilere, en akılcı yargıya ulaşmayı öğretmek; öğrencilere, bazı değer nesnelere hakkında genel bir değer yargısını paylaşan bir grubun üyesi olunabileceğini öğretmek.³²⁴

Bu hedeflere ulaşmak için çeşitli karar verme süreçleri kullanılır. Değer analizi yaklaşımında sürecin işlem basamakları şöyledir; değer sorusunu tanımlama ve netleştirme, iddia edilen gerçekleri bir araya getirme, iddia edilen gerçeklerin doğruluğunu değerlendirme, gerçeklerin uygunluğunu netleştirme, kesin olmayan değer kararlarına ulaşma ve kararda belirtilen değer prensibini test etme.³²⁵

Değer analizi yaklaşımı süreçleri incelendiğinde, bilimsel ve mantıksal çözümlenme yöntemlerini kullanan öğrencilerin kendi değerlerini kendilerinin oluşturduğu görülecektir. Bu yaklaşımda öğrenciler bilimsel problem çözme yöntemini sosyal problemlere uygulamayı öğrenirken, örnek olaylar yardımıyla da ahlakî düşünme becerisini kazanırlar. Ayrıca değer analizi yaklaşımı pek çok öğretim türünde kullanılabilir; mesela üniversite, lise ve ilköğretimde uygulanabilir.³²⁶ Bu yaklaşımın uygulanma aşamasında eleştirel düşünme yeteneğini kullanmamız gerekir.³²⁷ Ayrıca bu yaklaşımda öğretim metotlarından kişi ve grup çalışması, kütüphane ve alan araştırması ile mantıksal sınıf tartışması uygulanır.³²⁸

Değer analizi yaklaşımında süreç öğretmenlerin sorduğu sorulara göre ilerlemektedir. Bundan dolayı öğretmenin bu süreç boyunca dikkat etmesi gereken bazı durumlar olabilmektedir. Welton ve Mallan Öğretmenlere bu yaklaşımda öğrencilerin ilgi ve alakalarını canlı tutmak için bazı çözüm yolları sunar:³²⁹

1. Öğretmen, öğrencinin ilgi seviyesine dikkat etmelidir. İlgi seviyesi düşük olan öğrenciler aktivitelere katmamalıdır.
2. Mümkün olduğu zaman yaklaşım küçük gruplar biçiminde uygulanmalıdır.
3. Öğrencinin dikkati dağıldığı zaman özetleme yapılmalıdır.

³²⁴ Bacanlı, s. 35.

³²⁵ Bacanlı, s. 35.

³²⁶ Akbaş, s. 103.

³²⁷ Dilmaç, s. 39.

³²⁸ Aladağ, s. 28.

³²⁹ Ekşi ve Katılmış, s. 26.

4. Değer analizini uygulamak için, çözüme ulaşmaya yetecek kadar zaman ve konunun yeterli içeriği olmalıdır.

Bacanlı'da öğretmenlere bu yaklaşımla ilgili olarak şu işlemi tavsiye etmiştir: Konunun seçimi, uygun kaynak materyalleri sağlama, uygun atmosferi sağlama, olumlu ve olumsuz ifadeleri listeleme ve dereceleme, sınıf tartışmaları, uygun çözümleri formülleştirme, soru ve cevap dönemi, gözlem ve öneriler.³³⁰

Öğrenci değerle ilgili karara ulaştıktan sonra, o kararın yeterli olup olmadığını anlamak için 4 teste tabi tutar.³³¹

1. Yeni durumlar testi: Kural yeni durumlara uyarlanabilmelidir.
2. Kapsam testi: Kural insanların çoğunlukla kabul ettiği genel bir değer prensibi tarafından kapsanmalıdır.
3. Rol değiştirme testi: Değer yargısını ortaya koyan kişi, yargıladığı kişinin yerine kendisini koyduğunda da sonuçları kabul edebilmelidir.
4. Evrensel sonuç testi: Değer prensibi evrensel olarak uygulanabilmelidir.

Değer analizi yaklaşımında öğrenciler kendi akıl yürütmeleri ile ulaşacakları değer yargıları farklılıklar arz edecektir. Aynı zamanda belli bir değer yargısına sahip gruplar arasında da farklılıklar ortaya çıkacaktır. Bu durum, değer çatışmalarına sebep olabilir. Sınıf içi çatışmalarda değer analizine paralel adımda şu çözüm stratejisi verilmiştir:³³²

1. Değer sorununun yorumlanmasında farklılıkların azaltılması.
2. Anlamlı olduğu düşünülerek bir araya getirilen gerçekliklerdeki farklılıkların azaltılması.
3. Gerçekliklerin güvenilirliği değerlendirilirken ortaya çıkan farklılıkların azaltılması.
4. Gerçeklerin uygunluğu hakkındaki farklılıkların azaltılması.
5. Değer kararının belirsizliğindeki farklılıkların azaltılması.
6. Değer prensiplerinin kabul edilebilirliği test edilirken ortaya çıkan farklılıkların azaltılması.

³³⁰ Bacanlı, s. 36.

³³¹ Elias, s. 162.

³³² Elias, s. 165.

Yukarıda verilen prensipler öğrenciler arasındaki bütün farklılıkları ortadan kaldırmamaktadır. İnsanları kendi sonuçlarına ulaştıracak ve değerlerinin neler olduğunu ve niçin onlara değer verdiklerini anlamalarını sağlayacaktır. Diğerlerinin de farklı değerleri ve farklı sebepleri olduğunun farkına varmalarını sağlarken, öğrencilerin kendi değer sorunlarında da onlara yol gösterecektir. Bu tavsiyeleri uygulayan bir öğretmenin tüm süreci kontrol altında tutmuş olduğunu söylemek mümkündür. Değer analizi yaklaşımının hedeflerinden biri de öğrencilere kendi aralarındaki ve diğer grupların üyeleriyle aralarındaki değer çatışmalarını nasıl çözeceklerini öğretmektir.³³³

Değer analizi yaklaşımının güçlü ve zayıf yanlarına bakacak olursak şunları söyleyebiliriz:

Değer analizi yaklaşımının güçlü yanları: Bilimsel araştırma ve mantıksal düşünme süreçlerini kullanmayı amaçlar; bilimsel araştırma ve mantıksal düşünme süreçlerini kullanmayı amaçlar; öğrenen merkezlidir; belirli değerlerin öğretimi yerine öğrenenin değer oluşturmasını amaçlar; bireyler arasındaki değer çatışmaları çözmeye ilişkin yöntemler geliştirir; bireyin kendi değerlerinin farkına varmasını sağlar; bireyin başkalarının farklı değerlere sahip olabileceğini anlamasını sağlar; her yaş ve okul düzeyinde uygulanabilir.

Değer analizi yaklaşımının zayıf yanları: Karar vermede duyguların etkisini ihmal eder. Özellikle hedef kitle olan öğrencilerin özellikle de ergenlik çağında olan öğrencilerin duygudan soyutlayarak karar vermesi mümkün değildir. Bu durum, değer analizi yaklaşımının sınırlılığı olarak değerlendirilebilir; bütün sürecin öğretmen tarafından gözetim altında tutulması gerekmektedir.

2.3.4. Ahlakî Gelişim Yaklaşımı

Ahlaki gelişim ya da ahlaki ikilem tartışması yaklaşımı, Kohlberg'in ahlaki gelişimi açıklamak için ortaya koyduğu örnek olayların tartışılarak ahlaki değerleri öğretme esasına dayanmaktadır.

Ahlakî gelişim konusunda ilk araştırmayı Piaget yapmış ve onun çalışmalarını Kohlberg geliştirmiştir. Piaget ahlak gelişimini bir inşa süreci; Kohlberg ise bir keşif süreci olarak görmektedir. Ayrıca Piaget hikâyelerinde eylem ve düşünce arasında bir

³³³ Dilmaç, s. 39.

ayrım gözetmezken, Kohlberg bireyin zihnindeki çatışmaları anlamaya yönelik hipotetik hikâyeler anlatmaktadır. Bu amaçla kişilerin ahlaki yapılarını ortaya koyacak ahlaki ikilemlerden yararlanmıştır.³³⁴ Bu ahlaki ikilemlerin çocukların sahip oldukları değerleri yansıtmaya olanak sağladığı ifade edilmiştir.³³⁵

Kohlberg çalışmasında çocuklara ahlakî ikilemleri içeren durumlar vererek onların böylesi durumlarda nasıl davranışlarda bulunacağını ve bu davranışları ortaya koymalarının nedenlerini incelemiştir. Bunu yaparken davranışları gözlemlemek yerine ahlakî usavurmaları temele almıştır.³³⁶ Kohlberg çalışmaları sonucunda, ahlakî değerlerin kazanımının, kişinin bilişsel ahlakî gelişim düzeyine göre şekillenen, akıl yürütmesi sonucunda oluştuğunu belirtmiştir.³³⁷

Bu yaklaşımda öğretmenlerin görevleri ahlaki konularda öğrencilerin düşünmesini kolaylaştırmasına yardımcı olmak şeklinde ifade edilmiştir.³³⁸ Ayrıca bu yaklaşımda eğitimci, öğrencinin hangi aşamada olduğunu teşhis edip sonraki düzeye geçmesini sağlamak üzere, o düzeyin argüman biçimlerini kullanmalıdır.³³⁹

Kohlberg, araştırmasını çocukların oyunlarını gözleyerek değil, çocuklara ahlaki ikilemleri kapsayan belirli durumlar vererek onlara bu durumlarda nasıl tepkide bulunacaklarını sorarak yürütmüştür. Aşağıda ise Kohlberg'in kullandığı problem durumlarına şu örnek verilmiştir:

Avrupa'da bir kadın, hasta ve ölmek üzeredir. Son zamanlarda hayatını kurtarabilecek bir ilaç, aynı kasabada oturan bir eczacı tarafından bulunmuştur. Eczacı, ilaç için 2000 dolar istemektedir. Bu fiyat, ilacın maliyetinin 10 katıdır. Hasta kadının kocası Heinz borç para alabileceği herkese gider. Fakat topladığı paralar, ilaç fiyatının yarısı kadardır. Heinz, eczacıya karısının ölmek üzere olduğunu söyleyerek ya ilacı biraz ucuza satmasını ya da daha sonra ödemesine izin vermesini ister. Ancak eczacı kabul etmez. Heinz çaresiz bir durumdadır. Eczacının camını kırarak karısı için ilacı çalar. Bu durumda hasta kadının kocası ne yapmalıydı? Niçin?³⁴⁰

³³⁴ Aladağ, s. 23.

³³⁵ Çengelci, s. 17.

³³⁶ Senemoğlu, s. 64

³³⁷ Doğanay, 243.

³³⁸ Aladağ, s. 25.

³³⁹ Ziebertz, s. 458.

³⁴⁰ Senemoğlu, s. 64.

Kohlberg yukarıdaki örnekte olduğu gibi ikilemler içeren benzer durumlara karşılık aldığı cevapları sınıflayarak insanların altı yargı aşaması ve üç düzey olmak üzere farklı gelişim durumlarında olduklarını tespit etmiştir. Bu düzey ve aşamalar ise şöyledir.

1. Gelenek Öncesi Düzey: Kurallar başkaları tarafından düzenlenir/ Etkinliğin fiziksel sonuçlarına göre kötü ya da iyi belirlenir/ Bireyin kendi gereksinimleri ön plandadır.

I. Ceza ve itaat eğilimi: Çocuk otoriteye uyar ve cezadan kaçır/ İyi ya da kötüyü etkinliğin fiziksek sonucu belirler.

II. Araçsal ilişkiler eğilimi: Her ne olursa olsun bireyin kendi ihtiyaçları önemlidir.

2. Geleneksel Düzey: Aile, grup ve ulusun beklentileri, yakın ve açık sonuçları düşülmeksizin önemlidir/ Bireyin kendi ihtiyaçları grubunkilere göre ikinci plandadır/ Kanunlara uyma ve sosyal düzeni koruma önemlidir.

III. Kişilerarası uyum eğilimi: İyi davranış başkalarına yardım etmek ve başkalarını mutlu etmektir.

IV. Kanun ve düzen eğilimi: Kanunlara ve sosyal düzene uymak önemlidir/ Doğru davranış, bireyin sosyal düzen ve otoriteye uygun olarak görevini yerine getirmesidir.

3. Gelenek Sonrası Düzey: Bireyin kendine özgü ahlak ilkelerini seçtiği ve değer sistemini örgütlediği düzeydir.

V. Sosyal sözleşme eğilimi: Kanunlar toplumun iyiliği için değiştirilebilir/ Değerler ve kanunlar eleştirici bir şekilde incelenir.

VI. Evrensel ahlak ilkeleri eğilimi: Birey kendine özgü ahlak ilkelerini örgütler/ Bu ilkeler genellikle eşitlik, adalet ve insan haklarına dayalıdır/ Adalet kanunun üstündedir.³⁴¹

Ahlaki muhakemede öğrenci ikilemdeki değerlerden birini veya o değerini eylemini yapan hikâyedeki kahramanın haklı olduğunu iddia edebilir. Bu yaklaşımda asıl olan, öğrenci neden o kişiyi haklı seçtiği veya neden o değeri seçtiğidir. Neden

³⁴¹ Senemoğlu, s. 68.

sorusunun cevabı hem öğrencinin neleri önemseydiğini hem de öğrencinin ahlaki düzeyini ortaya çıkaracaktır. İçerisinde para, duygu, akıl gibi değerlerin olduğu kurgulanmış hikâyelerle öğrencinin değerleri ortaya çıkarılır.

Kohlberg'in Ahlakî İkilem yaklaşımına göre öğretmenin rolü, ahlakî konularda öğrencilere yardımcı olmak ve öğrencilerin konu üzerinde düşünmesini kolaylaştırmaktır. Ayrıca öğrencinin ahlakî yargısının gelişmesi için öncelikli ve gerekli şartlarda toplumdaki tartışmaları oluşturmaktır.³⁴²

Öğretmenin gerçek hayat problemleri içeren ahlaki ikilemlerin bulunduğu örnek olaylar vererek öğrencilerin kendi çıkmazlarını çözmelerine yardım eder. Bu yaklaşımın uygulanmasında süreç şu şekilde ilerler; öğretmen, kısa bir okuma metni, fotoğraf veya film vasıtasıyla öğrencilere bir veya daha fazla karakterin ahlakî ikilemde kalmış hikâyesini sunar.³⁴³ Ardından sınıfı gruplara bölerek, örnek olayda yapılacak en iyi davranışın ne olduğunu sorar. Her grup bu soruyu tartışır. İkilemler, öğrencilerin deneyim ve gelişim seviyelerine göre çözülür.³⁴⁴ Burada önemli olan öğrencinin çözümü değil, neden o çözüme ulaştığıdır. Öğrencinin çözüm için kullandığı dayanaklar öğrencinin ahlakî gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Bu yaklaşım tüm okul seviyelerinde kullanılabilir.³⁴⁵

Ahlakî ikilemlerin istenilen amaca hizmet edebilmesi için şu özellikleri taşımasına dikkat edilmelidir; İkilem derste ele alınan konuyla ilişkili olmalıdır; ikilem mümkün olduğunca basit olmalıdır; ikilem açıkça belirgin tek bir yanıt yerine, farklı yanıt seçeneklerini içerecek şekilde açık uçlu olmalıdır. Burada amaç öğrenciler arasında bilişsel çatışma, tartışma ve akıl yürütmeyi sağlamaktır; ikilem öğrencilerin olgusal bilgiler üzerine değil, çatışmanın akıl yürütme boyutuna odaklanılmasına yardımcı olmalıdır; ikilemler öğrencilerin düzeylerine uygun olmalıdır.³⁴⁶

Ahlakî gelişim yaklaşımının güçlü ve zayıf yanlarını belirtmemiz gerekirse bu yaklaşım için şunları söyleyebiliriz:

³⁴² Aladağ, s. 25.

³⁴³ Aladağ, s. 25.

³⁴⁴ Ryan, 1997, Akt. Akbaş, s. 101.

³⁴⁵ Akbaş, s. 101.

³⁴⁶ Doğanay, s. 245.

Ahlakî gelişim yaklaşımının güçlü yanları: Öğrenen merkezlidir; öğrenen kendi ahlakî gelişim düzeyine göre sonuçlara ulaşacağı için tüm okul düzeylerinde uygulanabilir. Ahlakî gelişim yaklaşımı, eğitimin temel noktalarından ahlakî düşünme ve anlamaya odaklanmaktadır. Okullarda verilen eğitimde anlama öncelikli bir konumda olduğu için, bu yaklaşım okullarda kullanılmak için uygundur.

Ahlakî gelişim yaklaşımının zayıf yanları: Duyuşsal ve davranışsal boyutlara yeterince yer verilmemektedir; ahlakî davranışın sadece anlama ve bilgiden etkilendiği düşüncesi diğer etkenleri fark etmeyi engelleyebilir; ikilemlerin seçiminde amaca uygunluğun gözetilmemesi başarıyı engeller; her konuda ikilem örnekleri bulunamayacağı için eğitimsel açıdan sınırlıdır. Bunun yanında Senemoğlu Kohlberg'in yaklaşımının sınırlılıklarını şöyle ifade eder:³⁴⁷ Kohlberg'in kuramının en önemli sınırlılığı, gerçek davranışı gözlemlemekten çok, ahlaki usavurma ile ilgilenmesi olmuştur. Yani insan bir konu hakkında bir görüş belirtmesi onun o şekilde davranacağını göstermemektedir; Kohlberg'in ifade ettiği şekilde aynı düzeyde olanlar farklı davranmakta, farklı düzeyde olanlar ise aynı davranabilmektedir. Bu durum dönemlerin net bir şekilde ayrılmadığını göstermektedir; ahlak davranışları ile ilgili çalışan Hartshorne ve May bireylere yakalanamayacakları şekilde çalma ya da aldatma imkânı tanımıştır. Çok azı her durumda dürüst davranmış, çok azı da her durumda olumsuz davranmıştır. Bu durum bu yaklaşımın genellenemeyeceğini göstermektedir.

Ahlakî gelişim yaklaşımı şu iki açıdan eleştirilmektedir. Biri duyuşsal ve davranışsal boyutlara yeterince yer vermemesi. Diğer ahlakî davranışın sadece anlama ve bilgiden etkilendiği düşüncesi, bu düşünce ahlakî davranışın birçok faktörden etkilendiğini fark etmeyi engelleyebilir.³⁴⁸

2.3.5. Karakter Eğitimi Programları

2.3.5.1. Karakter

Karakter terimi felsefe, psikoloji, eğitim, din eğitimi, edebiyat gibi sosyal bilimlerden biyoloji, matematik gibi fen bilimlerine kadar birçok disiplinin konu alanına girmektedir. Genel anlamıyla karakter, bir şeyi başka şeyden ayıran temel özellik, ana niteliktir. Karakter kelime olarak "*bir nesnenin, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu*

³⁴⁷ Senemoğlu, s. 67.

³⁴⁸ Elias, s. 166.

*başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen ana özellik, öz yapı, arı, seciye*³⁴⁹ ve “*Kişinin kendi kendisine eğemem olmasını, kendi kendisiyle uyum içinde bulunmasını, düşüniş ve eylemlerinde tutarlı, sağlam kalabilmesini sağlayan özellikler bütünü*”³⁵⁰ olarak tanımlanabilmektedir.

Bu bağlamda herhangi bir bağlam ve estetik standartları bakımından bir hareket doğru veya yanlış olarak nitelendirilince, kişilik özellikleri karakter özellikleri yerini almaktadır.³⁵¹ Bu durumda karakter, “*bir insanın davranış, alışkanlık, güç ve beceriler, değer ve düşünce türünden temel öğelerden meydana gelen özelliklerinin onu başka insanlardan farklılaştıran bütünü*”³⁵² olarak tanımlandığı gibi kişiye özgü davranışların bütünü olup, insanın bedensel, duygusal ve zihinsel faaliyetlerine çevrenin verdiği değer olarak da tanımlanmaktadır.³⁵³

2.3.5.2. Karakter Eğitimi

“Karakter Eğitimi” kelime anlamı olarak, “*bireylerde belli bir ahlak anlayış ve ölçüsüne göre birtakım özellikler geliştirme amacını güden eğitim*”³⁵⁴ anlamına gelmektedir. Karakter eğitimi, öğrencilerin iyiyi bilmelerini, iyiyi arzulamalarını ve iyiyi yapmalarını sağlamak amacıyla yapılan kasıtlı uygulamalar olarak genel bir tanımlı yapılabilir. Karakter eğitimi öğrencilerde belli bir ahlak anlayış ve ölçüsüne göre birtakım özellikler geliştirme amacını güden eğitim ya da eğitimin ahlaksal yönüne önem veren ve öğrencilerin özellikle davranış bakımından iyi nitelikler geliştirmeleri üzerinde duran eğitim³⁵⁵ olarak da tanımlanmaktadır.

İnsanlar karakterlerini doğuştan getirmezler. Kalıtımın etkili olduğu gerçeği ile beraber bireyler kişiliklerini etkileşim yolu ile kazanırlar. Bu nedenle bireylerin iyi değerler kazanabilmesine yardımcı olunmalıdır. “*Karakter eğitimi, öğrencilerin*

³⁴⁹ Türk Dil Kurumu, “Karakter” maddesi, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 386.

³⁵⁰ Ekşi ve Katılmış, s. 88.

³⁵¹ Mahmut Tezcan, *Kültür ve Kişilik (Psikolojik Antropoloji)*, Bilim Yayınları, Ankara 1987, s. 18.

³⁵² Cevizci, s. 222.

³⁵³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s. 25.

³⁵⁴ Oğuzkan, s. 308.

³⁵⁵ Türk Dil Kurumu, “Karakter Eğitimi” maddesi, *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1974, s. 458.

*sorumluklarını taşıyabilecekleri makul seçimler yapabilmelerine imkan tanıyan bilgi, beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi demektir”.*³⁵⁶

Karakter eğitimin amacı; çocukken anlayışlı, ilgili, ahlaki değerleri olan, üretken, gençlik çağında kapasitelerini en iyisini yapmak için kullanan, doğru şeyler yapan ve hayatın amacını anlayarak buna göre yaşayan iyi birer çocuk yetiştirmektir.

Karakter eğitimi ile ilgili insani ve ahlaki değerlerin kazandırılması için öğrenci davranışlarının hem okulda hem de ailede uyum içinde gözlenmesi ve pekiştirilmesi gerekmektedir.³⁵⁷ Okulun karakter eğitiminde öne çıkmasının önemli bir gerekçesi de milyonlarca çocuğun ailelerinden gerektiği kadar karakter, ahlak ve değer eğitimi almayışı ve dini kurum ve ibadethanelerin onların hayatlarında az yer tutmasıdır.³⁵⁸

Etkili bir karakter eğitiminin gerçekleşebilmesi için okulların, ailelerin, dini kurumların, sivil toplum örgütlerinin, medya ve yerel yönetimlerin vb. desteklerinin alınması gerekmektedir. Bunun yanında okul yaşantısının tüm boyutlarıyla öğrencini karakter gelişimine katkı sağlayacak biçimde tanzim edilmesi etkili karakter eğitimi uygulamaları için yapılması gereken işlemler arasındadır.

Öğretmenlerin, öğrencilerine yönelik benimsedikleri iletişim tarzı ve tutumları sınıf içinde çocukların yaşadığı sosyal ortamın niteliğini belirlemektedir. Çocukların sosyal ve ahlaki deneyimleri, genellikle öğretmenlerin kendileriyle etkileşimleri sonucunda gösterdikleri sayısız davranışları ve tepkilerinden oluşmaktadır.³⁵⁹ Bu sebeple gençlere olumlu karakter özellikleri kazandırabilmek ve bu yönde yapılacak çalışmalarda gerekli rehberliği yapabilecek iyi öğretmen örnekleri karakter eğitiminde önemli kabul edilir.³⁶⁰

Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de karakter eğitimiyle verilmek istenen belli başlı milli ve evrensel değerlerde bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından derslerin içeriğine konan ve kazanılması hedeflenen bu değerler içerisinde “adalet, aile birliği, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük,

³⁵⁶ Halil Ekşi, “Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 2003, 79-96, s.79

³⁵⁷ Fatih Gör, *Karakter Eğitimi*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Seminer Çalışması), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 19.

³⁵⁸ Hökelekli, s. 290.

³⁵⁹ Ahmet Saban, *Öğrenme ve Öğretme Süreci-Yeni Teori ve Yaklaşımlar*, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s. 82.

³⁶⁰ Ekşi ve Katılmış, s. 127.

estetik, hoşgörü, misafirperverlik, özgürlük, sağlıklı olma, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik” gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Bununla birlikte yapılan bir araştırmada ailelerin % 90’ından fazlasının, cesaret, merhamet, kendini ve diğerlerini kabul ve dürüstlük gibi değerlerin kazandırılması gerektiğini belirtmişlerdir.³⁶¹ Ayrıca hem öğrencilere analitik ve kritik düşündürmeyi kazandırmayı önemseyen hem de aynı zamanda şefkat, empati ve merhamet gösterme olgunluğuna sahip bireylerin yetişmesini destekleyen bir karakter eğitimi programı geliştirilmesi³⁶² önerilmektedir.

Dünyadaki ahlaki değerlerin bir listesini çıkararak bir grup araştırmacı herkes için ortak olarak kabul edilen şu değerlere ulaşmışlardır: Gerçeği arama, adaleti arama, kendini koruma ve kendine saygı gösterme, kendini övmeme ya da benmerkezci olmama, davranışlarından sorumlu olma ve vicdanına göre hareket etme, tüm insanlar arasındaki bağımlılığa saygı duyma, başkalarına yardım etme, diğerleri için saygılı, hoşgörülü ve bağışlayıcı olma, başkalarına zarar vermeme, çevreyi ve diğer canlıları koruma.³⁶³

Karakter eğitimi değerlerin öğretilmesinde statik değil dinamik bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu görülmektedir. Buna göre öğretilecek değerlerin belirlenmesinde öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları ile öğretmenlerin ve velilerin beklentilerinin dikkate alınarak bir birliktelik içerisinde hareket edilmesi en uygun yoldur.

Sonuç olarak karakter eğitimi ile ilgili ahlaki ve insani temel değerlerin kazandırılması için öğrenci davranışlarının hem okul hem de aile ile birlikte sürekli gözlenmesi, pekiştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca toplumun sürekli gündeminde olan sanatçılar, siyasetçiler ve sporcuların da bu konuda çocuklara iyi bir model olması beklenmektedir.

2.4. Yapılandırmacı Yaklaşımın Göre Değer Eğitimi

2.4.1. Yapılandırmacı Yaklaşım

Gelişmiş ülkelerde yapılan karşılaştırmalı eğitim araştırmalarında, bu ülkelerin öğrencilerin özellikle okuduğunu anlama, matematik ve fen bilimleri gibi derslerdeki

³⁶¹ Ekşi, s. 82.

³⁶² Thomas, 1991 Akt. Ekşi, s. 93.

³⁶³ Doğanay, s. 263.

başarılarının gelişmekte olan birçok ülke öğrencilerinin gerisinde olduğu tespit edilmiştir. Aynı araştırmalar, standart testlerde çok başarılı öğrencilerin bile öğrendiklerini bütünleştirme ya da karşılaştırmada ve gündelik yaşama uyarlamada başarılı olamadıklarını göstermiştir. Eğitim alanındaki bu problemleri çözmek ve okullardaki eğitimin niteliğini geliştirmek için arayışlara girilmiş ve eğitim önceliklerini öğrencilerin öğrenmesine dayandıran yapılandırmacı yaklaşım gündeme gelmiştir.³⁶⁴

Yapılandırmacılık, bir öğretim kuramı değil, daha çok bir felsefedir; dünyayı görme ve algılama şeklidir; bilgi ve öğrenmenin doğasıyla ilgili bir yaklaşımdır.³⁶⁵ Bir öğrenme kuramı olarak ele alındığında ise yapılandırmacılık, öğrenmenin nasıl olduğunu açıklamaya çalışan bir yaklaşım olarak açıklanmıştır.³⁶⁶

Yapılandırmacılık, evrenselliği değil yerelliği, genelliği değil özneliği dikkate alır. Bilgi insandan ayrı olarak dışarıda olan da değildir. Bilgi insanın dışarıdan almış olduğu her şeyi zihninde oluşturması ile ortaya çıkar.³⁶⁷ Yapılandırmacılıkta öğrenme, bilgilerin bireye sunulduğu şekliyle değil bireyin kendi zihninde yapılandığı şekliyle gerçekleşir. Bu anlamda öğrenme kişiye özgüdür.

İlk başta gelişmiş ülkelerde uygulanan yapılandırmacılık yaklaşımı son yıllarda Türkiye’de de ilgiyle karşılanmış ve öğretim programlarının temel yaklaşımı olarak kabul edilmiştir. Yapılandırmacılık; “Bilgi nedir? Öğrenme nedir? Nesnellik olası mıdır?” gibi sorulara cevap arayan bir felsefe, bir bilgi kuramı olarak ortaya çıkmış ancak zamanla öğrenenlerin bilgiyi nasıl yapılandırdıklarına ilişkin bir yaklaşım biçimine dönüşmüştür.³⁶⁸ Bir başka deyişle, öğrenenlerin kendileri için bilgiyi yapılandırması düşüncesini ifade etmektedir.³⁶⁹

Yapılandırmacılığın eğitimle ilişkisini kurabilmek için felsefi yapılandırmacılığı anlamlandırmak yerinde olacaktır. Felsefi yapılandırmacılığın yedi iddiası vardır.

³⁶⁴ Mehmet Arslan, “Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 2007, 41-61, s. 43.

³⁶⁵ Bünyanım Yurdakul, “Yapılandırmacılık”, (Ed. Özcan Demirel), *Eğitimde Yeni Yönelimler*, Pegem-A Yayınları, Ankara 2011, (ss. 39-60), s. 42.

³⁶⁶ Muhiddin Okumuşlar, *Yapılandırmacı Yaklaşım ve Din Eğitimi*, Yediveren Kitap, Konya 2008, s. 45.

³⁶⁷ Okumuşlar, s. 47.

³⁶⁸ Mehmet Gültekin, Ruhan Karadağ ve Fatih Yılmaz, “Yapılandırmacılık ve Öğretim Uygulamalarına Yansımaları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 2007, 503-528, s. 511.

³⁶⁹ Arslan, s. 56.

Felsefi yapılandırmacılığın ne olduğunu yeterince çözümleyebilmek için bu savları gözden geçirmek gerekmektedir.³⁷⁰

- a) Gerçeklik: Yapılandırmacılıkta gerçeklik kişisel deneyimlere indirgenmiş ve gerçekliği bireysel algıya indirgeyip öznellemiştir.
- b) Görecelilik: Birey sayısınca doğrunun, bilginin ve değerinin olduğu varsayımı vardır. Bilginin doğruluğu değil bireyin işine yaraması önemlidir.
- c) Öznellik: Bireyin yapmış olduğu tercihler eleştirilemez. Zıtlık ifade eden iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış gibi önermeleri kabul etmez. Bu zıtlıkların birbirinden ayrılması için ölçütleri de kabul etmez.
- d) Nesnellik: Nesnel bilgi bulunmamaktadır. Var olan bütün bilgi ve değerler yereldir.
- e) Çok kültürlülük-Çoğulculuk: Her şey bireye ve kültürel bir yapıya bağlı olduğu için her bilgi ve değer, yerel ve kültürelidir. Modernizmin tekçi yapısına karşı çoğulcu bir anlayışı benimser.
- f) Üst anlatılar: Nesnel bilginin olmadığını iddia eden yapılandırmacılık, nesnel olan üst anlatıları da reddetmektedir.
- g) Yorumsamacılık: Hermenötik olarak da ifade edebileceğimiz bu kavramda asıl olanın insanın bir metinden ne anladığıdır. Metnin yazıldığı bir ortamı, o anı, şartları düşünmeden sadece bireyin algılaması esas alınır.

Yapılandırmacılık yaklaşımı açısından, öğrenme, bilgi, gerçeklik ve doğru kavramlarını yeniden düşünmek gerekecektir. Bu kavramlara sadece bizim alışla gelen eğitim sistemimizde verdiğimiz cevaplar değil daha farklı cevaplar ve tanımlar verileceğini kabul etmemiz gerekir. Çünkü bu yapılandırmacı yaklaşımın doğasında vardır. Şimdi bu kavramların yapılandırmacı yaklaşımdaki anlamlarına bakalım:

Yapılandırmacılıkta öğrenme; Bireysel bilişte oluşan öznel anlamların sosyo-kültürel bağlamda özneler arası süreçlerle yeniden oluşturulmasıdır; anlamlıdır ve gerçek bir bağlamdan türer; çevre koşullarından bağımsız gerçekleşen anlam, bakış açısı kazanma ya da yeniden yapılandırma süreci olarak oluşur ve sonuçları hiçbir zaman kontrol edilemez; gerçek yaşam durumlarında ve bağlam merkezli zengin yaşantılar

³⁷⁰ Hasan Aydın, *Felsefi Temelleri Işığında Yapılandırmacılık*, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 37.

sayesinde kurulan özgün ilişkilerle oluşur; çok değişkenli ve değişkenlerin birbirini nasıl etkilediğinin yordanması zor olan, döngüsel ve holografik bir olgudur.

Yapılandırmacılıkta bilgi; Bilişin dışında var olan, bireyden bağımsız bir olgu değildir; duruma özgü, bağlamsal ve bireysel anlamların görünümüdür; bireylerin nesnel üzerindeki etkinlikleriyle oluşur; sosyal etkileşimden ve bireysel anlamların yaşanabilirliğini değerlendirmekten doğar.

Yapılandırmacılıkta gerçeklik; Aynı sosyal ortam içinde bulunan bireylerin kendi dünya parametrelerini tanımlamak için oluşturduğu zihinsel anlamlardır; dış dünyadan ayrılan bir iç dünya (biliş) yoktur.

Yapılandırmacılıkta doğru; bireyin kendi anlamlarıyla diğerlerinin anlamlarının çelişmemesidir. Çoklu bakış açısı; diğerlerinin anlamlarına karşı bireyin kendi anlamlarını test etmesidir (Sosyal anlam birliği).³⁷¹

Öğrencilerin önceden öğrenmiş oldukları bilgilerin ve geçmişteki yaşantıların, öğrenmeyi kolaylaştıran ve güçlendiren zengin bir kaynak olarak görülmesi, yapılandırmacılığa göre öğrenme-öğretmenin en önemli noktasıdır.³⁷² Yapılandırmacılıkta sınıfa gelen öğrencinin pasif bir alıcı değil bilgiyi yapılandıran aktif bir pozisyonu vardır. Yapılandırmacılık, öğrencinin zihnini boş bir kap, bilgileri de öğrencinin zihnine konacak malzeme olarak görmez. Yapılandırmacılıkta birey bilgisini kendi deneyimleri ile oluşturur. Yapılandırmacılıkta doğrunun yerine kabul edilebilirlik, uygulanabilirlik, ortak bilgi ve yaşanabilirlik gibi kavramlar kullanılmaktadır. Yeni karşılaşılan çelişkili durumlarda ise birey merakla yeni bilgiyi anlamlandırmak için yeniden yapılandırmak durumundadır.³⁷³ Bireyin bilgiyi hazır olarak alması yerine, aktif olarak bilgiyi yapılandırması ve kendine mal etmesi esastır.

Her yeni öğrenme, öğrencinin zihinsel yapısını yeniden gözden geçirdiği, ona bir şeyler eklediği veya gerektiğinde değişiklik yaptığı içsel bir deneyimdir. Öğrenci bu deneyimleri hem zihinsel hem de fiziksel olarak gerçekleştirebilir.³⁷⁴

³⁷¹ Yurdakul, s.40.

³⁷² Okumuşlar, s. 52.

³⁷³ Yurdakul, s. 41.

³⁷⁴ Okumuşlar, s. 55.

Yapılandırmacılıkta öğrenme, ezberleme değil, öğrencinin bilgiyi transfer etmesi, var olan bilgiyi yorumlaması ve bu şekilde bilgiyi yapılandırması şeklinde gerçekleşir.³⁷⁵

Yapılandırmacılıkta bireyin ne öğrendiği veya ne kadar öğrendiğinden ziyade onun nasıl öğrendiği üzerinde durulur. Yapılandırmacı öğrenmeyi temele alan program tasarımcıları “bireye ne öğretmeli?” sorusu yerine “bireye nasıl öğretmeli?” sorusu ile ilgilenirler.³⁷⁶ Bu bağlamda yapılandırmacılık, sonuç odaklı değil süreç odaklı bir yaklaşıma sahiptir.

Yapılandırmacılıkta öğrencinin deneyimleri yeni bir anlam algısı oluşturur. Oluşturulan her anlam, benzer örneğe uyacak diğer olguları da daha iyi anlamasına yardımcı olur.³⁷⁷ Yapılandırmacı yaklaşım, öğrencilere bir takım temel bilgi ve becerilerin kazandırılması gerektiği görüşünü inkâr etmemekle birlikte eğitimde bireylerin daha çok düşünmeyi, anlamayı, kendi öğrenmelerinden sorumlu olmayı ve kendi davranışlarını kontrol etmeyi öğrenmeleri gerektiğini vurgular.³⁷⁸

Glatthorn yapılandırmacı yaklaşıma göre on temel öğrenme ilkesi ileri sürmektedir:³⁷⁹ Öğrenme, pasif bir alma süreci değil, aktif bir anlamlandırma sürecidir; kavramsal bir değişmeyi içerir; öznel; durumsaldır ve çevresel şartlara göre şekillenir; sosyaldır; duygusaldır; işinin niteliği öğrenme sürecinde önemlidir; gelişimseldir; öğrenci merkezlidir; süreklidir.

Yapılandırmacı yaklaşıma göre düzenlenmiş bir öğrenme sürecinde öğrenci merkezde yer alırken öğretmenin de öğrenmeyi kılavuzlayan bir rehber olması gerekmektedir. Geleneksel yaklaşımlardaki gibi bilgi kaynağı ve aktarıcısı bir öğretmen modeli yerine süreci yöneten bir öğretmen modeli amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesi için öğretmenin uyması gereken bazı ilkeler vardır. Bu ilkeleri, Brooks şöyle sıralamaktadır;³⁸⁰

- a) Bilginin tek kaynağı değil, öğrencilerin öğrenebileceği kaynaklardan biri olmak.

³⁷⁵ Perkins, 1999'dan Akt. Okumuşlar, s. 53.

³⁷⁶ Nurullah Altaş, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarının Amaç-İçerik İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi”, (Ed. Recep Kaymakcan), *Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2011, (ss. 132-155), s. 140.

³⁷⁷ Arslan, s. 61.

³⁷⁸ Saban, s. 167.

³⁷⁹ Glatthorn 1994 Akt: Saban, s. 171-172.

³⁸⁰ Hanley,2005 Akt. Arslan, s. 56.

- b) Öğrencileri kendilerine önceden var olan düşünceleriyle zıt olan deneyimlerle uğraştırmak.
- c) Öğrenci tepkilerinin dersi yönlendirmesine izin vermek ve öğrencilerin ilk tepkilerinin ayrıntılarını araştırmak Soru sorduktan sonra öğrencilerin biraz düşünmelerine izin vermek.
- d) Düşündüren, açık uçlu sorular sorarak soru sorma isteğini teşvik etmek. Öğrenciler arasında düşündüren tartışmalar teşvik etmek.
- e) Görev verirken “sınıflama” “analiz etme” ve “oluşturma” gibi bilişsel terminoloji kullanmak.
- f) Öğrenci özerkliğini ve girişimciliğini kabul ve teşvik etmek, sınıf kontrolüne izin vermeye istekli olmak.
- g) Elle kullanılan ve etkileşimli fiziksel araç –gereçlerle birlikte ham verileri ve ana kaynakları kullanmak.
- h) Bilmeyi, bulma sürecinden ayırmamak.
- i) Öğrencilerden açık ifadeleri alma konusunda ısrar etmek. Öğrenciler ancak anladıklarını ifade edebildikleri zaman gerçekten öğrenmiş olurlar.

2.4.2. Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Yapılandırmacılık Açısından Değerlendirilmesi

Değer aktarımı yaklaşımında öğretene merkezli olarak belirlenen çeşitli kazanımların yine öğretene merkezli yöntemlerle öğretimi hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, yapılandırmacı anlayışın öğretim sürecinde öğrenenin merkezde olması anlayışına ters düşmektedir.

Değer açıklama yaklaşımı, bireyin değer oluşturma sürecine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda öğretmen değerleri aktaran değil, öğrencilerin kendi değerlerinin farkına varmalarını sağlayan yardımcıdır. Değer açıklama yaklaşımı bireyi önemseyen, tercihlerine müdahale etmeyen ve çoklu seçenekler arasından seçim yapma bilincini kazandıran yönüyle öğrenen merkezlidir. Bu yaklaşım öğretim süreçleri ve öğrenen merkezli olması bağlamında yapılandırmacı anlayışa uygundur.

Değer analizi yaklaşımı öğrencilere karşılaştıkları değer sorunlarının çözümü için bir yöntem kazandırmayı amaçlamaktadır. Değer analizi yaklaşımında öğretmen tam bir rehber, bir süreç yöneticisidir. Öğrencinin aktif olduğu eğitim süreçleri düzenlenmesini öngören bu yaklaşım yapılandırmacı anlayışla uyumludur.

Ahlakî ikilem yaklaşımı öğretmenin kılavuzladığı bir öğrenme sürecinde ikilem içeren hikâyelerde öğrencinin kendisi nasıl bir davranış göstereceği ve bu davranışın nedenleri üzerinde konuşulmasını içermektedir. Bu açıdan öğretmenin rehberlik ettiği öğrencinin kendi düşüncesini ortaya koyması ve gerekçelendirmesini öngören bu yaklaşımın yapılandırmacı anlayışla uyumlu olduğu söyleyebilmektedir.

Davranış öğrenme yaklaşımı üzerinde çok çalışılmış ve geliştirilmiş bir yaklaşım değildir. Fakat değer analizi ve değer açıklama yaklaşımlarının yöntemlerini kullanmakla birlikte okul ve toplumdaki farklı grupların iletişimi ve kişiler arası çalışmaları önemseyen bir yaklaşımdır. Bu yönleri ile ele alındığında yapılandırmacı yaklaşımla uyumlu olduğu düşünülebilmektedir.

Yapılandırmacılık, eğitim ile ilgili ilkeler önerilebilir. Bunlar.³⁸¹ Yapılandırmacılık bilginin ve anlamın öğrenci tarafından yapılandırılmasını temel alır, öğrenen odaklı bir eğitim varsayar, bütüne odaklanan bir eğitim varsayar, öğrencinin seçimlerini dikkate alır, etkinlik temelli ve esnek, bireysel farklılıkları dikkate alır, öğrenmeyi öğrenmeye odaklı bir eğitimi temel alır, süreç temelli bir değerlendirme varsayar.

Yapılandırmacı yaklaşımın ilkelerinden hareketle, değerler eğitimi yaklaşımlarını düşündüğümüzde karşımıza şu yorumlar çıkmaktadır: Bilginin ve anlamın öğrenci tarafından yapılandırılmasını temele alan yapılandırmacılık, değerler eğitimi için de değer öğrenci tarafından algılanıp, yorumlanıp içselleştirilmesini hedefler. Dışarıdan verilen değerler yapılandırmacılık ile paralellik göstermeyecektir. Öğrenci, o değer hakkında anlamlandırmasını kendi yapmalı ve o değeri zihninde yapılandırmalıdır.

Yapılandırmacılıkta öğrenci odaklı bir eğitim anlayışı hâkim olmalı, değerler öğrencilere verilirken, gerçek yaşamla bağlantı kurulmalı ve öğrencilerin gelişim

³⁸¹ Aydın, s. 65-67.

evrelerine uygun yöntemlerle verilmelidir. Değerler eğitimi yaklaşımlarında, öğrencinin kendi seçimlerinin dikkate alınması çokça kullanılmaktadır. İnsanların kendi değerlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan değer açıklama ve bir durum karşısında mantıkla hareket ederek karar verdirmeyi amaçlayan değer analizi, insanın seçimlerine önem verir.

İnsanların değerlerine dış baskıların değil, kendisinin karar vermesi gerektiğini ifade eden değer açıklama yaklaşımı, insanın özgür bir şekilde kendini ifade etmesini amaçlanmaktadır. Öğrencinin bir ikilemdeki tercihinden ziyade tercihinin nedeni üzerinde duran ahlaki muhakeme yaklaşımı, sonucu değil de süreci önceleyen yapılandırmacı yaklaşıma uygundur. Ancak değer aktarımı, yansıtıcı ve karakter eğitimi yaklaşımları yapılandırmacılığın felsefesi ile örtüşmemektedir. Belli değerleri ele alarak öğrenilmesini hedefleyen bu yaklaşımlar ile nesnelliği reddeden yapılandırmacı felsefe çelişmektedir.

Değer aktarımı yaklaşımında öğrencinin pasifliği, bilgiyi yapılandıran değil, ezberleyen konumunda olması nedenlerinden dolayı değer aktarımı yaklaşımı ile yapılandırmacı yaklaşım örtüşmez. Değer aktarımı dışındaki yaklaşımlar öğrenciyi pasifize etmeyip sürecin içine katarak değeri anlamlandırmalarını isterler. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında, değer aktarımı yaklaşımına yer verilmemesi bu sebeplerle açıklanabilir.

Bireysel farklılıkların dikkate alınması öğrenciyi olduğu gibi kabul etmektir. İnsanların bilgi durumları gibi değerlerinin de farklı olması kaçınılmazdır. Öğrencilerin sahip oldukları bilgi birikimleri farklılık gösterdiğinden dolayı yapılandırmacılıkta tek doğru yoktur. İki birey aynı kavrama farklı anlamlar yükleyebilir.³⁸² Küreselleşen dünyamızda insanların aynı kavramlara/değerlere farklı anlamlar yüklemesi, kavram veya değerlerin uygulamasının farklı olması olağan bir durum olmuştur. İnsanları bilgi ve değerleri ile kabul etmek ve insanlara saygı duymak insani bir gereklilik olarak değerlendirilebilir. Belki de insanlar akıl ve mantık ile aynı değer yargılarına ulaştırılabilir. Değer eğitimi yaklaşımları arasında da bu durumun farklı algılandığı gözlemlenmiştir. Değer açıklama, değer analizi ve ahlaki ikilem yaklaşımları, öğrencinin kendi değeri ile kabul edilmesini ister. Öğrencinin kendi değerini açıklaması

³⁸² Altaş, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarının Amaç-İçerik İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi", s. 141.

değer açıklamanın hedefidir. Ancak değer aktarımı için bu durum geçerli değildir. Değer aktarımında, otoritenin (devlet, aile vs.) değerleri öğretilir. Öğrencinin değer seçme gibi bir hakkı olmadığı gibi öğrencinin değer seçmede doğru karar veremeyeceği de düşünülmüştür. Yansıtıcı yaklaşım ve karakter eğitiminde ise çatı değerler vardır. Bu çatı değerlerin altında diğer değerler listelenmiştir. Öğrencinin değerleri oluşturmasında veya algılamasında özgürlüğe önem verilmiştir.

Yapılandırımacılıktaki süreç temelli değerlendirme, değer eğitimindeki bazı yaklaşımlar için de geçerlidir. Kişinin bir değeri alıp almadığından ziyade nasıl aldığı daha önemlidir. Ahlaki ikilemler yaklaşımında da bu durumu görmekteyiz. Değer açıklama ve değer analizi yaklaşımlarında öğrencinin o değerle ilgili görüşleri önemlidir. Öğrencinin o değeri kazanıp kazanmadığından ziyade öğrenci o değeri nasıl ele almaktadır sorusu cevaplanmaktadır. Değer aktarımı yaklaşımında öğrencinin değeri nasıl aldığı üzerinde durulmamakla birlikte değeri eylemlerinde kullanıp kullanmadığına bakılır. Yani önemli olan süreç değil sonuçtur. Karakter eğitimi yaklaşımlarında öğrencinin o davranışı içsel olarak yapması açısından sonuca önem verirken, değeri kazandırmada kullanmış olduğu yöntemler süreci de önemli kılmaktadır.

Yapılandırımacı eğitim yaklaşımı ve öğrenen merkezli yaklaşımları din öğretimi alanında kullanırken önemli noktalarının atlanmaması gerekir.³⁸³ Din öğretiminde önemli olan bu durumu değer eğitimi için de ifade edebiliriz. Yapılandırımacı felsefi anlayışla paralellik gösteren değer açıklama yaklaşımının ilk çıktığı ülkede negatif etkilerinden dolayı terk edilmesi bizim için bir örnektir. Değerlerin oluşumunda önemli etkileri olan din, toplum kabulleri gibi unsurların yapılandırımacı felsefe tarafından reddedilmesi var olan değerleri ya değiştirmekte ya da yok etmektedir. Yapılandırımacı eğitim anlayışının dayandığı felsefenin öznelliği ve yerelliği öncelemesi, tek doğrunun olamayacağı düşüncesi, üst anlatıları reddetmesi gibi özellikleri nedeni ile değerler eğitiminde, yapılandırımacı eğitim anlayışını kullanılırken dikkat edilmesi gerekmektedir.

³⁸³ Altaş, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarının Amaç-İçerik İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi", s. 151.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTAPLARINDA MERHAMET DEĞERİ

3.1. İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA DEĞER ÖĞRETİMİ VE MERHAMET DEĞERİ

Türkiye’de din eğitimi ile ilgili uygulamalar uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi adıyla zorunlu olarak okutulan ders ise nispeten yakın bir geçmişe sahiptir. Talim Terbiye Kurulunun 8. 12. 1981 gün ve 213 sayılı kararıyla temel eğitim ve orta öğretimde, Din Bilgisi ve Ahlak Bilgisi derslerinin “Din ve Ahlak Bilgisi” dersi adı altında program bütünlüğü içinde birleştirilmesi şeklinde bir düzenlemeye gitmiştir. Buna göre hazırlanan programlar 28 Mart 1982 tarihli Tebliğler Dergisinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³⁸⁴

Din ve Ahlak Bilgisi dersi 1982 Anayasasının 24. maddesinde şu ifadelerle ifade edilmektedir: “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.”

Böylelikle Din ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunluluğu anayasal bir temele dayandırılmıştır. Yine aynı yıl dersin öğretim programı hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 1986 yılına gelindiğinde dersin adı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi haline getirilmiş ve dersin Öğretim Programı’nda yer alan temel ilkeleri yeniden düzenlenmiştir.³⁸⁵ Aynı programda tekrar mahiyetinde olan bazı üniteler 13 Nisan 1992’de çıkarılmış ve yapılan değişiklikler Tebliğler Dergisinde yayınlanarak uygulanmaya konulmuştur. Program bu haliyle 2000 yılında yeni program hazırlanıncaya kadar uygulamada kalmıştır.³⁸⁶

³⁸⁴ Nurullah Altaş, “Türkiye’de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler Ve Yeni Yöntem Arayışları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 4 (12), 2002, 145-168, s. 148.

³⁸⁵ Mustafa Öcal, Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi Mukaddime Kitap, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa 2011, s. 480.

³⁸⁶ Altaş, s. 153.

2000 yılında hazırlanan program ise 2006 yılına kadar uygulamada kalmıştır. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı” Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 28. 12. 2006 tarih ve 410 sayılı kararı ile 2007–2008 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. 2006 yılındaki değişiklik ile değerlerin programa yansımaları daha somut bir hal almış ve verilmesi istenen değerler ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında listelenmiştir. Bu programda ise Talim ve Terbiye Kurulu’nun 328 sayı 30. 12. 2010 tarihli kararı ile bazı değişiklikler yapılmıştır.

Bu başlık altında son değişikliklerin de yansıtıldığı öğretim programı ve bu program çerçevesinde MEB tarafından oluşturulan komisyonca yazılmış olan ders kitapları inceleme konusu yapılmıştır. Çalışmamızda ayrıca MEB tarafından öğretmenlere yönelik hazırlatılan öğretmen kılavuz kitaplarında yer alan etkinlik, öneri ve uygulamalar da değerlendirilmiştir.

3.1.1. Programın Genel Yaklaşımında Değer Öğretimi ve Merhamet Değeri

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile belirlenen genel amaçlara bakıldığında 1. fıkradaki “...*Türk Milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren*”³⁸⁷ ifadesi Milli Eğitim Bakanlığı’nın öğrencilere kazandırılmasını istediği başat unsurlardan birinin de değerler olduğunu göstermektedir. Çeşitli değerleri kapsayan bu ifade, değerlerin okullarda verilmesini amaçlamakla birlikte, genel amaç olarak ifade edilmesiyle sadece herhangi bir derste değil, bütün derslerde öğretim konusu yapılmasının amaçlandığı şeklinde yorumlanabilir. Yine aynı maddenin devamında yer alan “...*vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa’nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek*”³⁸⁸ ifadesi sorumluluk, vatan ve millet sevgisi değerlerine vurgu yapmaktadır. Bu değerlerin vurgulanmasının vatandaşlık eğitimine yönelik bir amaç olduğu ifade edilebilir.

³⁸⁷ MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara 2010, Devlet Kitapları Müdürlüğü, s. 1.

³⁸⁸ MEB, s. 1.

Aynı kanunun ikinci fıkrası ise şöyledir; “Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;”³⁸⁹ Bu maddede insanın insanî yönünü oluşturan dengeli bir kişilik geliştirmesi için gerekli olduğu düşünülen değerlere vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayrıca karakterden burada doğrudan bahsedilerek değer öğretiminin bir unsuru olan karakter eğitimi unsuruna yer verilerek bir noktada değerler eğitiminin yapılmasından ve etkin kullanılarak sağlıklı ve dengeli karakterlere sahip bireyler yetiştirmekten bahsedilmektedir. “İnsan haklarına saygılı”, “kişilik ve teşebbüse değer veren”³⁹⁰ gibi kişisel özelliklere sahip olan bir bireyin öncelikle sahip olması gereken değerlerden biri de merhamettir. Bireyin karşısındakine değer verebilmesi için öncelikle merhamet sahibi olması gerekmektedir. Zaten karakter sahibi bir kişilikten bahsediyorsak onun merhamet değerini en güzel şekilde taşıdığını da kabul etmiş oluruz.

Kanunun üçüncü fıkrasında “İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak”³⁹¹ ifadeleri yetiştirilmek istenen bireyin iş yaşamındaki durumunu tanımlamaktadır. İnsanlar arası ilişkilerde çeşitli sorunlar, anlaşmazlıklar, farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Böylesi durumlarda gerektiğinde sevgi, şefkat ve merhametli olunması birlikte çalışma ve iş yapmanın sürdürülebilmesine imkân tanır ve iş yaşamının verimliliğini artırır ayrıca bireylerin iş yaşamında huzurlu bir ortamın oluşmasına katkı sağlar. İş ahlakımızın merhamet ve sorumluluk bağlamında düşünülmeden ilerlemesi belki bizlere maddi kazanç sağlayacaktır fakat aynı madde de belirtilen ifadeyle “kendilerini mutlu kılacak” bir yapı arz etmeyecektir. Dolayısıyla iş yaşamına yönelik olarak ortaya konulan bu amacın gerçekleşebilmesi için gerekli olan değerlerden biri de merhamettir.

³⁸⁹ MEB, 2010, s.1.

³⁹⁰ MEB, 2010, s.1.

³⁹¹ MEB, 2010, s. 1.

Bütün olarak baktığımızda Milli eğitimin genel amaçları bir yandan bireyin refah ve mutluluğunu arttırmayı; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemeyi ve hızlandırmayı ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, seçkin bir ortağı yapmayı hedeflemektedir.³⁹² Bunun bir başka ifadesi de başta merhamet olmak üzere gerek dini, gerekse milli ve manevi değerlerimizi içine sindirmiş bireyler yetiştirmektir denilebilir.

Öğretim programının giriş kısmında çeşitli alanlardaki gelişmelerle birlikte eğitim alanında da çeşitli değişmelerin ortaya çıktığından bahsedilmekte ve diğer derslerle birlikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde de öğrencilerin kazanması gereken beceriler olduğu ifade edilmektedir. Bu becerilerin kazanılması ve hayat boyu sürdürülebilmesi için bilgi üretimine dayalı çağdaş bir eğitimin gerektiği ifade edilmektedir. Bu gelişim sürecinde öğrencilerin; anlama, sıralama, sınıflandırma, sorgulama, ilişki kurma, eleştirme, tahmin etme, analiz-sentez yapma ve değerlendirme, bilgiyi araştırma, yorumlama ve zihninde yapılandırma, kendini ifade etme, iletişim kurma, arkadaşlarıyla işbirliği yapma ve tartışma³⁹³ gibi çeşitli ve üst düzey zihinsel becerileri kazanmaları beklenmektedir. Diğer derslerle birlikte özellikle “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinde bu becerilerin kazandırılmasının gerekliliği ifade edilmektedir.

Öğretim programının yukarıda ifade edilen becerilerin öğrenciler tarafından kazanılmasını sağlayabilmesi için, öğrencinin merkezde olduğu bir yaklaşıma göre oluşturulmuş olması gerekmektedir. Bilgiyi doğrudan kaynağından veya öğretmenden hazır olarak almak yerine, öğrencinin kendi zihninde yapılandırması ile birlikte, anlama, sıralama ve sınıflama gibi çeşitli becerilerin de vurgulanmış olması programın temel yaklaşımı olan yapılandırmacılığa işaret etmektedir.

Programda eğitim bir iletişim ve etkileşim süreci olarak belirtilmiştir. Yaşamımızda hepimiz eğitiyor ve eğitiliyor, öğretiyor ve öğreniyoruz. Buda kültürel unsurlarımızla şekilleniyor. Geçmiş ile gelecek arasında uyumlu bir geçiş temin etmek, kültürün muhtevasını aktarmak, kültürün zenginleşmesini sağlamak ve uygarlığın gelişimi için elverişli ortamı oluşturmak, eğitimin görev ve sorumlulukları arasındadır. Kültürel miras, üzerinde çalışılması, anlaşılması ve problem çözmede kullanılması

³⁹² MEB, 2010, s. 1.

³⁹³ MEB, 2010, s. 2.

gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹⁴ Toplumun kültürel mirası içerisinde çeşitli öğeler yer almaktadır. Bu öğelerden biri de değerlerdir. Değerler çeşitli şekillerde yeni nesle aktarılmaktadır. Öncelikle aile içerisinde çocuk, anne ve babanın telkinleri ile bazı değerleri kazanır. Değer telkini yaklaşımında belirtildiği gibi çocuğun doğumdan itibaren beraber olduğu ve duygusal bağ kurduğu ailesi ile iletişimde değerlerin aktarımı da kolaylıkla gerçekleşebilmektedir. Bu, masallar, kahramanlık hikâyeleri, menkıbeler hatta türküler vasıtasıyla olabilmektedir. Milli Eğitimin genel amaçlarında belirtildiği gibi değerlerin aktarımı okulun da görev ve sorumlulukları arasındadır ki burada da eğitimin görev ve sorumlulukları arasında olduğu vurgulanmıştır. Değerler nesilden nesile aktarılır ve aktarılırken de geliştirilir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı kültürel mirasın durağan olmayıp kişi tarafından yeniden anlamlandırılmasına vurgu yapmaktadır.

Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde öğrencilerin kendilerine sunulan alternatifleri inceleyebilmeleri için bakış açılarının geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Onlar, bilginin hangi amaçla, kim için, nasıl bir dünyada kullanılabileceğini sorgulayacak biçimde yetiştirilmelidir.³⁹⁵ Burada değerlere yönelik herhangi bir gönderme olmamakla birlikte dersin öğretim hedefleri arasında değerler de olduğu için bu konuda değer eğitimi yaklaşımları ile ilgili olarak bazı açıklamalar yapmak isabetli olacaktır. Öğrencilerin kendi değerlerini kendilerinin oluşturduğu değer analizi yaklaşımı ve ahlakî ikilem yaklaşımı, kendi değerlerinin farkına vardıkları değer açıklama gibi değer eğitimi yaklaşımlarının yapılandırmacı yaklaşımla da uyumlu olarak öğretim programının ortaya koyduğu din öğretiminin amacı ile uyuşmakta iken önceden belirlenmiş değerlerin öğrencilere telkin edilerek aktarılmasını amaçlayan doğrudan değer öğretimi yaklaşımının programın amacına uygun olmadığı söylenebilir.

Örgün eğitim kurumlarımızda din öğretiminin amacı bilgi verme, bilgiyi elde etme yollarını ve aklını kullanma kabiliyetlerini geliştirme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Yetişmekte olan nesle doğru bilgi verip onları bilinçlendirmek din öğretiminin öncelikli meselesidir. Din öğretiminde öncelikle şu hususlara dikkat edilmesi gerekir: İnsana saygı, düşünceye saygı, hürriyete saygı, ahlaki olana saygı, kültürel mirasa saygı. Bunların değer öğretimiyle paralellik gösterdiği gözükmektedir.

³⁹⁴ MEB, 2010, s. 2-3.

³⁹⁵ MEB, 2010, s. 3.

Bu aynı zamanda din öğretiminin dünyanın karşılaştığı problemlerin çözümünde katkıda bulunması anlamına da gelmektedir.³⁹⁶ Böyle bir yaklaşımın öğrencinin, bilişsel, duyuşsal ve bilimsel gelişimine de çok somut katkıları olacaktır. Bunlar; doğru bilgi edinme, kendi başına düşünme kabiliyeti, eleştirel düşünme, seçme kabiliyeti, hayatın anlamını keşfetme ve aklını kullanarak inancını temellendirebilmektir. Aynı zamanda bunlar öğrencinin kazanması istenen yetenekleri ve geliştirmesi beklenen kabiliyetleri göstermektedir. Buradan hareketle din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde öğrencilerin hayatı boyunca kullanacakları bilgi ve becerileri edinmeleri amaçlanmaktadır.

Okullarının 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflarında yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın vizyonu; çeşitli beceriler kazanmış Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yetişmesine katkıda bulunmak olarak belirtilmiştir.³⁹⁷ Bu becerilerden değerler ve merhamet ile ilgili olanlar ise şöyledir;

- “21. yüzyılın çağdaş, Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsemiş, temel demokratik değerlerle donanmış, çağın gerektirdiği donanıma sahip, insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı”³⁹⁸ Burada program tarafından demokratik değerler olarak nitelendirilen değerlerin benimsetilmesine atıf yapılmaktadır.
- “Dinî bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen, sosyal katılım becerileri gelişmiş”³⁹⁹ sosyal katılım kişinin çevresindeki unsurlarla olan ilişkilerini şekillendirir. Bu ilişkilerde merhamet değeri eksik kalırsa o kişi için bir eksiklik olarak gerek ailesinde gerekse çevresinde karşısına çıkar.
- “Kendini, toplumu, kültürel mirasını ve doğayı tanıyan, koruyan ve geliştiren”⁴⁰⁰ tüm bunlar ancak merhamet nazarıyla bakılarak yapılabilir. Ağaçları, bitkileri, hayvanları bile koruyan bir anlayış ancak merhamet değerinin doğru öğrenilmesiyle kazanılabilir. Kuş evleri örneğimiz doğayı koruyup geliştirmek adına yerinde bir örnek olacaktır.

³⁹⁶ MEB, 2010, s. 5.

³⁹⁷ MEB, 2010, s. 7-8.

³⁹⁸ MEB, 2010, s. 8.

³⁹⁹ MEB, 2010, s. 8.

⁴⁰⁰ MEB, 2010, s. 8.

- “*Günlük yaşamda ihtiyaç duyulan temel dinî bilgiler ve yaşam becerilerine sahip*”⁴⁰¹ günlük yaşamda merhameti hayatımızın her aşamasında görmekteyiz. Doğumumuzdan ölümümüze kadar pek çok alanda bizim yaşamımızın tam da içindedir. Rahman’dan merhamet istemek için bizimde merhamet sahibi olmamız dinimizin öğretilerinin başında gelmektedir.
- “*Haklarını ve sorumluluklarını bilen, çevresiyle uyumlu*”⁴⁰², Bir bireyin çevresi ile uyumlu olabilmesi için iletişim halinde olduğu kişilerle iyi geçinmesi gerekmektedir. Bu iyi geçinme genel anlamda bazı değerlere sahip olmayı gerektirirken özel anlamda ise sevgi, saygı, hoşgörü ve merhamet değerlerinin kazandırılması gerektirmektedir.
- “*İslam dininin inanç, ibadet, ahlak değerleri ile insani ve kültürel mirasını öğrenen*”⁴⁰³, Ahlak değerleri ifadesi hangi değerleri içerdiği açık olmamakla birlikte değerlerin öğrenimine vurgu yaparken, kültürel miras içerisinde çeşitli değerlerin de olduğu düşünülebilir. Bu iki açıdan değer eğitimi öğretim programının vizyonu içerisinde yer almaktadır.
- “*İslam dininin kültür, dil, sanat, örf ve âdetler ile ahlak üzerindeki etkisini dikkate alan kendi dininden ve başka dinlerden olanlara anlayışlı davranan ve diğer dinleri tanıyan*”⁴⁰⁴ Peygamberimizin bir Yahudi’nin cenazesi geçerken ayağı kalkması Yaratana olan saygıdandır. Rahmet sahibi bir Yaratıcının kullarının da merhamet sahibi olması gerekmektedir.
- “*Millî, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimseyen, beden, zihin, ahlak, ruh, duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişen; üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen*”⁴⁰⁵ sayılan bu yeterliliklere ulaşabilmek için değerler eğitimi yaklaşımlarının iyi bir şekilde uygulandığı bir yapıya ihtiyaç vardır. Bu değerler içerisinde “ahlak, ruh, duygu bakımından dengeli” bireylerin yetiştirilmesinde ise merhametten bahsetmemek olmaz. Tüm bu değerlerin temelinden zirvesine kadar rahmet ve merhamet tezahürlerinin farklı yansımaları ile “üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen” bireyler yetiştirilebilir. Çeşitli açılardan dengeli ve sağlıklı bir bireyin farklı değerlere

⁴⁰¹ MEB, 2010, s. 8

⁴⁰² MEB, 2010, s. 8.

⁴⁰³ MEB, 2010, s. 8.

⁴⁰⁴ MEB, 2010, s. 8.

⁴⁰⁵ MEB, 2010, s. 8.

sahip olması gerektiği vurgusunun yapıldığı ifadeler de öğretim programının yetiştirmek istenen vatandaş tipine değer eğitimi verilmesinin gerekli olduğu ve bu eğitimin verilmesinin hedeflendiğini ifade etmektedir.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı hazırlanırken biyolojik, sosyal, kültürel ve ahlaki yönleriyle bir bütün olarak düşünülen insan, eğitimin hem öznesi hem de nesnesi olarak ele alınmıştır. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı hazırlanırken öğrenciyi öğrenme ve bilgi üretme süreçlerinde etkin kılan program geliştirme yaklaşımları ve din kültürü alanının bilimsel kriterleri olmak üzere iki temel husus gözetildiği belirtilmiştir.⁴⁰⁶ Bu iki husus eğitimsel yaklaşım ve dinbilimsel yaklaşımdır.

Eğitimsel yaklaşım: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda Eğitim alanındaki son gelişmeler ışığında ortaya çıkan yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme gibi yaklaşımlar dikkate alınmıştır. Öğrenci merkezli yaklaşımların temele alındığının vurgulandığı bu bölümde değer eğitimine ilişkin şu ifadeler yer almaktadır. Bu programda, öğrencilerin etkinlikler yoluyla değerler kazanması da esas alınmaktadır. Yine programda ders içi, diğer derslerle ve ara disiplinlerle ilişkilendirme yapılarak öğrencinin, bilgisel gerçeği bir bütün olarak algılaması ve değerlendirmesi hedeflenmiştir.⁴⁰⁷ Eğitimsel açıdan temele alınan yaklaşımlara dayanarak, değer eğitiminde telkin yöntemi yerine öğrencinin değerleri içselleştirmesine imkân tanıyan, değer açıklama, değer analizi gibi yaklaşımların kullanılmasının daha doğru olacağı söylenebilir.

Programın odağında kavram ve kavram ilişkilerinin oluşturduğu öğrenme alanları bulunmaktadır. Benimsenen kavramsal yaklaşımla, öğrencilerin somut deneyimlerinden, sezgilerinden dinî ve ahlaki anlamlar oluşturmalarına ve soyut düşünebilmelerine yardımcı olmak amaçlanmıştır. Bu yaklaşımla dinî ve ahlaki kavramların geliştirilmesinin yanı sıra bazı önemli becerilerin geliştirilmesi de hedeflenmiştir.

Öğrenciler din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde dinî kavramları yorumlamayı ve düşüncelerini paylaşmayı, açıklamayı ve savunmayı, din ve ahlakı hem kendi içinde

⁴⁰⁶ MEB, 2010, s. 9.

⁴⁰⁷ MEB, 2010, s. 10.

hem de başka alanlarla ilişkilendirmeyi öğrenirler. Dolayısıyla sağlam dinî ve ahlaki kavramlar oluştururlar. Bu programda, öğrencilerin etkinlikler yoluyla değerler kazanması da esas alınmaktadır. Yine programda ders içi, diğer derslerle ve ara disiplinlerle ilişkilendirme yapılarak öğrencinin, bilgisel gerçeği bir bütün olarak algılaması ve değerlendirmesi hedeflenmiştir.

Dinbilimsel yaklaşım: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı geliştirilirken gerek İslam dini gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilgi ön planda tutulmuş, dinin asıl kaynaklarında yer almayan bilgilerden uzak durulmuştur. Amaç, bireylerin, dinî, kültürel ve ahlakî değerler hakkında doğru bilgilenmelerini sağlamaktır. Bu yaklaşıma uygun olan bütün dinî ve ahlakî değerler, öğretime konu edilmiş, ancak Programın doktrin merkezli bir öğretime dönüşmemesine özen gösterilmiştir⁴⁰⁸ Öğretim programının temele aldığı yaklaşım olan yapılandırmacılığa uygunluk açısından da doktrin merkezli bir öğretime dönüşmemesine özen gösterildiği vurgulanmıştır. Bu açıklama daha önceki öğretim programı için getirilen eleştiri ve AİHM ile Danıştay'ın vermiş olduğu mezhep temelli bir program olduğu yönündeki kararların dikkate alındığını ya da bu konuda bir iyileştirme yapılması gerektiği yönünde bir ihtiyaç olduğu kanısıyla bir düzenlemeye gidildiğini göstermektedir.

Bu iki yaklaşım çerçevesinde programın hazırlanmasında dikkate alındığı belirtilen hususlar içerisinde değer eğitimi ve merhamet değeri ile ilgili olarak tespit edilenler şöyledir;

- Sağlıklı bir din ve ahlak öğretimiyle öğrencilerin, Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları arasında ifadesini bulan millî, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimsemeleri, beden, zihin, ahlak, ruh, duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişmeleri, böylece kültürel yabancılışmanın önlenmesi, Öğretim programları hazırlanırken Milli Eğitim'in genel amaçlarının dikkate alındığı ve bu bağlamda, amaçlarda yer alan değerler ve yetiştirilmek istenen insan tipine uygun bir program hazırlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

- Evrensel boyutta insanlar, toplumlar ve milletlerarası ilişkilerde, dinin önemli bir etken olduğu, bu ilişkilerin olumlu yönde gelişebilmesi için bireylerin bilimsel yöntemle

⁴⁰⁸ MEB, 2010, s. 10.

verilecek din öğretimine ihtiyaç duydukları,⁴⁰⁹ Milletler arası ilişkilerde birbiriyle düşman olan iki ulusun bile doğal afet zamanlarında merhamet değerinin kapsamında değerlendirerek yardımlar yapılmakta ve ulusların yakınlaşmasına bir vesile olmaktadır.

- İslam düşüncesinde farklı anlayış ve yorum biçimleri hakkında bilgi verilerek saygı ve hoşgörü temelinde farklılıkların zenginlik olarak görülmesi⁴¹⁰ Dinlerin içerisinde farklı mezhepler, tarikatlar, cemaatler ve din anlayışları ortaya çıkabilmektedir. Bu durum İslam dini için de geçerlidir. Türkiye’de bu konuda en çok gündeme gelen ve geçmiş yıllarda çeşitli sorunlara sebep olan Sünnilik-Alevilik örneğinde olduğu gibi farklı din anlayışlarının birer zenginlik olarak algılanması ve tarafların hoşgörü ile birlikte yaşamasına temel teşkil edecek bir öğretim programı hazırlanmasının toplumsal barış açısından oldukça önemli olduğunu ve toplumsal karşılığı olan bir program hazırlanmasına çalışıldığını göstermektedir.

- Öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandırmak ve başka din veya farklı düşüncede olanlara karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmalarını sağlamak amacıyla diğer dinler hakkında genel bilgilerin verilmesi⁴¹¹ Bu açıklama, farklı düşüncelere karşı hoşgörü, dini farklılıklara karşı hoşgörü gibi hoşgörünün hayata yansımaları bağlamında hoşgörü değerinin programda önemsendiğini göstermektedir.

- Dinin sadece bilgi olarak öğretilmesiyle yetinilmeyip öğrencilerin aynı zamanda ahlaki erdemleri ve değerleri içselleştirmeleri⁴¹² MEB burada da genel anlamda bir değer vurgusu yapılmakta ve değerlerin sadece bilişsel düzeyde değil duyuşsal düzeyde de öğretimine dikkat edileceğine işaret edilmiştir.

Tüm bunların yanında insanlık tarihi boyunca birey ve toplum üzerinde etkili olan dinin, doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkıda bulunulması; toplumda oluşan eksik bilgiden veya bilgisizlikten kaynaklanan yanlış dinî telakkilerin düzeltilmesi; öğrencinin kendine güven duygusunun gelişmesi ve öğrenciyi araştırmaya sevk etmesi; öğrencilerin manevi yönden sağlıklı bireyler olarak yetişmesi ve demokrasi

⁴⁰⁹ MEB, 2010, s. 10-11.

⁴¹⁰ MEB, 2010, s. 10.

⁴¹¹ MEB, 2010, s. 11.

⁴¹² MEB, 2010, s. 11.

bilincinin gelişmesi ve yerleşmesi hususlarındaki hedeflerinde ele alındığı görülmüştür.⁴¹³

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı genel amaçları bireysel, toplumsal, ahlaki, kültürel ve evrensel açıdan⁴¹⁴ ele alarak izah edilmiştir.

3.1.2. Öğrenme Alanlarında Değer Eğitimi ve Merhamet Değeri

Öğrenme alanı, aynı konunun ardışık eğitim basamaklarında genişletilerek verilmesini amaçlayan sınıf seviyelerine göre değişiklik ve aşamalılık gösteren ilgili konuların bir arada verildiği bir yapıdır. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi “İnanç, İbadet, Hz. Muhammed, Kur’an ve Yorumu, Ahlak, Din ve Kültür”den oluşan altı öğrenme alanı üzerine yapılandırılmıştır.⁴¹⁵

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda öğrenme alanları belirlenirken aşağıda sıralanan özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Bu özellikler:⁴¹⁶

1. Öğrencinin ilgisini çekmesi, öğrencilerde merak ve araştırma isteği oluşturması,
2. Öğrencilerin yeni çalışmaları denemelerine ve beceri kazanmalarına fırsat vermesi,
3. Kişisel niteliklerin kazanılmasına imkân sağlaması,
4. Çeşitli öğrenme yaklaşımlarına uygun olması,
5. Diğer disiplinlerle bütünleşebilmesi ve eğitim yoluyla ulaşılabilecek kadar sınırlı olması,
6. Öğrenmede derinliği ve genişliği teşvik etmesidir.

Öğrenme alanları, ilköğretim 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda işlenecek üniteler ve açılımlarının belirlenmesinde temel çerçeveyi oluşturmaktadır. Her sınıfta, altı öğrenme alanından her birisi için bir ünite bulunmaktadır. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğrenme alanları, hem kendi içinde hem de diğer öğrenme alanlarıyla bir bütünlük içerisinde ele alınmış ve birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte bazen bir ünite,

⁴¹³ MEB, 2010, s. 11.

⁴¹⁴ MEB, 2010, s. 11-13.

⁴¹⁵ MEB, 2010, s. 13.

⁴¹⁶ MEB, 2010, s. 13.

bir ya da birden fazla öğrenme alanının çerçevesine girebilir. Bu sebeple, bir öğrenme alanına ait üniteler veya kazanımlar, kendi üniteleriyle ya da ünitelerin kazanımlarıyla veya diğer öğrenme alanına ait ünitelerle ya da ünite kazanımlarıyla ilişkilendirilmiş ve bu tür ilişkilendirmelere konuların “Açıklamalar” kısmında dikkat çekilmiştir.⁴¹⁷ Ayrıca ünitelerin sonuna ünite ve kazanımları desteklemek amacıyla okuma metinleri belirlenmiştir.⁴¹⁸

3.1.2.1. İnanç

İnanç, bir tanrıya, kutsallaştırılan bir varlığa veya bir dine gönülden inanma ve bağlanma anlamına gelmektedir. Kutsal bir varlığa inanma dinlerin esasını oluşturur. İnanç, bireyin, bir nesnenin veya varlığın kendisine ve o nesnenin veya varlığın sahip olduğunu düşündüğü şeyleri kabul etmesiyle ortaya çıkar.

İslam düşüncesinde, bu inancın temel unsurları Allah’a, peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine, ahirete iman ile kaza ve kaderden oluşur. Tevhit inancının, hiçbir zorlama olmaksızın gönülden benimsenmesi ve kesin bilgiye dayanması istenmektedir. “İnanç” öğrenme alanı, diğer öğrenme alanlarına göre dikey sıralamada ilk sırada gelmektedir.⁴¹⁹ İnanç öğrenme alanı, din kültürü ve ahlaki bilgisi derslerinde her sınıfta bir ünite ifade edilmekte ve şu şekilde belirtilmektedir: 4. sınıfta; “Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyorum?”, 5. sınıfta; “Allah İnanıcı”, 6. sınıfta; “Peygamberlere ve İlahî Kitaplara İnanç”, 7. sınıfta; “Melek ve Ahiret İnanıcı”, 8. sınıfta; “Kaza ve Kader”.⁴²⁰

Öğrencinin bu öğrenme alanından edineceği kazanımlar sonunda, günlük hayatta kullanılan ifade ve kavramları anlayabilen, Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şehadet’in anlamlarını öğrenen, evde ve dinî mekânlarda kullanılan dinî sembolleri tanıyan, din ve ahlakı tanımlayabilen, din hakkında bilgi sahibi, güzel söz söyleyen ve güzel davranan, akıl sahibi, özgür ve inanan bir varlık olduğunun bilincine varan, inandığına bilerek inanan, tek tanrı inancını temellendirebilen, Allah'la sağlıklı bir iletişim kuran, yaşamını anlamlandıran, Allah tarafından gönderilen Peygamberlerin ve getirdikleri vahyin amaçlarını irdeleyen, ilahî vahiyle gelen kitapları tanıyan, melekler ve şeytanın varlık

⁴¹⁷ MEB, 2010, s. 14.

⁴¹⁸ MEB, 2010, s. 14.

⁴¹⁹ MEB, 2010, s. 15.

⁴²⁰ MEB, 2010, s. 14.

kategorileri arasındaki yerini açıklayan; yaptığı iyilik ve kötülüğün karşılığını mutlaka göreceğine ilişkin bir sorumluluk ve bilinçle hareket eden birey olarak yetişmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bireyin, güçlü bir inançla, insanlığını daha iyi gerçekleştirebilmesi, diğer inanç sahiplerine saygılı olması ve tevhit inancına mensubiyet şuurunu güçlendirmesi amaçlanmıştır.⁴²¹

Tüm bunlarla beraber bireyin, güçlü bir inançla, insanlığını daha iyi gerçekleştirebilmesi, diğer inanç sahiplerine saygılı olması ve tevhit inancına mensubiyet şuurunu güçlendirmesi amaçlanmıştır.⁴²² Ayrıca bu öğrenme alanında öğrenciler, doğru inanma, Allah’la sağlıklı iletişim kurma, hayatını anlamlandırma, aklını kullanma, sorumlu davranma gibi becerileri geliştirecektir. Bu beceriler çeşitli etkinliklerle desteklenecektir.

3.1.2.2. İbadet

İbadet, Allah’ın buyruklarını yerine getirme, ona yönelme ve saygı davranışlarında bulunma demektir. İnancını gerçekleştiren kişinin, inandığı dinin ibadetlerini yerine getirebilmesi için bu ibadetleri tanıması gerekir. “İbadet” öğrenme alanı; 4. sınıfta; “Temiz Olalım, 5. sınıfta; “İbadetler Konusunda Bilgilenelim”, 6. sınıfta; “Namaz İbadeti”, 7. sınıfta; “Oruç İbadeti”, 8. sınıfta; “Zekat, Hac ve Kurban İbadeti” ünitelerinden oluşmaktadır. Bu üniteler, söz konusu ibadetleri gerçekleştirmede kullanılan bilgileri, bu ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarını içermektedir.⁴²³

İbadet öğrenme alanıyla, ibadet duygusunun sağlıklı bir şekilde verilmesi, dinlere ve ibadetlerine saygılı davranma alışkanlığı kazandırılması amaçlanmaktadır. Öğrenciler, bu öğrenme alanıyla genel olarak dinî ibadetlerin yerine getirilmesinde temizliğin önemini, elbise ve çevre temizliği ile sağlık arasındaki ilişkiyi, iç temizliğin nasıl gerçekleştiğini, Allah’ın temiz olanları sevmesinin sebebini kavrar; İslam’daki namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi ibadet türlerini ve salih amelleri tanır; ibadethanelerin toplumun birlik ve bütünlüğü açısından önemini kavrar, insanların, din vicdan ve ibadet hürriyetine saygı duyar; laikliğin din, vicdan ve ibadet hürriyetinin

⁴²¹ MEB, 2010, s. 15.

⁴²² MEB, 2010, s. 15.

⁴²³ MEB, 2010, s. 15.

güvencesi olduğunu açıklar. İbadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarının bulunduğu bilincine varır.⁴²⁴

Bu öğrenme alanında öğrenciler, temizlik bilinci, ibadet bilinci, güzel davranış edinme, din, vicdan ve ibadet özgürlüğüne saygılı davranma becerilerini geliştirecek etkinliklerle desteklenecektir.

3.1.2.3. Hz. Muhammed (s.a.v.)

Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanıyla İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) ve aile hayatı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in son Peygamber olması, onun insanî ve peygamberlik yönü ve örnek davranışları üzerinden onu doğru anlama, söz ve davranışlarından ilkeler çıkarma bilinci kazanabilmek amaçlanmaktadır.⁴²⁵

Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah'ın insanlığa gönderdiği son peygamberdir. O, getirdiği mesajla insanlığa önemli katkılarda bulunmuş, inanan inanmayan pek çok insanın saygısını kazanmıştır. İnsanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.), İslam inancında ve kültüründe önemli bir yere sahiptir. O, fikir ve davranışlarıyla günümüz insanını etkilemeye devam etmektedir. “Hz. Muhammed (s.a.v.)” öğrenme alanı, 4. sınıfta; “Hz. Muhammed (s.a.v.)’i Tanıyalım, 5. sınıfta; “Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Aile Hayatı”, 6. sınıfta; “Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)”, 7. sınıfta; “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)”, 8. sınıfta; “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitelerinden oluşmaktadır.⁴²⁶ Hz. Muhammed öğrenme alanıyla İslam peygamberi Hz. Muhammed ve aile hayatı, Hz. Muhammed’in son Peygamber olması, onun insani ve peygamberlik yönü ve örnek davranışları üzerinden onu doğru anlama, söz ve davranışlarından ilkeler çıkarma bilinci kazanabilmek amaçlanmaktadır.

Hz Muhammed (s.a.v.)’in kim olduğu anlatılırken hayatından alınan örnek kesitler, değer eğitimi yaklaşımlarından telkin yöntemiyle örtüşmektedir. Bir kişinin hayatından belirli değerleri içeren kesitler sunarak belirli değerlerin öğrencilere aktarılmasını içeren bu yöntem, öğrencinin bilgiyi yapılandırması anlayışına aykırı

⁴²⁴ MEB, 2010, s. 15.

⁴²⁵ MEB, 2010, s. 16.

⁴²⁶ MEB, 2010, s. 16.

olarak sadece bilgi aktarımını esas almakta ve öğretmeni bilgiyi sunan, öğrenciyi de bilgiyi alan olarak konumlandırmaktadır.

Öğrenciler bu öğrenme alanıyla, genel olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğduğu çevre, aile büyükleri, doğumu ve çocukluğu, gençlik hayatı, erdemli davranışları, aile büyüklerine karşı davranışları, haksızlıklara karşı çıkışı ve arkadaşlarıyla iyi geçinmesi hakkında bilgi edinir. Onun Hz. Hatice ile evliliği ve ondan olan çocuklarını tanır ve aile içindeki davranışlarına örnekler verir. Ayrıca aile bireylerini sevmeyi, onlar arasında ayırım yapmamayı, onlarla görüş alışverişinde bulunmayı, akrabaları ziyaret etmeyi, misafirperverliği, komşulara iyilik etmeyi, öksüzleri ve kimsesizleri gözetmeyi, israftan kaçınmayı öğrenir; Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ilk vahiy almasını, çağrısının Mekke ve Medine dönemlerini, onun eğitim öğretim, ibadet ve toplumsal dayanışma konularında oluşturduğu kurumları tanır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in insan olduğunu ancak vahiy alması yönüyle diğer insanlardan ayrıldığını, Kur'an'ı açıklama görevini üstlendiğini insanlara davranışlarıyla model olduğunu ve insani değerleri yerleştirmek için gönderildiğini kavrar. Kendi davranışlarını bu ilkeler doğrultusunda şekillendirir ve öz eleştiri bilinci kazanır.⁴²⁷

Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanında yukarıda ifade edilenler değerler eğitimi ile alakalıdır. Değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımına göre bir değeri bir bireye kazandırmak için tarihsel kişilerin hayat hikâyelerinden yararlanılabilir. Aynı şekilde yukarıda ifade edildiği gibi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatından örnekler vererek öğrencilere birçok değer kazandırılabilir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanında öğrenciler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i ve mesajını doğru anlama becerisini geliştirecek etkinliklerle desteklenmesi gerekmektedir.

3.1.2.4. Kur'an ve Yorumu

Allah'ın buyruklarını bildirmesi ve son ilahî kitap olması bakımından İslam inancında Kur'an temel kaynaktır. Kur'an'ın başlıca gönderiliş amacı Allah'ın istediği şekilde anlaşılıp insanların bu istek doğrultusunda davranışlar geliştirmesidir. Bunun sağlanabilmesi için de Kur'an'ın ihtiyaç duyulduğu zaman yorumlanması, bu yorum çerçevesinde hayatın problemlerine çözüm üretilmesi gerekmektedir. “Kur'an ve Yorumu” öğrenme alanı dile getirilen ihtiyaçları gidermeye yöneliktir. İslam'ın iki ana

⁴²⁷ MEB, 2010, s. 16.

kaynağından birisi olan Kur'an insanların sorunlarının çözümü için temel prensipler koyar. İnsanlarda bu prensipler ile Kur'an'ı yorumlayarak çözümler üretirler. Böylece ilahi mesajı anlamaya çalışırlar.

Bu öğrenme alanı 4. sınıfta; "Kur'an-ı Kerim'i Tanıyalım", 5. sınıfta; "Kur'an-ı Kerim'in Temel Eğitici Nitelikleri", 6. sınıfta; "Kur'an-ı Kerim'in Ana Konuları", 7. sınıfta; "İslam Düşüncesinde Yorumlar" ve 8. sınıfta; "Kur'anda Akıl ve Bilgi" ünitelerinden oluşmaktadır.⁴²⁸ Öğrenciler bu öğrenme alanıyla genel olarak Kur'an'ın indirilişini, evrenselliğini, bir kitap hâline getirilişini, Kur'an'la ilgili kavramları ve Kur'an'ın içeriğini tanır. Kur'an'daki kıssaların yer almasının nedenlerini kavrar ve bu kıssalardan hisse çıkarma bilincine varır. Ayrıca İslam'ı öğrenmekte Kur'an'ın en önemli kaynak olduğu, onun açıklayıcı ve yol göstericiliğinin anlamını, iyiliğe yönlendirip kötülükten sakındırmasını, hayatımızdaki önemini açıklar. Dini anlamada ve sorumlu olmada aklın önemini, Kur'an'ın akla ve doğru bilgiye verdiği önemi, bilgi edinme yollarını, her türlü taassubun ve din istismarının zararları hakkında bilgi sahibi olur. Ayrıca din ve din anlayışındaki yorum farklılıklarını ve ortaya çıkış sebeplerini, inanç, amel ve ahlakla ilgili yorum çeşitlerinin bir zenginlik olduğunu ve bunların nedenlerini sorgulayarak her zaman ve mekânda ihtiyaç duyulduğunda yeni yorumların kaçınılmaz olduğunu fark eder.⁴²⁹

Din içerisinde ortaya çıkan farklı yaklaşımların olabileceği veya yeni anlayışların ortaya çıkabileceğini, bunların normal karşılanması gerektiğinin vurgulandığı bu öğrenme alanında bu farklılıkların hoş görülmesini hedeflediği söylenebilir.

3.1.2.5. Ahlak

Ahlak, bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda buldukları davranış biçimleri ve kuralları demektir. İslam, güzel ahlakı tamamlamak için ve insani değerleri yüceltmek için gönderilmiştir.

Öğretim programı içerisinde değerlerin en çok konu edildiği öğrenme alanıdır. Dolayısıyla bu öğrenme alanında genel anlamda birçok değere yer verilirken özel olarak da merhamet değerine yer verildiği görülmektedir.

⁴²⁸ MEB, 2010, s. 16.

⁴²⁹ MEB, 2010, s. 16.

Dinin öğreniminde “Ahlak” öğrenme alanı önemli bir yer tutar. “Ahlak” öğrenme alanı, 4. sınıfta; “Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik”, 5. sınıfta; “Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım”, 6. sınıfta; “İslam’ın Sakınılmasını İsteddiği Davranışlar”, 7. sınıfta; “Din ve Güzel Ahlak” ve 8. sınıfta; “İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar” ünitelerinden oluşmaktadır.⁴³⁰ Ahlak öğrenme alanıyla din-ahlak ilişkisini, kişisel gelişim ve toplumsal barış için millî, ahlaki ve dinî değerlerin önemini, hak ve özgürlüklerin kullanımını, barış içinde yaşamayı, dürüst ve güvenilir bir insan olmayı, affetmeyi ve bağışlamayı öğretmek amaçlanmaktadır.

Öğrenciler bu öğrenme alanıyla genel olarak sevme ve sevilmenin dinî, ahlaki ve toplumsal bir değer olduğunun, kin ve nefretin sevgi, barış, kardeşlik ve dostluğu ortadan kaldırdığının farkına varır, dostça ve kardeşçe yaşamaya özen gösterir. Paylaşmanın bir ihtiyaç ve erdem olduğunu, sevinç ve üzüntülerin paylaşılmasında dinî ve millî bayramların önemini anlar. Toplumda zor durumda olanlara, kimsesizlerin ve engellilerin sorunlarına karşı duyarlı olur. Dinimizin sakınmamızı istediği davranışlar ve kötü alışkanlıkların bireysel ve toplumsal zararlarını irdeler ve bunlara çözümler üretir. Kumar, alkollü içki, uyuşturucu ve sigaranın kişinin sağlığına ve topluma vereceği zararları kavrar ve bunlardan uzak durur. Başkalarının haklarına saygılı davranarak kul hakkı konusunda duyarlı olur. Bireyin güzel ahlak sahibi olmasında dinin rolünü fark eder. İslam’ın ahlaki değerlerini öğrenerek ahlaklı davranma konusunda duyarlı olur.⁴³¹

Bu öğrenme alanında öğrenciler; ahlaklı, sorumlu ve hoşgörülü davranış geliştirme, aile içi ve toplumsal barışı koruma becerilerini geliştirecek etkinliklerle desteklenecektir.

3.1.2.6. Din ve Kültür

İslam, Allah tarafından akıl sahibi insanları kendi iradeleriyle saadete ve mutluluğa ulaştırmak için gönderilen bir dindir. Kültür ise tarihî, toplumsal gelişme süreci içinde oluşturulan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları oluşturmada ve sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür.

⁴³⁰ MEB, 2010, s. 17.

⁴³¹ MEB, 2010, s. 17.

“Din ve Kültür” öğrenme alanı; 4. sınıfta; “Aile ve Din”, 5. sınıfta; “Vatanımızı ve Milletimizi Seviyoruz”, 6. sınıfta; “İslamiyet ve Türkler”, 7. sınıfta; “Kültürümüz ve Din” ve 8. sınıfta; “Dinler ve Evrensel Öğütleri” ünitelerinden oluşmaktadır. “Din ve Kültür” öğrenme alanıyla ailenin önemi ve dinin aileyi korumaya gösterdiği özeni, vatan ve millet sevgisini, millî ve manevi değerlere sahip çıkma ve koruma bilincini, Türklerin Müslüman oluşunu ve İslam’ın Türkler arasında yayılmasında etkili olan şahsiyetleri; dilimizde, edebiyatımızda, örf ve âdetlerimizdeki dinî öğeleri, her türlü bağınazlığın zararlarını, dinlerdeki ortak özellikleri ve farklı inançlara saygı duymayı öğretmek amaçlanmaktadır.⁴³²

Öğrenciler bu öğrenme alanıyla genel olarak aileye sahip olmanın değerini, birey ve toplum için önemini açıklar. Anne ve babaların daima çocuklarının iyiliğini istediğini fark eder. İslam dininin anne, baba ve büyüklere saygıya yönelik öğütlerini öğrenir. Kardeşleriyle iyi geçinir. Aile içindeki sorumluluklarının bilincinde olur ve aile içi sorunlara birlikte çözüm üretir. Vatan ve milletini sever ve bağımsızlığın korunması için dayanışma içinde olur. Vatanının yücelmesi ve gelişmesi için çalışır. Gazi ve şehitlere saygılı olur. Atatürk’ün “Yurtta barış cihanda barış!” sözünün önemini kavrar. Türklerin Müslümanlaşma süreçlerini araştırır ve Türkler arasında İslam’ın yayılmasında etkili olan şahsiyetleri tanır. Türklerin İslam medeniyetine ve bilime olan katkılarını fark eder. Hz. Peygamber ve ehlibeytini sever. Dil, edebiyat, örf ve âdet, musiki ve mimari gibi kültürel öğelerimizdeki dinî motifleri açıklar. Kültürel değerleri korumaya özen gösterir. Dini doğru anlamada kültürün rolünün farkında olur. Her türlü bağınazlığın zararlarının farkında olur. Din, vicdan ve düşünce özgürlüğünün güvencesinin laiklik olduğunu anlar. Laikliğin akla ve bilime önem vermesinin önemini anlar. Evrensel değerlerin anlamını kavrar. Dinin evrensel bir olgu olduğunu ve günümüzdeki dinlerin temel özelliklerini öğrenir. İlahî dinlerin inanç ve ibadet esaslarını tanıtarak ahlak konusundaki ortak yanlarını ve evrensel ahlak ilkelerini fark eder. Farklı inanç sahiplerine saygı duyar.⁴³³

Ayrıca üniteler, içeriği açısından öncelikle ilgili öğrenme alanlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu öğrenme alanında öğrenciler, aile, din, bilim, sanat ve estetiğe

⁴³² MEB, 2010, s. 18.

⁴³³ MEB, 2010, s. 18.

saygıyı, İslam ve uygarlık bilincini, farklı dinlere saygı ve hoşgörüyü geliştirecek etkinliklerle desteklenmektedir.

İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programının temel yaklaşımı ve öğrenme alanlarında değerler ile ilgili geçen tasnifler ile ilgi olarak İslam'ın kök değerleri⁴³⁴, insani değerler⁴³⁵, temel demokratik değerler, ahlak değerleri, milli değerler⁴³⁶, dini değerler, kültürel değerler⁴³⁷, evrensel değerler⁴³⁸, maddi ve manevi değerler⁴³⁹ olarak belirtilmiştir. Verilen değer şekillerinden sadece milli değerler örneklerle açıklanmış ancak diğer değer çeşitleri ile alakalı bir örnekleme veya açıklama yapılmamıştır.

3.1.3. Kazanımlar, Etkinlik Örnekleri ve Açıklamalarda Merhamet Değeri ve Öğretimi

Öğretim programında kazanımlar, öğrenme süreci içerisinde planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar sayesinde, öğrencilerin kazanması kararlaştırılan bilgi, beceri, değer ve tutumlar olarak belirtilmektedir. Bundan dolayı öğrencilerin öğrenme alanlarındaki gelişmelerinin, kazanımların edinilmesine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Kazanımlar, programda öğrencilerin gelişim düzeyine ve öğrenme alanının özelliğine göre 4. sınıftan 8. sınıfa kadar verilmiş olup bir mantık bütünlüğü çerçevesi gözetilerek sıralanmıştır. Ancak verilen sıralamanın, önemdeki önceliği göstermediği ve herhangi bir üniteye 10. kazanımın önem açısından 1. kazanım kadar önemli olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca kazanımlar belirlenirken konu bütünlüğünün yanında kavram, değer ve becerilerin de esas alındığı belirtilmiştir. Programda yer alan bu kazanımların, öğrenciler tarafından gerçekleştirilebilecek etkinlikler aracılığıyla elde edilmesinin mümkün olduğu açıkça belirtilmiştir. Bunsan dolayı da öğrenme öğretme etkinlikleri bu Programın en kritik ögesi olarak görülmektedir.⁴⁴⁰

Öğretim Programında verilen etkinliklerin birer öneri ve örnek niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Öğretmenin, bu etkinlikleri aynen kullanabileceği ya da ekleme ve

⁴³⁴ MEB, 2010, s. 2

⁴³⁵ MEB, 2010, s. 6.

⁴³⁶ MEB, 2010, s. 8.

⁴³⁷ MEB, 2010, s. 10.

⁴³⁸ MEB, 2010, s. 11.

⁴³⁹ MEB, 2010, s. 17.

⁴⁴⁰ MEB, 2010, s. 18.

çıkarmalar yaparak uygulayabileceği vurgulanmıştır. Bunların dışında başka etkinlikler de yapılabileceği de belirtilerek burada önceliğin öğretilmekte olduğu belirtilmiştir. Öğretim programında etkinlikler hazırlanırken hangi kazanımlara yönelik olduğuna ve içeriğine dikkat edilmesinin önemi vurgulanarak buraya dikkat çekilmiştir. Etkinlikler, öğrenci merkezli ve öğrenme sürecinde öğrencinin etkin bir rol üstlenmesini sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.⁴⁴¹

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenlerinin kendi geliştirecekleri etkinliklerin de öğretim programının mantığına uygun yani öğrenci merkezli olması, öğretim programında yer alan kavram, değer ve becerileri geliştirici, öğrencinin öğrenmeye etkin katılımını sağlayıcı nitelikte olması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴²

Açıklamalar kısmında da öğretim programının uygulanması sırasında Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenlerinin dikkat etmesi gereken hususlar belirtilmiş ve konunun önemi, öncelikle verilmesi gereken değerler, konunun sınırları, diğer derslerle ilişkisi gibi hatırlatma ve uyarılarda bulunulmuştur.⁴⁴³

Öğretim programının kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar kısmı ünite ve öğrenme alanı bağlamında bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu şekilde konu bütünlüğü ve birbirleri ile ilişkilendirmelerin daha anlaşılır bir şekilde yapılabilmesi amaçlanmıştır.

İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında öğrenciler tarafından içselleştirilmesi öngörülen değerler sıralanmıştır: Adalet, aile kurumuna ve birliğine önem verme, demokrasi bilinci, dürüstlük, alçak gönüllülük, bağımsızlık, bağışlama, barış, Türk bayrağına ve İstiklâl Marşı'na saygı, bilimsellik, cesaret, cömertlik, çalışkanlık, dayanışma, doğa sevgisi, doğal çevreye duyarlılık, doğruluk, dostluk, duyarlılık, emaneti korumak, estetik, fedakârlık, gazilik, görgülü olmak, güvenilirlik, hakseverlik, hakikat sevgisi, hayâ, hoşgörü, ibadet yerlerine saygı, iffet, iyi niyet, kadirşinaslık, kanaat, kardeşlik, merhamet, millet sevgisi, millî birlik şuuru, misafirperverlik, mürüvvet, namuslu olmak, nezaket, ölçülülük, paylaşımcı olmak, sabır, sadelik, sağlıklı olmaya önem verme, samimiyet, saygı, sevgi, sorumluluk,

⁴⁴¹ MEB, 2010, s. 19.

⁴⁴² MEB, 2010, s. 19.

⁴⁴³ MEB, 2010, s. 19.

sözünde durmak, şehitlik şükür, tarihsel mirasa duyarlılık, temizlik, tutumluluk, Türk büyüklerine saygı, vatanseverlik, vefa, yardımseverlik.⁴⁴⁴

İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programlarının kazanımlarında ‘Merhamet’ değerine doğrudan atıf sadece bir yerde yapılmıştır. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında açıklamalar kısmında, verilmek istenen değerler ve beceriler belirtilmiştir. Açıklamalar bölümünde, verilecek değerler arasında olan merhamet değerinin geçtiği üç ünite bulunmaktadır. Bunların dışında merhamet iki ünitenin içinde ise konu başlığında geçmektedir.⁴⁴⁵ Merhamet değerinin geçtiği ünitelerin öğrenme alanlarını ve sınıflarını şöyle sıralayabiliriz:

6. sınıfta “Hz. Muhammed (s.a.v.)” öğrenme alanında “Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)” ünitesinde “Açıklamalar” bölümünde.

7. sınıfta “İnanç” öğrenme alanında “Melek ve Ahiret İnanıcı” ünitesinde “Kazanımlar” bölümünde.

7. sınıfta “Hz. Muhammed (s.a.v.)” öğrenme alanında “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)” ünitesinde “Açıklamalar” bölümünde.

8. sınıfta “Hz. Muhammed (s.a.v.)” öğrenme alanında “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitesinde “Açıklamalar” bölümünde.

8. sınıfta “Hz. Muhammed (s.a.v.)” öğrenme alanında “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitesinde “Hz. Muhammed (s.a.v.) Merhametli, Hoşgörülü ve Affediciydi” konu başlığı olarak.

8. sınıfta “Kur’an ve Yorumu” öğrenme alanında “Kur’an’da Akıl ve Bilgi” ünitesinde “Sevgi ve Merhamet Örneği Hz. Yusuf” konu başlığı olarak geçmektedir.

Merhamet değeri 6. sınıfın “Hz. Muhammed (s.a.v.)” öğrenme alanında bulunan “Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)” ünitesinde bir kazanım olarak bulunmamakla beraber ünitenin “Açıklamalar” bölümünde yer aldığı görülmektedir. Açıklamalar bölümünde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ahlaki yönden öğrencinin gelişmesinde örnek olduğu vurgulanarak O’nun güvenilirliği, merhameti, adaleti, kolaylaştırıcılığı, hoşgörüsü, sabrı ve kararlılığı üzerine yerine göre vurgu yapıldığı görülmektedir. Üniteye bakıldığında doğrudan merhamet değerine ilişkin bir kazanım ya da etkinlik

⁴⁴⁴ MEB, 2010, s. 23-24.

⁴⁴⁵ MEB, 2010, s. 35-66.

olmamakla beraber açıklamalar bölümünde geçen ifadesiyle yerine göre merhamet değerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Ünitenin, Veda Hutbesi'nde yer alan mesajların evrensel değerini yorumlar şeklindeki kazanım maddesi ile merhamet değeri ilişkilendirilebilir. Veda Hutbesi'nden İnsanlığa etkinliğinde “Veda Hutbesi” imkânlar ölçüsünde tahtaya yansıtılır, öğrencilerin evrensel ilkeler belirlemeleri istenir ve bulunan ana düşünceler tahtaya listelenir şeklindeki etkinlik bize merhamet değerinin de vermekle beraber değer eğitimi de imkân tanımaktadır. Etkinlik değer eğitimi yaklaşımlarından değer analizi yaklaşımı ve programın genel yaklaşımı olan yapılandırmacı anlayışla uyumludur.

7. sınıfa baktığımızda ise merhamet değerinin hem kazanım olarak bulunduğunu hem de açıklamalar bölümünde etkinliklerle verilecek değerler arasında olduğunu görmekteyiz. Merhamet değeri 7. sınıfın İnanç öğrenme alanında bulunan “Melek ve Ahiret İnancı” ünitesinde “Kazanımlar” bölümünde bulunmakta ve merhamet değerinin doğrudan kazanım olarak bulunduğu tek yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Merhamet değeri ünitenin 11. kazanımında Allah'ın adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret inancı arasındaki ilişkiyi fark etmesi için bulunmaktadır. Buradaki kazanımda geçen ifadeyle Allah'ın merhametli oluşu O'nun yarattıklarına lütufta bulunması manasına gelmekteydi. Burada işaret edilen mananın bizim tanım olarak ulaştığımız anlamla örtüştüğü görülmektedir.

Merhamet değeri 7. sınıfta ayrıca açıklamalar bölümünde de yer almaktadır. 7. sınıfın Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanında “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)” ünitesinde “Açıklamalar” bölümünde merhamet değerinden söz edilmektedir. Bu ünite de merhamet değeri ile ilgili öğrenciler için bazı etkinlikler bulunmaktadır. Ders kitabında bulunan “söyleyelim” etkinliğinde meleklerin varlığından bahsederken, bizlerin iyiliğini düşünen ve bizler için dua eden varlıkların olduğunu dikkat çekilmiş ayrıca Allah'ın farklı şekillerde bize yardım edeceği ve bizleri merhametiyle bağışlayacağı belirtilmiştir. Buradaki kullanımıyla da merhametin Allah'ın kullarını bağışlaması manasında tanımımızla uyduğu görülmektedir. Bu iki etkinlikte önceden belirlenmiş sonuçlara ve istenen değerlere ulaşma hedefiyle, değer eğitimi yaklaşımlarından telkin yaklaşımı ile uyuşmakta yapılandırmacı anlayış ile çelişmektedir.

Merhamet değeri ile ilgili 8. sınıfa baktığımızda doğrudan bir kazanım olarak bulunmadığını ancak açıklamalar bölümünde yer aldığını görmekteyiz. Bunun dışında merhamet değeriyle alakalı iki tane konu başlığı da bulunmaktadır. 8. sınıfın Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanında “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitesinde “Açıklamalar” bölümünde merhamet değerinden söz edilmektedir. Açıklamalar bölümünde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in örnek davranışlarından insanlara değer vermesi, sözünde durması, hoşgörüsü, bilgiye önem vermesi, danışarak iş yapması, merhametli ve affedici olması, hakkı gözetmesi, zamanı iyi değerlendirmesi, çalışkanlığı ve yardımlaşması, doğayı ve hayvanları sevmesi ve güvenilir olması kavramlarının öğrenciye kazandırılmaya çalışılan kavramlardan olduğu görülmektedir. Bunlar tahtaya listelenerek önemi belirlenmeye çalışılır. Öğrencilerin, örnek davranışları kendilerinin tespit etmesi değer analizi yaklaşımına ve yapılandırmacı anlayışa uygundur.

Merhamet değeri ile ilgili ayrıca 8. sınıfın Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanında “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitesinde “Hz. Muhammed (s.a.v.) Merhametli, Hoşgörülü ve Affediciydi” başlığı altında bir konunun bulunduğu görülmektedir. Bu başlık altında öncelikle verilmesi gereken değerlerin içinde merhamet geçmemekle beraber konuya hazırlık etkinliği olarak “İnsanlarda merhamet duygusu olmasaydı, toplumda ne tür olumsuzluklar ortaya çıkardı?” sorusunun sorularak öğrencilerin derse motivesine katkı sağlamanın beklendiği görülmektedir. Merhamet kavramının da içinde bulunduğu bazı kavramları tahtaya yansıtarak öğrencilere bu kavramlardan ne anladıkları sorulur. Burada bir nevi değer analizi çalışması yapılır. Ardından öğretmenin gerekli açıklamaları yaparak konuyu belirginleştirir. Burada ise değer telkininin ön planda olduğu görülmektedir.

Merhamet değeri son olarak 8. sınıfın Kur’an ve Yorumu öğrenme alanında bulunan “Kur’an’da Akıl ve Bilgi” ünitesinde bir konu başlığı olarak “Sevgi ve Merhamet Örneği Hz. Yusuf” şeklinde geçmektedir. Fakat burada kazandırılacak değerlerde ve açıklamalarda merhamet değerinin geçmediği sadece konu başlığını açıklayıcı olarak ders işlenişinde geçtiği görülmektedir. Öğrencilere etkinlik olarak bilgi kutusundaki Yusuf Suresi 101. ayeti okumaları istenerek öğrencilerin peygamber duasından hareketle sevgi ve merhamet duygularını daha iyi bir şekilde anlamalarının sağlanması amaçlanmaktadır. Burada öğrencinin değeri ayetten çıkarmaya çalışması

değer açıklama anlayışıyla uyumlu gözükmektedir. Değer açıklama yaklaşımında öğrenci bir değer için neden değer olduğunu açıklar. Birinci bölümündeki uyumsuzluğa rağmen, öğrenci merkezli olan ve değer açıklama yaklaşımına uygun olan etkinlik yapılandırıcı anlayışa uygundur.

3.2. İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMEN KILAVUZ KİTAPLARI VE DERS KİTAPLARINDA MERHAMET DEĞERİ VE ÖĞRETİM PROGRAMI İLE UYUMLULUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğretim programının değerlendirilmesinden sonra bu bölümde öğretmen kılavuz kitapları ve ders kitapları merhamet değeri açısından incelenecektir. Öğretim programında öncelikle verilmesi istenen değerler arasında merhamet değerinin bulunduğu üniteler bu incelemeye konu edilecektir. Öğretmen kılavuz kitaplarında ünitenin konu başlıklarının yanı sıra öğretim süreçlerine yönelik çeşitli önerilere de yer verilmiştir. Merhamet değeri ile ilişki olan konu başlıkları ve çeşitli bilgiler sıralanarak ilgili içerik değerlendirilecektir. Merhamet değerinin verilmesi hedeflenmesine rağmen merhamet değerine rastlanılmadığı yerlerle ilgili olarak da bir değerlendirme yapılacaktır.

İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitapları, ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programlarına göre hazırlanmaktadır. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında verilmesi istenen değerler arasında merhametin hangi sınıflarda kaç yerde geçtiği ile ilgili tablo aşağıda verilmiştir. Aşağıda verilen Tablo 1’de görüldüğü gibi merhamet değeri ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında sadece 6, 7 ve 8. sınıflarda toplam dört üniteye verilmiştir. Ayrıca verilmesi istenen değerler arasında olmamasına rağmen merhametin konu edinildiği üniteler de bulunmaktadır.

Tablo 3.1. Merhamet Değerinin Verilmesi Öngörülen Ünitelerin Sınıflara Göre Dağılımı

	4. Sınıflar	5. Sınıflar	6. Sınıflar	7. Sınıflar	8. Sınıflar	Toplam
Merhamet	-	-	1	1	2	4

Öğretmen kılavuz kitabında bulunan ilgili etkinlikler merhamet değeri açısından incelenecektir. Ders kitaplarındaki içerik ve etkinlik örnekleri merhamet değerinin öğretimi açısından değerlendirilecektir. Ayrıca öğretmen kılavuz kitapları ve ders kitaplarının ilgili ünite ve konu hakkında öğretim programı ile uyumu değerlendirilecektir. Ders işleme yönünde tavsiyeler içeren öğretmen kılavuz kitaplarında her konu öncesinde kazanımlar, kazandırılacak değerler, temel beceriler, yöntem ve teknikler, süre ve ders araç ve gereçleri belirtilmektedir.

Konunun işlenişi, konu ile ilgili etkinliklerin nasıl kullanılacağı, değerlendirmenin nasıl yapılacağı, konuya nasıl dikkat çekileceği konularında öğretmene önerilerde bulunmaktadır. Bu önerilerde değerler eğitimi yaklaşımları açısından değerlendirilecektir. Ayrıca kılavuz kitapta olup ders kitaplarında olmayan öğretmenlerin konuyu daha iyi anlatabilmesini amaçlayan ve bu sebeple hazırlanmış etkinlikler, şiirler, ilgili ayet ve hadisler de bulunmaktadır.

3.2.1. Altıncı Sınıf “Son Peygamber Hz. Muhammed” Ünitesi

6. sınıf “Son Peygamber Hz. Muhammed” ünitesinin Merhamet değeri ile ilgili durumuna bakacak olursak şunları söyleyebiliriz: Üniteye kazandırılacak değerler arasında merhamet değeri geçmemektedir. Kazandırılacak değerler arasında merhamet değeri olmasa da içerikte merhamet değeri vardır. İçeriğin merhamet değerinin verilmesinin uygun olduğunu düşünmekteyiz.

Tablo 3.2. Altıncı Sınıf “Son Peygamber Hz. Muhammed” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu

Altıncı sınıf konuları	Konu I	Konu II	Konu III	Konu IV	Konu V	Konu VI
Kazandırılacak değerlerde merhamet var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
İçerikte merhamet değeri var mı?	Var	Yok	Yok	Var	Var	Var
Etkinlik varsa yaklaşımlara uygun mu?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhametle ilgili resim var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhametle ilgili ayet ve hadis var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhametle ilgili hikâye, şiir, atasözü, var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhametle ilgili etkinlik var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok

İçerikte Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethettikten sonra kendini yurdundan çıkararak insanlara karşı davranışı da Hz. Muhammed'in merhametle muamele etmesi, merhamet anlayışında bize ışık tutmaktadır. Hz. Muhammed yapılan o kadar haksızlığa misli ile mukabelede bulunmamış yapılan tüm haksızlıkları ve zulümleri affettiğini bildirmiştir.⁴⁴⁶ Hz. Muhammed'in bu tavrı insanların zor durumda olmaları, yaptıkları kötülüklerden pişman olmaları vb. durumlardan ötürü merhamet değerinin ön plana çıkarmış ve öyle muamele etmiştir. Bu merhametten kaynaklanmaktadır. Konu içerisinde adalet değeri ile ilgili olarak herhangi bir etkinlik, şiir, hikâye, resim, ayet veya hadis bulunmamaktadır.

Veda hutbesi konusunda İslam'ın genel prensiplerini bildiren Hz. Muhammed (s.a.v.) merhamet değerine de dolaylı olarak değinmiştir. İçerikte merhametle ilgili olarak eşlerin bize bir emanet olduğu, onları sevmemiz ve onlara iyi davranmamız telkin edilmiştir. Bunun merhamet duygusuyla olabileceği aşikârdır. Ayrıca merhametle ilgili olarak konu içerisinde eşler arasındaki haklar, insanların kanlarının ve mallarının birbirlerine haram olması, yani onlara karşı merhametli davranmamız ki bu aynı zamanda kendimizi içinde geçerlidir, hiçbir kimsenin malının haksız yere yenilemeyeceği ve hiçbir kimseye zulüm edilemeyeceği ifadeleri geçmektedir.⁴⁴⁷

Genel olarak baktığımızda öğretim programı ve öğretmen kılavuz kitabının açıklamalar kısmında üniteye verilmesi öngörülen değerler arasında merhamet değeri yer almasına rağmen, öğretmen kılavuz kitabı ve ders kitabında ünitenin hiçbir konusunda merhamet değerinin verildiğine yönelik bir ifade bulunamamıştır. Kısmen de olsa bu ilişkilendirmenin öğretmen kılavuz kitaplarında ve ders kitaplarında yapılmamış olması bir eksikliklerdir.

3.2.2. Yedinci Sınıf “Melek ve Ahiret İnancı” Ünitesi

Merhamet değeri 7. sınıfın İnanç öğrenme alanında bulunan “Melek ve Ahiret İnancı” ünitesinde “Kazanımlar” bölümünde bulunmakta ve bu merhamet değerinin doğrudan kazanım olarak bulunduğu tek yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Merhamet değeri ünitenin 11. kazanımında, Allah'ın adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret

⁴⁴⁶ Akgül, M. Yıldırım, R. Albayrak, A. Çatal, A. Çiftçi, T. Kara, A. Koç, E. Özbay, E. Paça, H. Şimşekçakan, M. Türker, A., *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 2012a, s. 85.

⁴⁴⁷ Akgül ve diğerleri, 2012a, s. 86.

inancı arasındaki ilişkiyi fark etmesi şeklinde bulunmaktadır. Buradaki kazanımda geçen ifadeyle Allah'ın merhametli oluşu O'nun yarattıklarına lütufta bulunması manasına gelmekteydi. Burada işaret edilen mananın bizim tanım olarak ulaştığımız anlamla örtüştüğü görülmektedir.

Melek ve Ahiret İnancı ünitesinde birinci konu: Varlıklar Âlemi, ikinci konu: Meleklerle İman, Meleklerin Özellikleri ve Görevleri, Meleklerle İmanın Davranışlarımızın Güzelleşmesine Katkısı, üçüncü konu: Kur'an'a Göre Cin ve Şeytan, dördüncü konu: Şeytanın Kötülüğünden Korunma Konusunda Kur'an'ın Öğütleri, beşinci konu: Toplumda Yaygın Olan Bazı Batıl İnanışlar, altıncı konu: Ahirete İman, yedinci konu: Kıyamet ve Yeniden Dirilme, sekizinci konu: Dünya Hayatında Yapılanların Karşılığı: Ahiret, dokuzuncu konu: Nâs Suresi ve anlamından oluşmaktadır.⁴⁴⁸

Tablo 3.3: Yedinci Sınıf “Melek ve Ahiret İnancı” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu

Yedinci sınıf konuları	Konu I	Konu II	Konu III-IV-V -VI-VII	Konu VIII	Konu IX	
Kazandırılacak değerlerde merhamet var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
İçerikte merhamet değeri var mı?	Var	Var	Yok	Yok	Var	Yok
Etkinlik varsa yaklaşımlara uygun mu?	Yok	Uygun	Yok	Yok	Uygun	Yok
Merhamet ile ilgili resim var mı?	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhamet ile ilgili ayet ve hadis var mı?	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhamet ilgili hikâye, şiir, atasözü var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhamet ile ilgili etkinlik var mı?	Yok	Var	Yok	Yok	Var	Yok

Varlıklar âlemi konusunda verilecek değerler arasında merhamet değeri bulunmamaktadır. Konu içeriğine baktığımızda da sadece varlıkların sınıflandırılmasında gözle görülmeyen varlıklara örnek olarak “akıl, sevgi ve merhamet gözle görülmeyen varlıklardır” diye belirtilmiştir. Ayrıca merhamet ile alakalı hikaye, resim, ayet ve hadiste bulunmamaktadır.

⁴⁴⁸ Akgül, M. Yıldırım, R. Albayrak, A. Çatal, A. Çiftçi, T. Kara, A. Ekşi, A. Özbay, E. Paça, H. Şimşekçakan, M. Türker, A., *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 2012b, s. 44-60.

Meleklerle iman, meleklerin özellikleri ve görevleri konusunda verilecek değerler arasında merhamet değeri görülmemektedir. Ancak kazanılacak değerlerde bahsedilmemesine rağmen konunun içeriğine bakıldığında merhametle ilgili bir etkinliğin olduğu görülmektedir. Ders kitabının ilgili sayfasında “söyleyelim” etkinliğinde meleklerin varlığından bahsederken, bizlerin iyiliğini düşünen ve bizler için dua eden varlıkların olduğunu dikkat çekilmiş ayrıca Allah’ın farklı şekillerde bize yardım edeceği ve bizleri merhametiyle bağışlayacağı belirtilmiştir. Buradaki kullanımıyla da merhametin Allah’ın kullarını bağışlaması manasında tanımımızla uyduğu görülmektedir. Bu etkinlikte önceden belirlenmiş sonuçlara ve istenen değerlere ulaşma hedefiyle, değer eğitimi yaklaşımlarından telkin yaklaşımı ile uyum yapmakta yapılandırıcı anlayış ile çalışmaktadır. Ayrıca merhamet ile ilgili olarak mümin suresi 7-9. ayetleri verilmiştir. 9. ayetin mealinde “... birde onları kötülüklerden koru! Sen kimi kötülüklerden korursan o gün ona merhamet etmiş olursun. Bu büyük bir kurtuluştur.”⁴⁴⁹ Merhametten bahsederken, merhametin bir anlamının da kişiyi kötülüklerden korumak olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu mana ile bizim ulaştığımız mana arasında uyum bulunmaktadır. Çünkü Allah’ın lütfu kul kötülük yapsa da onu kapsayacak şekildedir. Ayrıca konuda çocukların birbirine sarılıp kardeşçe resmedilmeleri de öğrencilerdeki sevgi ve merhamet duygularını harekete geçirmektedir.

Meleklerle iman davranışlarımızın güzelleşmesine nasıl katkıda bulunur konusunun içeriğine baktığımızda meleklerin özelliklerinden bahsedilirken onların bizlere dua ettiği bunun sebebinin ise onların bizlere olan şefkat ve merhametleri gösterilmiştir. Meleklerin merhamet sahibi oldukları belirtilen içerikte öğrencilerinde bu olumlu duyguları beğenip kabul etmeleri arzulanmıştır. Bu şekilde de Allah’ın sevdiği kullardan olunacağı vurgulanmıştır.

Ayrıca konuşalım etkinliğinde, bir şiir verilmiştir. Şiirde annenin davranışları meleklerle benzetilerek verilmiş annenin tıpkı bir melek gibi olduğu fikri öğrencide edinilmeye çalışılmıştır. Öğrenciye şiirden hareketle annenin hangi yönleriyle meleğe benzetildiğinin belirtilmesi istenmiştir. Böylece insanların güzel davranışlar göstererek iyilik ve güzelliklerin yaygınlaşmasında katkı sağlayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca bu etkinliğin yanında bir anne ile çocuğunun resmi öğrencilerde merhamet

⁴⁴⁹ Mü’min, 40/9.

duygusunu canlandırarak şekilde verilmiştir. Değerler eğitimi açısından öğrencinin bu değeri kendinin fark ederek kabullenmesi istenmiş ama yine de melek üzerinden rol model alınması için örneklenmiştir. Bunun değer eğitimi yaklaşımlarıyla ve öğretim sistemiyle uyumlu olduğu düşüncesindeyiz.

Kur'an'a göre cin ve şeytan konusunda, şeytanın kötülüğünden korunmak için Kur'an'ın öğütleri konusunda, toplumda yaygın olan bazı batıl inanışlar konusunda, kıyamet ve yeniden dirilme konusunda ve Nâs suresi ve anlamı konusunda kazandırılması gereken değerlerin içinde merhametin olmadığı görülmektedir. Ayrıca konunun içeriği açısından da merhametten bahsedilmemiştir. Merhamet ile ilgili bir ayet, hadis, şiir, hikâye ve resimde bulunmamaktadır.

Ahirete iman konusunda da kazandırılması gereken değerlerin içinde merhametin olmadığı görülmektedir. Ama konunun içeriğinde merhametten dolaylı olarak bahsedilmiş kabul edebiliriz. Çünkü ahiret hayatının insanlığı yok olma korkusundan kurtaran bir merhamet olduğu bilinci verilmeye çalışılmıştır. Aslında bu bilinci olarak yapılmamıştır ama öğrenci Allah'ın merhameteninin bir eseri olarak ahiret hayatını anlamlandırabilmektedir. Ayrıca ahiret hayatı insanda adalet değerini oluşturmada ve etkinliğini arttırmaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi adalet merhamet duygusundan gelmektedir. Bu açıdan konunun içeriğinde merhametin bahsedilmesi uygun olacaktır. Fakat çok gizli bir ima ile geçirilmiştir. Bunun yanında merhamet ile ilgili bir ayet, hadis, şiir, hikâye ve resimde bulunmamaktadır.

Dünya hayatında yapılanların karşılığı: Ahiret konusuna baktığımızda ise öğretim programlarında belirtildiği üzere öğretmen kılavuz kitabında ve ders kitabında da merhamet değerinin kazanımlar içinde verildiği görülmektedir. Burada uyumluluğun olduğu görülmektedir. Kazanımlarda öğrencinin hesap, mizan, cennet, cehennem gibi kavramların anlamlarını açıklaması beklenirken ayrıca Allah'ın adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret hayatı arasındaki ilişkiyi de fark etmesi beklenmektedir.

Konu içeriğinde Allah merhametlidir, kullarını sever ve onları affeder ifadesi geçmekte ve içerikte merhametten bahsedilmektedir. Bu yöntem telkin yöntemi olarak verilmek istenmiştir fakat değer eğitimi yaklaşımlarıyla uygun değildir. Çünkü öğrenci alıcı konumda pasif öğretmen ve kitap aktif durumdadır. Etkinliklerden sonra öğrencinin dikkatini çekileceği bazı maddeler sıralanmıştır. Bunların içinden biride "Allah merhameti gereği günah işleyenlere tövbe imkânı tanır ve tövbe edenleri

bağışlayarak cennetiyle mükâfatlandırır. ” maddesidir. Burada merhametin tanımını atıf yaparken merhametin Allah için bir nevi zorunlu olduğu vurgu yapılmıştır. Buda bizim merhametle ilgili ilk bölümde bahsettiğimiz özellikleriyle uyumaktadır. Ayrıca merhametin oluşması için pişmanlığın olması gerektiği belirtilmiş ve sonrasında Allah’ın affedeceğinden bahsedilmiştir. Buradaki anlamda merhametin öncelikle bu pişmanlığı beklediğini söylemiştik ancak şunu da belirtmiştik ki merhamet illaki pişman olmayı beklemez, kişiye yine yönelir. Bu manada ifadenin suiistimal olmaması için burada bu şekilde kullanıldığı kanaatindeyiz. Tüm bunların yanında konuda merhamet ile ilgili bir ayet, hadis, şiir ve resim bulunmamaktadır.

3.2.3. Yedinci Sınıf “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed”

Ünitesi

Merhamet değeri 7. sınıfta ayrıca açıklamalar bölümünde de yer almaktadır. 7. sınıfın Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanında “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)” ünitesinde “Açıklamalar” bölümünde merhamet değerinden söz edilmektedir. Bu ünite de merhamet değeri ile ilgili öğrenciler için bazı etkinlikler bulunmaktadır.

Tablo 3.4: Yedinci Sınıf “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu

Yedinci sınıf konuları	Konu I	Konu II	Konu III	Konu IV	Konu V	Konu VI
Kazandırılacak değerlerde merhamet var mı?	Var	Var	Var	Var	Var	Var
İçerikte merhamet değeri var mı?	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Etkinlik varsa yaklaşımlara uygun mu?	Yok	Yok	Uygun değil	Yok	Uygun değil	Uygun değil
Merhamet ile ilgili resim var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
Merhamet ile ilgili ayet ve hadis var mı?	Yok	Var	Yok	Yok	Var	Yok
Merhamet ilgili hikâye, şiir, atasözü, deyim var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Merhamet ile ilgili etkinlik var mı?	Yok	Var	Yok	Var	Var	Var

Yedinci sınıf bir insan ve peygamber olarak Hz. Muhammed ünitesi, Hz. Muhammed’in özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bir insan olarak özellikleri ile bir peygamber olarak özellikleri verilmiş, Hz. Muhammed’in hayatından örnek

davranışlarla kendi davranışlarını değerlendirilmesi hedeflenmiştir.⁴⁵⁰ Öğretim programının öncelikle verilecek değerler arasında da öğretmen kılavuz kitabının açıklamalar kısmında da merhamet değerine yer verilmiştir.

Ünitede birinci konu; Hz. Muhammed'in insani yönünü, ikinci konu; Hz. Muhammed'in peygamberlik yönü ile ilgili genel bilgileri, üçüncü konu; Hz. Muhammed son peygamberdir ile Hz. Muhammed Kur'an'ı açıklayıcıdır konu başlıklarını, dördüncü konu; Hz. Muhammed insanlık için bir uyarıcıdır konu başlığını, beşinci konu da; Hz. Muhammed insanlığa bir rahmettir konu başlığını, altıncı konu da; Hz. Muhammed güzel ahlakın tamamlayıcısıdır konu başlığını içermektedir.⁴⁵¹

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in insani yönü konusunda verilecek değerlerde merhamet değeri de bulunmaktadır. Konunun içeriğinde bir etkinlikte "Hz. Muhammed'in nasıl bir karakter yapısına sahipti?" sorusunun öğrenciler tarafından cevaplanması istenir. Buradan hareketle gelecek cevaplar tahtaya yazılır. Bu etkinlik uygulandığından görülecektir ki "Hz. Muhammed (s.a.v.) merhametlidir" ifadesi karşımıza çıkacaktır. Öğretmen burada Hz. Muhammed'in karakter özelliklerine değinirken merhamete de değinecektir. Bu şekilde merhamet ile doğrudan olmasa da dolaylı olarak ilgili olan Hz. Muhammed'in ahlaki özelliklerine ve karakterine konu içeriğinde vurgu yapılmıştır.⁴⁵² Konu içeriğinde merhametle ilgili doğrudan herhangi bir etkinlik verilmemekle birlikte, resim, ayet ve hadis, şiir, atasözü de kullanılmamıştır.

Hz. Muhammed'in Peygamberlik Yönü ile İlgili Genel Bilgiler konusunda verilmesi istenen değerler arasında merhamet de bulunmaktadır. Konunun içeriğinde ise Hz. Muhammed'in güzel ahlak sahibi olarak iyiliğe ve yardımlaşmaya öncülük ettiği, insanları kötü ve zararlı davranışlardan sakındırdığı ifade edilmiştir.⁴⁵³ Konuda bulunan bilgi kutusu etkinliğinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in özellikleri kavram haritası şeklinde bir tabloda verilirken bunlardan birinin ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in insanlığa bir rahmet olduğundan bahsedilmektedir. Rahmet kelimesiyle merhametin neredeyse eş anlamlı olarak kullanıldığını bahsetmiştik. Buradaki kullanılan ifadeyle de rahmet olması insanlar üzerine Allah'ın merhametinin bir tezahürü şeklinde

⁴⁵⁰ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 57.

⁴⁵¹ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 79-90.

⁴⁵² Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 81.

⁴⁵³ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 82.

anlaşılabilir. Bununla beraber ilgili konu içerisinde merhametle ilgili olarak etkinlik, resim, şiir verilmemiştir.

Hz. Muhammed Son Peygamberdir ve Hz. Muhammed Kuran'ı Açıklayıcıdır konusunun değerlendirilmesinde İlgili konu başlıklarında merhamet değeri kazandırılacak değerler arasında verilmiştir. Ancak konu içeriğinde merhamete yer verilmemiştir. Öğretmen kılavuz kitabında veda hutbesi ile ilgili olarak bir çalışma yapılması önerilmiştir.⁴⁵⁴ Bu çalışmada sorulacak sorularda merhamet ile ilgili değildir. Öğretmen kılavuz kitabında veda hutbesinin verilen kısımları adalet ile alakalıdır. Konu içerisinde adalet ile ilgili etkinlik, resim, ayet ve hadis, şiir bulunmamaktadır.

Hz. Muhammed insanlık için bir uyarıcıdır konusunda kazandırılmak istenen değerler arasında merhamet değeri vardır. Konu içeriği gereği merhamet ile Hz. Muhammed'in insanlara hangi konularda örnek olduğu ve uyardığı ifadesi geçmektedir. Konu içerisinde adalet ile ilgili etkinlik verilmiş ancak bu gelecek ders hazırlık etkinliği olarak belirtilmiştir. Öğrencilerden Allah'ın merhameti, İslam'ın ve Hz. Peygamberin rahmet olması konusunda bildiklerini bir paragrafta ifade ederek gelmeleri istenmiştir. Bu etkinlikle öğrencinin merhamet değerini kavraması ve hakkında araştırma yapması amaçlanmıştır. Bunun yanında konuda merhamet ile ilgili ayet, hadis, şiir ve resim içerikte yer bulmamıştır.

Hz. Muhammed insanlığa bir rahmettir konusunda kazandırılmak istenen değerler arasında merhamet değeri vardır. Birçok konunun içeriğinde olduğu gibi Hz. Muhammed'in dünyaya gönderilmesinin insanlık için bir rahmet olduğu ifade edilmiştir.

Konu içerisinde 'dolduralım' etkinliği verilmiştir. Bu etkinlikte konu içerisinde Hz. Muhammed'in insani ve peygamberlik özelliklerinin karşılıklı şekilde doldurulması istenmiştir.⁴⁵⁵ Ancak öğretim programında verilen yaklaşımlarla ilişkilendirilemez.

Konu içerisinde merhametle ilgili olarak sadece bir tane resim bulunmaktadır. Bu resimde dede nene ve torunları aynı karede verilerek büyüklerin küçüklere şefkat ve merhameti, ayrıca Peygamberimizin yaptığı gibi bizimde yaşlılara ve çocuklara şefkat ve merhamet göstermemiz gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bu

⁴⁵⁴ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 84.

⁴⁵⁵ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 88.

amaçla konu içeriğinde Hz. Peygamber çocuklara merhamet gösterilmesini, büyüklere hürmet edilmesini öğütlemiştir. O, yalnızca insanlara karşı değil, diğer canlılara karşı da merhametli idi. Hangi amaçla olursa olsun hayvanlara eziyet edilmesine karşı çıkmıştır.⁴⁵⁶ Bunun dışında konu içerisinde merhametle ilgili olarak “And olsun sizin içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve pek merhametlidir.”⁴⁵⁷ mealindeki tövbe suresi 128. ayet geçmektedir. Bunun dışında konu içerisinde şiir ve hadis bulunmamaktadır.

Hz. Muhammed güzel ahlakın tamamlayıcısıdır konusunda, kazandırılacak değerler arasında merhamet bulunmaktadır. İçerikte de merhamet ile ilgili doğrudan ifadeler verilmiş, Hz. Muhammed’in merhameti örneklendirilmiştir. Bütün ünitelerde ifade edilen Hz. Muhammed’in doğru sözlülüğü ve dürüst kişiliği burada da ifade edilmiştir. Bunların yanında o’nun belirgin özelliklerinden birinin de merhametli oluşu gösterilmiştir. O, kimsenin üzülmesini ve sıkıntıya düşmesini istemezdi. Ayrıca O’nun ahlakının kuran ahlakı olduğu⁴⁵⁸ vurgulanarak inananlarında O’nun gibi olması telkin edilmiş bu manada merhametli olmalarına da değinilmiştir.

Konu içerisinde merhamet ile ilgili doğrudan olmasa da etkinlik bulunmaktadır. Bu, öğretmen kılavuz kitabında verilen bir etkinlik örneği değerler eğitimi yaklaşımları ile örtüşmektedir. Verilen etkinlikte⁴⁵⁹ “Hz. Muhammed’in herhangi bir olay karşısındaki tutumunu gösteren bir örnek olay tahtaya yansıtılır. Öğrencilerden bu olaydan ilkeler çıkarmaları istenir. Kendilerinin de benzeri olay karşısındaki tutum ve davranışlarını karşılaştırmaları sağlanır.” Bu etkinlikte değerler eğitimi yaklaşımlarından değer analizinin kullanıldığını görmekteyiz. Sınıftaki örnek olay incelenir ve bu örnek olay üzerinden analiz yapılır. Öğrenci örnek olay incelemesinden hareketle benzer durumlarda benzer eylemlerde bulunması hedeflenir.

Ayrıca konunun ünitemizi değerlendirelim bölümünde etkinlik olarak bir bulmaca verilmiş burada istenen kavramlardan biri olarak merhametle doğrudan ilgili olmamakla beraber merhametin kelime kökenini teşkil eden rahmet ifadesi öğrenciye

⁴⁵⁶ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 88.

⁴⁵⁷ Tevbe, 9/128.

⁴⁵⁸ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 89.

⁴⁵⁹ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 89.

kazandırılmaya çalışılmıştır. Canlıları, özellikle insanları kötülükten ve tehlikelerden merhamet ve şefkat ile korumak bulmacadaki cevapta rahmet olarak belirtilmiştir. Bunun yanında performans görevi olarak Hz. Muhammed'in insani özelliklerinin araştırılması istenmiştir.⁴⁶⁰ Burada da öğrenciye kazandırılacak değerler içerisinde merhametin bulunacağı görülmektedir.

3.2.4. Sekizinci Sınıf “Hz. Muhammed’ in Hayatından Örnek Davranışlar” Ünitesi

Öğretmen kılavuz kitabında Hz Muhammed İnsanlara Değer Verirdi konusu altında verilmesi gereken değerlerin içinde merhamet değeri bulunduğu görülmektedir. Konunun içeriğine bakacak olursak öğrencilerin derse güdülenmesi için bazı sorular sorulması önerilmektedir. Bu sorulardan biri de; bir insana insan olduğu için saygı duymak ne demektir?⁴⁶¹ şeklindedir. Bunun bir diğer versiyonu da insana insan olduğu için diğer varlıklara da Allah yarattığı için merhamet etmeliyiz anlayışı gelişebilmektedir.

Tablo 3.5. Sekizinci Sınıf “Hz. Muhammed(s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumu

Sekizinci sınıf konuları	Konu I	Konu II	Konu III	Konu IV	Konu V	Konu VI
Kazandırılacak değerlerde merhamet var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
İçerikte merhamet değeri var mı?	Var	Yok	Yok	Var	Var	Yok
Etkinlik varsa yaklaşımlara uygun mu?	Uygun değil	Yok	Yok	Yok	Uygun	Yok
Merhamet ile ilgili resim var mı?	Var	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
Merhamet ile ilgili ayet ve hadis var mı?	Yok	Var	Yok	Yok	Var	Yok
Merhamet ilgili hikâye, şiir, atasözü var mı?	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
Merhamet ile ilgili etkinlik var mı?	Var	Yok	Yok	Yok	Var	Yok

Ders kitabında ise bu soruyu tamamlayıcı nitelikte bir etkinliğe yer verilmiştir. Konuşalım başlığı ile verilen etkinlikte öğrencilerin insanlara değer verdiklerini nasıl

⁴⁶⁰ Akgül ve diğerleri, 2012b, s. 91.

⁴⁶¹ Akgül, M. Aldı, M. Çiftçi, T. Ekşi, A. Koç, E. Paça, H. Türker, A. Albayrak, A. Çatal, A. Demirci, F. Kara, A. Özbay, E. Şimşekçakan, M., *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 2012c, s. 72.

ifade ettikleri sorulmaktadır.⁴⁶² Bu soru ve etkinlik öğrencinin kendi değerlerini oluşturması veya oluşturduğu değerleri açıklaması yönüyle yapılandırıcı anlayışa uygundur ve bunun içinde de dolaylı olarak merhamet değeri bulunmaktadır. Ayrıca konunun etkili olması için resim kullanılmış ki gençler ile ihtiyar birinin tokalaşmasını içermektedir. Bu resimde kısmen de olsa merhamet değerine çağrışım yapılabilir kanaatindeyiz. Bunların yanında konunun verilisinde doğrudan merhamet ile ilgili ayet, hadis, şiir ve etkinlik bulunmamaktadır.

Tablo 3.6. Sekizinci Sınıf “Hz. Muhammed(s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” Adlı Ünitenin Merhamet Değeri ile İlgili Durumunun devamı.

Sekizinci sınıf konuları	Konu VII	Konu VIII	Konu IX
Kazandırılacak değerlerde merhamet var mı?	Yok	Var	Var
İçerikte merhamet değeri var mı?	Yok	Yok	Var
Etkinlik varsa yaklaşımlara uygun mu?	Yok	Yok	Uygun
Merhamet ile ilgili resim var mı?	Yok	Yok	Var
Merhamet ile ilgili ayet ve hadis var mı?	Yok	Yok	Var
Merhamet ilgili hikâye, şiir, atasözü var mı?	Yok	Yok	Var
Merhamet ile ilgili etkinlik var mı?	Yok	Yok	Var

“Hz. Muhammed Güvenilir Bir İnsandı” konusunda, “Hz. Muhammed Bilgiye Önem Verirdi” konusunda, “Hz. Muhammed Danışarak İş Yapardı” konusunda, “Hz. Muhammed Çalışmayı Sever Ve Zamanı İyi Değerlendirdi” konusunda Ve “Hz. Muhammed Hakkı Gözetirdi” konusunda verilecek değerler içerisinde merhamet değeri bulunmamaktadır. Konunun içeriğinde de merhametle ilgili bir bilgi yoktur. Ayrıca merhamet değerine yönelik bir hikâye, şiir, ayet ve hadis ya da resimde bulunmamaktadır.

8. sınıfın Hz. Muhammed (s.a.v.) öğrenme alanında “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitesinde “Açıklamalar” bölümünde merhamet değerinden söz edilmektedir. Açıklamalar bölümünde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in örnek davranışlarından insanlara değer vermesi, sözünde durması, hoşgörüsü, bilgiye önem vermesi, danışarak iş yapması, merhametli ve affedici olması, hakkı gözetmesi, zamanı iyi değerlendirmesi, çalışkanlığı ve yardımlaşması, doğayı ve hayvanları sevmesi ve

⁴⁶² Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 56.

güvenilir olması kavramlarının öğrenciye kazandırılmaya çalışılan kavramlardan olduğu görülmektedir. Bunlar tahtaya listelenerek önemi belirlenmeye çalışılır. Öğrencilerin, örnek davranışları kendilerinin tespit etmesi değer analizi yaklaşımına ve yapılandırmacı anlayışa uygundur. Burada bir nevi değer analizi çalışması yapılır. Ardından öğretmenin gerekli açıklamaları yaparak konuyu belirginleştirir. Burada ise değer telkininin ön planda olduğu görülmektedir.

Bu ünitenin merhametle alakalı en önemli konusu ise “Hz. Muhammed Merhametli, Hoşgörülü ve Affediciydi” başlıklı konudur.⁴⁶³ Bu konu başlığı doğrudan merhamet değeri üzerine kurulmuştur. Bunun yanında diğer unsurlara da yer verilmiştir. Konunun kazandırmak istediği değerler içerisinde merhamet değeri gözükmemekle beraber konu başlığında bu açıkça ifade edilmektedir. Aslında bu durum kitabın kendi içindeki bir çelişkisi olarak göze çarpmaktadır. Fakat burada kazandırılmak isten davranışlar arasında merhametle yakınlık arz eden bizimde açıkladığımız empati değeri karşımıza çıkmaktadır. Konunun içeriğinde merhamet değerinden yoğun olarak bahsedilmektedir. Merhamet değerinin ön plan çıktığı resimlere yer verildiği gibi merhamet değerinin geçtiği hikâye, etkinlik, ayet ve hadislerde kullanılmıştır.

Konunun girişinde ders başlamadan önce öğrencileri motive etmek için “İnsanlarda merhamet duygusu olmasaydı, toplumda ne tür olumsuzluklar ortaya çıkardı?”⁴⁶⁴ sorusunun sorulmasıyla derse başlanır. Burada değer buldurma yöntemine işaret edilmektedir ki buda yapılandırmacı yaklaşıma uygun düşmektedir. Merhamet, hoşgörü ve af kelimeleri tahtaya yazılır ya da yansıtılır. Sonra öğrencilere bu kavramlardan ne anladıkları sorularak bir beyin fırtınası yapmaya çalışılır. Buradan değer oluşturmaya doğru gidilir. Ardından öğrencilere verilen ödevleri okumaları ve merhametle ilgili ne düşündüklerini paylaşmaları istenir. Ayrıca öğrencilere “Peygamberimizin hayatında merhametle ilgili gördüğünüz en önemli olay hangisidir? Sizi en çok etkileyen nedir?” soruları sorularak dersin daha iyi anlaşılması sağlanır.⁴⁶⁵ Bu da öğrencilerin bilgiyi yapılandırma süreçlerine olumlu etki edeceği için yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak görülmektedir.

⁴⁶³ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 64-66.

⁴⁶⁴ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 77.

⁴⁶⁵ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 77.

Konuyla ilgili içeriğin devamında öğrencilere merhamet değeri ile yakından ilgili olan empatiyi oluşturmaları için “Taif’te olsaydınız ne yapardınız?” sorusu sorulur. Ardından tahtaya tövbe suresi 128. ayetin meali yazılır. “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, siz çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”⁴⁶⁶ Ayet meali üzerinden öğrencilerin düşünüp yorum yapması istenir. Bu değer oluşturma süreçleri devam eder ve öğrenci kısmi yönlendirmelerle merhamet değerini benimser. Bu yapılandırmacı yaklaşıma uyum içinde gözükmektedir.

Merhamet değeriyle ilgili olan belirtelim etkinliği için öğrencileri şu hadis okunur ya da tahtaya yazılır; “bir gün Peygamberin yanına bir adam gelir. Peygamberin kucığında bir çocuğu öptüğünü görünce hayretle “Benim on tane çocuğum var ama hiçbirini öpmedim” der. Peygamberimiz “Kalbinde merhamet kalmadıysa ben ne yapayım” diyerek şu uyarıda bulunur: “Merhamet ermeyene Allah da merhamet etmez.”⁴⁶⁷ Bundan sonra öğrencilere “Burada verilen mesaj nedir?”⁴⁶⁸ sorusu yöneltilerek değere kendilerini ulaşması sağlanır. Bu etkinlikte küçüklere şefkat ve büyüklere hürmetin önemine dikkat çekilir.

Konunun içeriğinde Hz. Peygamberin çocuklara özellikle yetimlere çok değer verdiği, kendisinin de bir yetim olduğu vurgulanır. Öğrencilerden Hz. Peygamberin çocuklara karşı olan merhametinden örnekler vermeleri istenir. Ayrıca Hz. Muhammed’in savaş sırasında dahi merhametli davranmayı emrettiği vurgulanır. Öğrencilerle beraber O’nun hangi konulara dair uyarılar yaptığı sıralanır.⁴⁶⁹ Ayrıca konu akışında çocuklara karşı çok şefkatli ve merhametli davrandığı hatta bir defasında onları sevip okşarken “Allah’ım ben onları seviyorum ve onlara merhamet ediyorum. Sende onlara merhamet et.”⁴⁷⁰ diye dua etmiştir. Ayrıca Hz. Enes’le ilgili anlatılan hikâyede merhamet değerini öğrencini daha iyi anlamasını sağlayacak bir şekilde sunulmuştur. Enes’i Peygamberimizin bir iş için bir yere göndermesi ancak Enes’in yolda çocukları görüp onlarla oyuna dalmasından sonra Peygamberimizin onu ensesinden tutarak, kırmadan ve incitmeden Enes’ciğim diyerek söylediği yere gidip

⁴⁶⁶ Tevbe, 9/128.

⁴⁶⁷ Buhari “Edeb”, 18.

⁴⁶⁸ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 77.

⁴⁶⁹ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 78.

⁴⁷⁰ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 77.

ditmediğini sorması ve Enes'in hemen gidiyorum Ya Resulallah demesi⁴⁷¹ Peygamberin çocuklara olan merhametini gözler önünü sermekte ve öğrencini bunu içselleştirmesi amaçlanmaktadır. Hz. Peygamber Enes'ciğim diyerek merhametli davranmış ve Enesin hatasını affetmiştir. Bu kavram olarak ta merhamet kavramının içeriği bizim ilk bölümde belirttiğimiz gibi affetmek manasının da olduğunu göstermesi açısından önemli bir etkinliktir.

Merhamet değerinin belirtildiği bir başka etkinlikte ise Âl-i İmrân suresinin 159. Ayeti “(Ey peygamber) Allah’ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet ve bağışlanmaları için dua et. . . ”⁴⁷² ve Hicr suresinin 81. Ayeti “. . . Onların (kusurlarını) hoş gör ve onlara güzellikle davran”⁴⁷³ ayetleri örnek olarak konuyu destekler nitelikte kullanılmıştır. Merhametin insanları bir arada tutan bir değer olduğu vurgu yapılmış ve öğrencilere de telkin edilerek değer öğretimi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu konu başlığı altında verilen içeriğin merhamet değerinin kazanımına ilişkin faydalı olacağı söylenebilir. Ünitinin geneline bakıldığında her konu başlığında kazandırılacak değerler arasında merhamet değeri vurgulanmamasına rağmen içeriğin buna imkân verecek nitelikte olduğu görülmektedir. Özellikle de merhamet değerinin verilebilmesi için özel bir konu olduğu aşikârdır.

Hz. Muhammed sabırlı ve cesaretliydi konusunda da doğrudan merhamet değerine yönelik bir kazanım bulunmamakla beraber daha öncede belirttiğimiz üzere merhametle yakın ilişki içinde olan empatiyle ilgili kazanım mevcuttur. Konunun içeriğinde ise merhametle ilgili hikâye, şiir, ayet, hadis ya da resimde bulunmamaktadır.

Hz. Muhammed doğayı ve hayvanları severdi konusunda kazanım olarak yer alan merhamet ayrıca içerik olarak da konuda yer almaktadır. Etkinlik kısmında da konuşalım etkiliğinde Hz. Peygamberin hayvanlara karşı olan merhametine dikkat çekilmiştir.⁴⁷⁴ Hikâyeleştirilen olayda Hz. Peygamberin Mekke'nin fethine giderken bir vadide, yolun kenarında yeni doğmuş yavrularını emziren bir köpek gördüğü ve bir sahabeyi çağırıp köpeğin ve yavrularının rahatsız edilmemesi sağlamak üzere ordu

⁴⁷¹ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 77.

⁴⁷² Ali İmran, 3/159.

⁴⁷³ Hicr, 15/81.

⁴⁷⁴ Akgül ve diğerleri, 2012c, s.82.

geçinceye kadar orada nöbet tutmasını emrettiği⁴⁷⁵ öğrencilere anlatılarak bu olayda üzerinde durulan düşünce üzerinde fikir alışverişi yapmaları istenir. Değer analizine yakın olan bu yöntem ile öğrencilerin merhamet değerine ulaşmaları sağlanır.

Ayrıca aynı konunun eşleştirelim etkinliğinde ise belli davranışlar verilmiş altta ise kutucukların içinde belli değerler verilmiştir. Bu değerlerin içinde merhamet değeride bulunmaktadır. Burada öğrenciden kutucuklarla değerleri doğru bir şekilde eşleştirmeleri istenmektedir. Merhamet değerine gelen kutucukta Peygamberimizin yaşlıları ziyaret ederek, kimsesizlerle ilgilendiği belirtilmektedir. Bu öğrencini zorunlu olarak ulaşması gereken bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada değer öğretim yöntemlerinden değer telkini olduğunu görmekteyiz fakat bu yaklaşım yapılandırıcılıkla tam bir uyum içinde olduğu düşünülmemektedir.

Öğretmen kılavuz kitaplarına bakıldığında üniteler içerisinde yer alan konularda kazandırılacak değerler ifade edilirken öncelikle verilecek değerler ifadesi yer almadan değerlerin sıralandığı görülmektedir. Ünitelerin açıklamalar kısmında yer verilen öncelikle verilecek değerler ifadesinin, bu ünitenin tüm konularında kazandırılacak değerlerden önce kullanılması dikkat çekicidir. Ayrıca, ünitenin açıklamalar kısmında verilen değerler listesinin hiçbir değişiklik yapılmadan ünitenin bütün konularında kullanıldığı görülmektedir.

3.2.5. Sekizinci Sınıf “Kur’an’da Akıl ve Bilgi” Ünitesi

Merhamet değeri son olarak 8. sınıfın Kur’an ve Yorumu öğrenme alanında bulunan “Kur’an’da Akıl ve Bilgi” ünitesinde bir konu başlığı olarak “Sevgi ve Merhamet Örneği Hz. Yusuf” şeklinde geçmektedir. Fakat burada kazandırılacak değerlerde ve açıklamalarda merhamet değerinin geçmediği sadece konu başlığını açıklayıcı olarak ders işlenişinde geçtiği görülmektedir.

Konunun içeriğinde merhamet değeri geçmekte ayrıca merhametle ilgili ayette bulunmaktadır. Fakat merhamet değeriyle ilgili hadis ve resim bulunmamaktadır. Hz. Yusuf’un kıssası ise hikâyeleştirilerek merhamet değerine katkı sağlamaktadır.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Akgül ve diğerleri, 2012c, s.82.

⁴⁷⁶ Akgül ve diğerleri, 2012c, s.92.

Ayrıca Yunus Emre'nin “Yusuf’um”⁴⁷⁷ şiiri de merhamet değerine atıfta bulunması açısından konu başlığına uygun düşmektedir.

Konu içeriğinde öğrencilere etkinlik olarak bilgi kutusundaki Yusuf Suresi 101. ayeti okumaları istenerek öğrencilerin peygamber duasından hareketle sevgi ve merhamet duygularını daha iyi bir şekilde anlamalarının sağlanması amaçlanmaktadır. Kıssanın devamında Hz. Yusuf’un kardeşlerini affetmesi vurgulanmış ve onlara söylediği; “Bugün kınanacak değilsiniz, Allah sizi affetsin. O, merhametlilerin en merhametlisidir.” Dediği özellikle belirtilerek hem merhametin affetmek manasına değinilirken hem de merhametlilerin en merhametlisinin Allah olduğu vurgulanarak bir noktada merhametin kaynağına da işaret edilmiştir. Burada öğrencinin değeri ayetten kendinin bulması değer açıklama anlayışıyla uyumlu olduğu gözükmektedir. Değer açıklama yaklaşımında öğrenci bir değer neden değer olduğunu açıklar. Birinci bölümündeki uyumsuzluğa rağmen, öğrenci merkezli olan ve değer açıklama yaklaşımına uygun olan etkinlik yapılandırmacı anlayışa uygun olduğu görülmektedir.

Kur’an’da akıl ve bilgi ünitesinin yukarıda bahsedilen konusu dışında diğer konularda merhamet değerinden bahsedilmemekte ve merhamet değerinin öğretimiyle ilgili bir etkinlik, şiir, hikâye, ayet, hadis gibi bir çalışma da yer almamaktadır.

⁴⁷⁷ Akgül ve diğerleri, 2012c, s. 93.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüz dünyasında ihtiyaçların ve beklentilerin değişmesi doğal olarak insanların ve toplumların önemsedikleri değer algılarını da değiştirmiştir. Sadece kendini düşünen bir toplum haline gelmenin tüm dünya insanları, hatta tüm varlıklar için bir tehdit olduğu açıktır. Bunun sebeplerinin başında insanlar arasındaki merhamet değerinin önemini kaybetmesi gösterilebilir. Merhamet değerinin yoksunluğu öncelikle insanoğlunu olmak üzere tüm varlıkların yaşam düzenin bozulması manasına gelir. Bu sebeple merhamet değerinin önemine dikkat çekmek ve hayatımızın ayrılmaz bir parçası olduğunu hatırlatmak için ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde bu değer nasıl öğretildiğini ve öğrencilere kazandırılmasındaki aşamaları incelemeye çalışmıştır.

Türkiye’de değerlerin, öğretim programlarında yer alması 2004 yılından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Böylelikle bu yıldan sonra hazırlanan öğretim programlarında değerlere yer verilmiştir. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı 2006 yılında yenilenmiş ve öncelikle öğretilmesi hedeflenen bu değerler arasında merhamet değerine yer verildiği görülmüştür.

Çalışmamızda ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programı merhamet değeri açısından incelenmiş ve öğretim programından hareketle ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitapları merhamet değeri ve değer eğitimi yaklaşımları açısından değerlendirilmiştir. Bu inceleme ve değerlendirme sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında, merhamet değerinin doğrudan geçtiği sadece bir kazanım bulunmaktadır.
2. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında açıklamalar kısmında ise üç yerde merhamet değerinin geçtiği tespit edilmiştir.
3. Merhametinin ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında konu başlıklarında iki yerde geçtiği tespit edilmiştir.
4. Merhamet değerinin 6, 7 ve 8. sınıflarda kazandırılması istenirken 4 ve 5. sınıflarda hiç yer verilmediği tespit edilmiştir.
5. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında açıklamalar kısmında verilen etkinlik örnekleri ile programda verilen değer eğitimi yaklaşımları arasında uyum bulunmaktadır.

6. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında verilen değer eğitimi yaklaşımlarından değer açıklama/belirginleştirme yaklaşımı Avrupa'da terk edilmişken bu yaklaşımın 2010 basımlı öğretim programında yer aldığı görülmüştür.
7. Günümüzde doğrudan değer aktarımına bir dönüş başlamasına rağmen 2010 basımlı öğretim programında bu yaklaşıma yer verilmediği tespit edilmiştir.
8. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında öncelikle verilecek değerler arasında merhamet değerinin geçtiği dört ünite bulunmaktadır. Bu dört üniteden üçünün öğrenme alanı Hz. Muhammed ile ilgilidir. Diğer ünite ise inanç öğrenme alanındadır.
9. Doğrudan değer aktarımı yaklaşımı programda olmamasına rağmen hem ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programındaki etkinliklerde hem de ders kitapları ve öğretmen kılavuz kitaplarındaki etkinliklerde sıkça kullanılmıştır.
10. Verilecek değerler arasında merhamet değeri olmadığı halde bazı ünitelerin konularında kazandırılmak istenen değerler arasında merhamet değerine yer verildiği görülmüştür.

Bu sonuçların ışığında aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. Daha çok Hz. Muhammed öğrenme alanı ile sınırlandırılan merhamet değeri özellikle ahlak öğrenme alanı ile ilişkilendirilebilir.
2. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında yer verilmeyen yaklaşımlardan değer aktarımı yaklaşımı ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programında açıklanabilir.
3. Merhamet değerinin öğrenciye kazandırılmasına yönelik Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'in hayatından örneklerle yer verilirken bunların yanına kültürümüzdeki yansımaları ile ilgili örnekler verilip günlük hayatta etkinliğin artırılması sağlanabilir.
4. Merhamet değeri ile inanç öğrenme alanında özellikle Allah'a iman konusu ile ahirete iman konusu daha fazla ilişkilendirilebilir. Allah'ın güzel isimlerinden Rahman ve Rahim ile merhamet arasında ilişkilendirme yapılabilir.

5. İlgili ünitelerde merhamet ile ilgili hikâye, şiir, resim, karikatür kullanılabilir. Bunu yanında merhamet değeriyle ilgili bazı filmlerden kesitler gösterilerek öğrencilerde merhamet duygusunun daha canlı hale gelmesi sağlanabilir.
6. Konu içerisinde merhametin işlendiği ancak verilmek istenen değerler arasında verilmediği üniteler bulunmaktadır. Bu ünitelerde verilmesi hedeflenen değerler arasına merhamet değeri de eklenebilir.
7. Merhamet değerinin öğretiminin daha çok üst sınıflarda yer aldığı görüldüğünden 4 ve 5. sınıflar için uygun içerikli bir kazanım ünitelerine eklenebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan, “Küreselleşme Karşısında Yeni Bir Eğitim Felsefesine Doğru”, (Ed. Halil Rahman Acar), *Uluslar Arası Eğitim Felsefesi Kongresi*, 81-99, Ankara 2009.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- _____, “Değişen Dünyada Bilim ve Değerler”, (Ed. Şahabettin Yalçın), *Bilgi ve Değer, Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, Vadi Yayınları, 15-30, Ankara 2002.
- Akbaş, Oktay, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Derecesinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2004.
- _____, “Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 2008, 9-27.
- Akgül, M. Yıldırım, R. Albayrak, A. Çatal, A. Çiftçi, T. Kara, A. Koç, E. Özbay, E. Paça, H. Şimşekçakan, M. Türker, A. , *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 2012a.
- _____, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 2012b.
- _____, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 2012c.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1993.
- Aladağ, Soner, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009.
- Altaş, Nurullah, “Türkiye’de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 4 (12), 2002, 145-168.

- _____, “İlköğretim Öğrencilerinin Din Öğretimi Sürecinde İlgi Duydukları Konular (Ankara İli Örneğinde 6, 7 ve 8. Sınıf Öğrencileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (2), 2008, 103-120.
- _____, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarının Amaç-İçerik İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi”, (Ed. Recep Kaymakcan), *Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2011, 132-155.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, *Kur’an-ı Kerim Meali*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Arslan, Mehmet, “Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 2007, 41-61.
- _____, “Eğitimle İlgili Temel Kavramlar”, (Ed. Mehmet Arslan), *Eğitim Bilimine Giriş*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009, 12-23.
- Ay, Mustafa Fatih, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Hoşgörü Değerinin Öğretimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Aydın, Hasan, *Felsefi Temelleri Işığında Yapılandırmacılık*, Nobel Yayın, Ankara 2007.
- Aydın, Mehmet S. , “İnsan Yetiştirme Modelimiz ve Değer Eğitimi”, *Türkiye Eğitim Felsefesi Kongresi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 5-8 Ekim 1994, 234-255.
- Aydın, Mehmet Zeki ve Güler, Şebnem Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar*, Nobel Yayın, Ankara 2013.
- Aydın, Muhammed Şevki, *Açık Toplumda Din Eğitimi Yeni Paradigma İhtiyacı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011.
- Aydın, Mustafa, “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011, 25-43.
- Bacanlı, Hasan, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.
- _____, “Değerler Eğitimi nedir?”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011, 20-31.
- Başaran, İ. Ethem, *Yönetimde İnsan İlişkileri*, Gül Yayınevi, Ankara 1992.

- Bazarkulov, Seyfullah, *Değer Öğretimi ve Dinden Öğrenme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Bilgeseven, Amiran Kurktan, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, MEB Yayınları, İstanbul 2000.
- Birişik, Abdulhamit, “Rahmet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2009.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Aşkın Değerler Buhranı”, (Ed. Recep Kaymakçan, Seyfi Kenan, Hayati Hökelekli, Şeyma Arslan ve Mahmut Zengi), *Değerler ve Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2007, 55-70.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.
- Canatan, Kadir, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Değerler Yönelimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (7-8), 2004, 41-63.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.
- Ceylan, Yasin, “Yirmi birinci Yüzyılda Eğitim Nasıl Olmalıdır?”, (Ed. Halil Rahman Acar), *Uluslar Arası Eğitim Felsefesi Kongresi*, Ankara 2009, 106-118.
- Comte-Sponville, André, *Büyük Erdemler Risalesi*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Çağrııcı, Mustafa, “Adalet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: I, TDV Yayınları, İstanbul 1988.
- _____, “Merhamet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2009.
- Çakmak, Ahmet, *İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Adalet Değerinin Öğretimi*, (Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2013.

- Çengelci, Tuba, *İlköğretim Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitiminin Gerçekleştirilmesine İlişkin Bir Durum Çalışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2010.
- Çınar, Aliye, *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*, Emin Yayınları, Bursa 2013.
- Dilmaç, Bülent, *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği İle Eğitimin Sınanması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1997.
- _____, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası, İstanbul 2001.
- Doğan, Hıfzı, *Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı*, Önder Matbaacılık, Ankara 1997.
- Doğanay, Ahmet, “Değerler Eğitimi”, (Ed. Cemil Öztürk), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi: “Yapılandırmacı Bir Yaklaşım”*, Pegem-A Yayınları, Ankara 2012, 232-251.
- Ebû Dâvûd, Süleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, , thk. Muhammed Nasiruddin el-Elbani, Mektebetu'l Mearif, Riyad, 1427/2007.
- Ece, Hüseyin Kerim, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Ekşi, Halil, “Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 2003, 79-96.
- Ekşi, Halil ve Katılmış, Ahmet, *Karakter Eğitimi El Kitabı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011.
- El-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh en-Neysâbûrî. *el-Müstedrek ale's-sahihayn*. I-IV. nşr. Mustafa Abdilkadir 'Atâ. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1411/1990.

- Elias, JOHN L. , *Moral Education Secular and Religious*, Robert E. Krieger Publishing Company, Florida 1989.
- En-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahmân. *Sünenü'n-Nesâî, I-VIII*, neşir Abdulfettah Ebû Gudde. 2. Basım, Halep: Mektebetu'l-matbûâtî'l-islâmiyye, 1986/ 1406.
- Et-Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't- Tirmizi*, thk. Muhammed Nasıruddin el-Elbani, Mektebetu'l Mearif, Riyad, 1429/2008.
- Erdem, Ali Rıza, “Üniversite Kültürümüzde Önemli Bir Unsur: Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 2003, 55-72.
- Fidan, Ahmet, Kardeş, Nevin, Önen, Salih, Gökdemir, Sevgi, Erkıran, Hanifi, Koç, Hasan ve Başbuğ, Namiye, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Gör, Fatih, *Karakter Eğitimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Seminer Çalışması), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Gültekin, Mehmet, Karadağ, Ruhan ve Yılmaz, Fatih, “Yapılandırmacılık ve Öğretim Uygulamalarına Yansımaları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 2007, 503-528.
- Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam 1983.
- _____, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- Hacıkadıroğlu, Vehbi, “Değerlerin Temellendirilmesi”, (Ed. Şahabettin Yalçın), *Bilgi ve Değer, Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, Vadi Yayınları, Ankara 2002, 35- 43.
- Hökekleli, Hayati, “Merhamet”, *Dem Dergi*, 1 (4), 2008, 78-84.
- _____, *Ailede Okulda ve Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

- _____, “Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet ve Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi*, (244), 2011, 13-17.
- İbn Menzur, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, C.XII.
- İsfahanı, Rağıb, *Kuran'ın İstılahları Sözlüğü Müfredat*, (Çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat*, (Çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2007.
- İslamoğlu, Mustafa, *Ahlak Yazıları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Kandemir, M. Yaşar, *Örnekleriyle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2003.
- Karaman, Hayrettin, Çağrııcı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi ve Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: I, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: III, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: V, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Kaymakcan, Recep ve Meydan, Hasan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9 (21), 2011, 29-55.
- Keskin, Yusuf, *Türkiye'de sosyal Bilgiler öğretim programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Kızılçelik, Sezgin ve Erjem, Yaşar, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara 1994.
- Koca, Ferhat, “Rahmet ve Merhamet Çağrısı Olarak İslam”, (Ed. Mehmet Görmez), *Hız Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011, 65-77.
- Köknel, Özcan, *Çalışan Değerlerimiz*, Altın Kitaplar, İstanbul 2007.

- Kuçaridi, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, İstanbul 2003.
- Kuşdil, M. Ersin & Kağıtcıbaşı, Çiğdem, “Türk öğretmenlerinin Değerle Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 2000, 59-76.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.
- MEB, *Türk Milli Eğitim Komisyonu Raporu*, Milli eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- MEB, Komisyon, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Cilt: I, MEB Yayınları, Ankara 1995.
- MEB, *İlköğretim 1, 2 Ve 3. Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- MEB, *Sosyal Bilgiler 4 ve 5. Sınıf Programı*, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara 2010.
- Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Müessesetü'r- Risale, Beyrut, 1431/2010.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Müslim b. el-Haccâc, el-Câmiu's-sahîh, *Müessesetü'r- Risale*, Beyrut, 1430/2009.
- Oğuzkan, Ferhat, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981.
- Okumuşlar, Muhiddin, *Yapılandırmacı Yaklaşım ve Din Eğitimi*, Yediveren Kitap, Konya 2008.
- Öcal, Mustafa, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi Mukaddime Kitap*, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa 2011.
- Özensel, Ertan, “Sosyolojik Bir Olgular Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 2003, 217-239.
- Özkan, Abdullah, *Living English Dictionary*, Kılavuz Yayınları, İstanbul 2011.

- Paykoç, Fersun, “Sosyal Bilgiler Eğitiminde Çağdaş Eğilimler”, *İlköğretim Okulları Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Sorunları*, TED Yayınları, Ankara 1995, 46-68.
- Polater, Kadir, *Kur'an'da Rahmet Kavramı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997.
- Saban, Ahmet, *Öğrenme ve Öğretme Süreci-Yeni Teori ve Yaklaşımlar*, Nobel Yayınları, Ankara 2002.
- Sarı, Mediha, *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek Okul Yaşam Kalitesine Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adana 2007.
- Schopenhauer, Arthur, *Merhamet*, (Çev. Zekai Kocatürk), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- Senemoğlu, Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, Gazi Kitapevi, Ankara 2005.
- Silah, Mehmet, *Sosyal Psikoloji*, Gazi Büro Kitapevi, Ankara 2000.
- Sinanoğlu, Oktay, *Hedef Türkiye*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2002.
- Sönmez, Veysel, “Eğitimin Felsefi Temelleri”, (Ed. Veysel Sönmez), *Eğitim Bilimine Giriş*, Anı Yayınları, Ankara 2006, 67-81.
- Sula, Havva, “Merhamet İstenileni Değil İhtiyaç Duyulanı Vermektir”, (Ed. Mehmet Görmez), *Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011, 121-129.
- Şerif, Muzaffer, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1985.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Tezcan, Mahmut, *Kültür ve Kişilik (Psikolojik Antropoloji)*, Bilim Yayınları, Ankara 1987.
- Topçu, Nurettin, *Ahlak*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

- Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010.
- Tural, Sadık, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Türer, Osman, “Rahman İsminin Varlık ve İnsandaki Tecellisi: Şefkat ve Merhamet”, (Ed. Mehmet Görmez), *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011, 47-55.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Türk Dil Kurumu, *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1974.
- Ulusoy, Kadir, *Lise Tarih Programında Yer Alan Geleneksel Ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının Ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001.
- Yaman, Ertuğrul, *Değerler Eğitimi Eğitimde Yeni Ufuklar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Cilt: I, Huzur Yayınevi, İstanbul 1992.
- _____, *Hak Dini Kur'an Dili*, Cilt: X, Huzur Yayınevi, İstanbul 1992.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.
- Yılmaz, Macid, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 1998.
- Yurdagür, Metin, *Allah'ın Sıfatları Esmâü'l Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul 1984.

Yurdakul, Bünyanim, “Yapılandırmacılık”, (Ed. Özcan Demirel), *Eğitimde Yeni Yönelimler*, Pegem-A Yayınları, Ankara 2011, 39-60.

Ziebertz, Hans-George, “Çokkültürlü Bir Toplumda Değerler Eğitimi Modelleri”, (Ed. Recep Kaymakcan), *Değerler ve Eğitimi*, Dem Yayınları. , İstanbul 2007, 467-488.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fatih GÖR
Doğum Yeri ve Tarihi	OLTU - 27.04.1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Bursa 2005.
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilimi Erzurum 2013.
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce.
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı (8 yıl)
İletişim	
E-Posta Adresi	yemenli@mynet.com
Tarih	15.07.2013